Jaroslava Scheuflerová

Problémy jarního zvykosloví ve vyn/šení smrti a přin/šení léta.

/dissertační práce/.

Praha 1930.

Práci vznikla samostatně na základě pouze těch pramenů, jež uvádím.

I. Problém zvykosloví.

Zvyky a obyčeje ve své podstatě jsou projevy, jednání, osvojené kolektivem, tradicí ustálené, zachovávané samovolně.

Základním charakterem zvyků a obyčejů je jejich zakořenění v kolektivu a kontinuita do minulosti, daná tradicí. Odpovídají nazírání a potřebám kolektiva jenž si je osvojil, stal se jejich nositelem, rozvíjel je a formoval. Stálým opakováním hlouběji vrůstaly mezi potřeby kolektiva a vytvořily tradici, styky s minulostí. Tím dosáhly platnosti a závažnosti všeobecné.

Popudy k úkonům vycházejí od kolektiva samotného. Aby zvyk i obyčej byl životný, to jest, aby plnil svou funkci v kolektivu, musí být podložen vírou v účelnost a nutnost úkonu. Obsah, vnitřní náplň i forma, vnější výraz, si navzájem odpovídají.

Po stránce účelnosti pro kolektiv mají platnost pravidel, jimž byla dána důležitost životní. Ve svých základních funkcích člověka chrání, zjednávají úspěch, vyjadřují právo. Upravují vztahy mezi lidmi navzájem i mezi lidmi a jevy přírodními.

Termíny "zvyk" a "obyčej" vyznačují právě obvyklost, zažitost úkonů. Po stránce významové není mezi nimi velkého rozdílu, často navzájem splývají. Jemné rozdíly mezi nimi byly

vytvořeny zejména připodobněním k německým výrazům Sitte, Brauch, Gewohnheit, a podle těchto výrazů vykládán jejich smysl. /Sartori, Sitte u. Brauch, 1910, I.1./ "Zvyk" spojován s německým "Gewohnheit" vyjadřuje jednání, v kolektivu zažité, ale prováděné spíš v užší skupině neb jednotlivcem. "Obyčej" spojován s výrazem "Brauch" by označoval jednání širších skupin, hromadné. Německé "Sitte" naproti tomu zřetelně označuje mrav. Oba výrazy však, zvyk i obyčej, bývají většinou užívány jak synonyma. V užívání lidu je obvyklejší výraz zvyk, "obyčej" tu dostává jakýsi příděch literárnosti a významu vyššího. Jako synonyma je označuje již Jungmann ve svém slovníku, i Váša - Trávníček ve Slovníku jazyka českého z r. 1947. V Ottově slovníku naučném u výrazu "zvyk" je kladen důraz na zmechanisování úkonu častým opakováním, "obyčeji" dává Kadlec tentéž právní charakter. Srovnává "obyčej" a "zákon", v jejich počátku je považuje za různoznačné, později za synonyma.

Jungmann, Slovník jaz. č. V. díl, 1839, 814; Slovník jazyka čes. Váša, Trív. 1947, 1708; Ottův slovník naučný XXVII, 729, XVIII, 526-527 /Kadlec/.

Výraz "zvyk" po stránce původnosti a složitosti může být považován za projev jednodušší, starobylejší, vyvěrající z reflexí instinktivních, "obyčej" naproti tomu mladší, proto složitější. Zcela přesně rozlišiti je však nelze, ve svém užití a průběhu se významově navzájem prostupují a kryjí.

Vyjádřeny jsou jak příkazy určitého jednání charakteru kladného, i jako zákazy charakteru záporného, t.j. určitý úkon se musí provést, aby způsobil úspěch, jiný opět se nedovoluje, je škodlivý.

Zvyky i obyčeje vycházejí z konkretního myšlení lidu, jemuž se příčí abstrakce. /přednš. prof. Dr. Chotka, letní sem. 1946; Stránská, Lid. obyč. hosp. 1931, str. 23/. Své představy vyjadřuje názorně, hmotně a drasně. Vedoucím motivem, podnětem konání je přání určitého výsledku. Představa výsledku nutí

lid, konkretně myslící, rychle své přání realisovat. Na zřeteli má celek, výsledek. Nerozebírá jej, nezkoumá příčiny jevů, hledá jen a nalézá prostředek, jímž přivodí žádaný účin. Při volbě prostředku myslí komplexně, usuzuje analogicky. Svým prostředkem pak přímo tvoří žádaný výsledek. Prostředek i účin jsou v přímé souvislosti, v celku.

Řada těchto lidových projevů spočívá na zásadách magických, na zákoně podobnosti a dotyku.

Mnohé zvyky a obyčeje mají široký podklad všelidský, vycházející z podobných psychologických předpokladů, existujících nezávisle na sobě na různých místech světa, základu všelidského. Lze je sledovati i jako úkazy obecné v rozsahu širším, i jako projevy regionální. Na jejich rozšíření velký vliv má i poměrně snadná jejich rozpínavost do toho prostředí nového, kde jsou vytvořeny pro ně podmínky.

Lidové zvyky a obyčeje, jako živé projevy lidových názorů a snažení, podléhají rovněž biologickým zákonům zrodu, vývoje, rozkvětu, upadání a zániku. Jejich životnost je ovlivňována činiteli, jež vycházejí z podstaty lidového kolektivu samotného, i zásahy vnějšími, s nimiž se kolektiv střetává a vyrovnává; výsledek tohoto zápasu se obráží ve všech složkách života lidu, tedy i v jeho poměru k zvykům a obyčejům.

Z podstaty kolektivu lidového vychází jeho konservativnost, lpění na starých, již osvědčených zásadách a normách. Tradice se jí stává obranným prostředkem proti novým vlivům a zásahům. Tradice dává zvykům a obyčejům pečeť důležitosti, jak pravidlům, jež se osvědčovaly dříve u předků, a jež proto musí mít význam a platnost i v generaci další. Toto konservativní stanovisko kolektivu, opřené o tradici, se projevuje zejména zřetelně ve fási, kdy obsah z obalu formy vymizel a zůstal jen výraz sám, forma. Konservativnost působí na udržování obyčejů kladně.

Vnější zásahy mají charakter dynamický, jsou to vlivy a síly nové, formující myšlení, názory i hospodářské podmínky celé společnosti a zasahující podle svého obsahu a průraznosti i lid a jeho názory. Střetávají se se starší statickou silou, konservativností. Jsou to síly vývoje, nových pokrokových názorů, poznatků a zkušeností. Mají ráz duchovní i hmotný. Projevují se v proměně náboženských a vůbec duchovních názorů, změnami hmotných podmínek životních, vzestupem sociálním.

Prvním úderem se střetlo se starobylými formami zvyků křesťanství. Výsledkem bylo postupné vzájemné vyrovnávání a přizpůsobování, často proměna obsahu a forem zvlášť houževnatých. Působení vlivu křesťanství bylo ve značné míře negativní, narušilo i zrušilo mnohé staré formy. V určitém ohledu způsobilo z nutnosti kladně, neboť konservovalo a sankcionovalo jiné projevy, charakteru rovněž starobylého. Určitým podílem negativním narušujícím způsobily změny názorů, vyvolané protestantismem a osvícenstvím. Duchovní proudy renaisance, vycházející z vrstev vyšších, inspirující se zdrojem antické kultury a jejích názorů, pronikly do kolektiva lidu a nalezly odezvu v jeho tradičním základě. Zásahy do hmotného postavení kolektiva, s novými methodami pracovními přinášejí i nové názory na zvyky a obyčeje. Přinášejí-li zvenčí proudy nové, obsahem blízké starým názorům a podkladům domácím, přizpůsobují se a obohacují starý základ. Takový zisk znamenalo prolínání zvyků a obyčejů v době gotické, vedle pokrokových přínosů kolonisace. Pokrok hmotný ve valné míře působí však negativně na životnost obyčejů: Změnami hmotných podmínek, zvýšením úrovně hospodářské a z toho plynoucími důsledky sociálními, zvláště v době pozdější nastupují v lidu názory, ověřené empiricky. Znalost přírodních zákonů, ceny uvědomělých pracovních zásahů člověka ubývá konservativnosti a tradice ztrácí svůj věrohodný podklad.

V průběhu střetávání statického konservativního činitele s činitelem dynamickým v životě obyčejů lze sledovati stupně

vývojové, jež ukazují jejich náplň i určení ve svých proměnách. Na stupni, podloženém vírou, plní své funkce v kolektivu a obrážejí život lidu v celém jeho rozsahu a náplni, ve všech jeho složkách. Působením zásahů, zvolna i rychle, bezděčně i vědomě přetváří kolektiv obsah svých obyčejů, slaběji i formu. Stará síla konservativnosti působí regresivně i tehdy, kdy obsah vymizel a zůstala sesklíblá forma. V tomto dožívání, úpadkovém stupni vývojovém nastává někdy i regenerace, vedení někdy zvratem v názorech, pokud ještě tradice působí, je to obnovení v nouzi, v nepřízni osudu. Většinou nastává regenerace však umělými zásahy zvenčí, jejímž výrazem je forma v kolektivu neživotná, sloužící cílům výchovným, zábavným a propagačním.

Na starobylém stupni, podloženém vírou, odpovídajícím primitivním zásadám konkretisace je forma jednoduchá a naturalistická. Vývojem se mění, rozrůstá v řadu složek, jimž přibývá stále více na okázalosti a dekorativnosti, slovnímu projevu na úkor aktu, až pod nánosem slupek formy zmizí obsah. Úkon se v takovém případě rozbujení a pozměnění formy může dít pro formu samu.

Primitivní nazírání se projevuje především motoricky, stručně, důrazně až přepínavě, dramaticky. Výrazovými složkami a prostředky jednoduchých forem zvyků a obyčejů jsou úkony, vyrůstající ze základních projevů bytí, úder, křik, hluk. Jednání samo často užívá pomocných předmětů různého druhu, jsou to masky, loutky, části oděvu i jiné předměty, jež jsou v dosahu působnosti člověka. Dostávají zvláštní obsah a význam. Řadí se během doby k složkám, jež formu značně rozhojňují a nabývají v některých případech rázu a významu příliš dekorativního. Složky, v nichž se ukazují vyšší tvůrčí duchovní projevy, jsou tance, zpěvy. Kolektivní zájem a hromadná účast na úkonech vyžaduje formu průvodu a obchůzek. V řadě obyčejů se nashromáždily během dob vedle starobylejších složek jednoduchých, i součásti nové, starší často byly zatlačeny pro svou jednoduchost i ztrátu obsahu.

Životnost obyčejů je do značné míry podmíněna působením činitele geografického, prostředí, daného přírodou. Otevřenost prostředí dává možnost pronikání nových vlivů, znamená rychlejší vývoj, dynamičtější proces i rychlé vyžití. Uzavřenost prostředí podporuje sílu konservativnosti, zpomaluje pronikání zásahů vnějších, umožňuje zažívání vývojových stupňů.

Ve výsledcích střetávání sil, působících na životnost obyčejů a zvyků, projevuje se jejich význam hmotný i duchovní. Hmotný význam zvyků i obyčejů v kolektivu spočívá v rozsahu a důsledcích působení sil charakteru hospodářského, jež se projevují i jak činitelé statičtí v konservativnosti lidu, i jak dynamičtí činitelé působící na starší formy a prostředky praktického hospodaření. Základní zájem člověka je především hmotný, zajištění obživy a blahobytu pro sebe i svůj rod. Splnění tohoto zájmu je jednou z hlavních funkcí lidových obyčejů. Pod tímto hlediskem doplňují zvyky obraz přizpůsobení podmínkám životním, formem hospodaření, v podobě primitivní, starobylé, i ve svém vývoji. Obráží hmotnou i sociální úroveň kolektiva v té či oné fási jeho vývoje.

Duchovní význam zvyků a obyčejů spočívá v jejich svědectví o formování myšlení kolektiva, vycházejícího z konservativního základu a zasahovaného postupně novými proudy názorů. Jako vžité normy působí recessivně na kolektiv, zachovávajíce prvky myšlení starobylého, nové vlivy zasáhnuvší kolektiv a zpětně se obrážející v jejich pozměněné formě a obsahu.

Dělení zvyků a obyčejů na starší, pohanské, a mladší, křesťanské, nelze užíti. Určité prvky přežívají daleko dobu svého prvotního významu. Rozlišujeme je dnes podle funkce v průběhu života lidského, v průběhu církevního roku, a při různých příležitostech životních. Dnešní dělení je třídí na zvyky rodinné, obsahující 3 hlavní fáse lidského života, narození svatbu, smrt. Výroční obyčeje zahrnují úkony běžné v průběhu kalendářního roku, přimykající se k určitým dnům

s obdobím. Zvyky příležitostné se vztahují k práci člověka a jeho společenským stykům. /Čsl. vlastivěda, řada II., "Národopis", Zvykosloví, Prof. Dr. Chotek, doc. Dr. Stránská, 269-299/.

Ve zvycích rodinných se zachovalo nejvíce starých forem. Tyto zvyky se dotýkají samé existence, bytí člověka, zachování života, zachování rodu. Proto zde se mohla konservativnost kolektivu opírat o pudové složky, formující názory člověka. Starobylé prvky forem poukazují někdy na primitivní způsoby, dávno vymizelé z běžné funkce v životě lidu, obnovované při zvycích důležitých fází života.

Zvyky vztahující se k době kolem narození dítěte, mají na zřeteli zdraví matky, platného člena společnosti, síly pracovní, i zdraví a zajištění úspěchu novorozence, jenž do této společnosti vstupuje a bude plnit úkoly, jež mu ona dá. Ovlivňují a řídí život matky i příštího děcka již v době těhotenství, své hlavní funkce končí šestinedělím, kdy je matka vrácena normálnímu životu. Mají funkci ochrannou, zajišťující zdraví matce i dítěti, právní - dítě je přijato otcem a kmotry začleněno do kolektivu, uplatňují se složky rázu hygienického v prostředcích, jež vycházejí ze zásad magických prvky náboženského charakteru. Do období dětství zasahuje zvyk postřižin, zakončují jej zvyky při dospívání, recepčního charakteru, jež svým rozsahem a náplní příslušejí spíše ke skupině společenských zvyků příležitostných.

Svatba spojuje dva zdatné jedince v novou platnou sociální a hospodářskou jednotku v kolektivu. Úkolem zvyků je upevnit toto postavení i vyznačit vzájemný příští poměr muže a ženy i jejich úkoly. Mají proto funkci sociální a právní, uplatňuje se rovněž činitel hospodářský. Ostře je vyznačen přechod do nového stavu, ze společnosti mládeže do společnosti dospělých. Význam její má dosah nejen pro jedince, ale především pro kolektiv, pod jeho účastí ba vedením postupuje pří-

běh aktu. Kolektiv je činitelem aktivním, snoubenci, jejich rodina, pasivním. Ve vzájemném poměru muže a ženy je vyznačena nadřaděnost muže, úkoly ženy jak pracovní síly a zejména její úkol mateřský, úkony, přivádějícími plodnost. Zvyky ochranné a očistného charakteru a různakem názorů hygienických vyžaduje obrana proti zlým silám, jejichž působení jsou obs, zvláště žena v těchto momentech vystavení. V průběhu se uplatňuje složka sexuelní i názory mravní.

Obsah i forma dosáhly změn. Zachovaly se v nich naproti tomu vlivem prostředí i moci tradice zvláště silné v tomto odvětví zvykoslovi prvky charakteru indoevropského. Obřad v kostele se pouze připojuje k ritu obřadů domácích a rušivě působí zejména vedle starých forem. Svatební zvyky ve svém průběhu jsou vystupňovány v dramatický proces lidového obřadnictví, zachycující obraz života kolektiva po všech stránkách.

Při úmrtí a pohřbu se uplatňují důsledky odchodu člověka jako člena kolektiva. Cílem zvyků je ochrana žijících členů i vyrovnání povstalých hospodářských změn. Smrt sama se pociťuje zvláště v oblastech starší lidové kultury jak neodvolatelný zákon, jemuž se člověk podrobí odevzdaně. Proto nalézáme v těchto zvycích projevy naturalistické, ulehčující umírání. Mrtvé tělo však ve své záhadnosti, klidu, vzbuzuje strach, obava, aby se nevrátil, neškodil, je hlavním motivem pudu sebezáchovy, vyvolávajícím v kolektivu ochranné prostředky magického rázu. Poskvrna ze styku s mrtvým vynucuje očistné akty, prozaumující zásady hygienické opět s funkcí ochrannou.

Na prvním místě mezi zvyky příležitostnými stojí zvyky charakteru hospodářského, jež směřují k zajištění existence životní, k práci zemědělské a práci pastýře. Jejich snahou je působit na výtěžek půdy i užitek dobytka, na předmět užitku sám nebo na činitele pomocné, ku př. déšť. Funkci ochrannou projevují v obraně proti škodlivým vlivům. Zvolené prostřed-

ky vycházejí z magických zásad analogie. Ve značné míře se zvyky hospodářské včleňují mezi obyčeje výroční, připojujíce se k určitým významným dnům.

Příležitostné zvyky, které řídí společenské styky v kolektivu vycházejí ze sdružování věkových skupin, zejména vztahů mládeže, vztahů rodinných - pokrevních i křestních, pracovních příležitostných schůzek, draní, přástek atd.

Zejména sdružování mládeže, především mužské má starobylý podklad initiativního charakteru. Zvyky družin od recepčního aktu při vstupu formují vzájemné vztahy členů, vztahy k druhému pohlaví, k obci, až do doby svatby. Dále k východu podržují starší ráz, směrem k západu státu slábnou. Zvyky mužských družin mají formy průbojnější, dívčí jsou oslabené. Určité zvyky družin mužské i dívčí mládeže se vřazují opět do průběhu výročních obyčejů.

Mezi zvyky řídícími užší vztahy rodinné zaujímají význačné postavení i normy pro příbuzenství, získané kmotrovstvím.

Pracovní schůzky příležitostné svou potřebou spadají zas do běhu kalendářního roku, mezi výroční obyčeje.

Ze správní potřeby kolektiva vycházejí zvyky v obci, vztahující se k řízení obecních záležitostí, poměru k pracovníkům námezdním, čeledi a obecním zřízencům, pak k ochraně bezpečnosti. Mají význam právní a hospodářský, obrážejí i názory mravní.

Ke zvykům o obci se řadí dále zvyky související s poměrem člověka k jeho obydlí, jako ochranné záštitě a středisku života rodinného. Jsou to zvyky při stavbě domu ochranného charakteru, zejména, v nichž se mohly zachovati stopy starých magických praktik k odnětí nepříznivé moci, sídlící v novém příbytku. Vedle ochranných zvyků se do této skupiny řadí zvyky při průběhu stavby, a zvyky, vztahující se k významu určitých

míst v domě /práh, krb, stůl/, jež se uplatňují i v jiných odvětvích zvykosloví, zvláště rodinného.

Ke zvykům pracovního kolektivu obce se přiřazují zvyky stálejších neb příležitostných zaměstnání lidu; zvyky lovecké, rybářské, zvyky pytláků a zlodějů. Zjednávají úspěch v počínání a chrání, prostředky jsou založeny na magii.

Z potřeb kolektivu vycházejí rovněž obyčeje provázející prodej a koupi. Na zřeteli mají zejména spojitost předmětu s majetníkem bývalým i novým. Zásadou prodávajícího je neoddělit vše, aby část užitku předmětu zůstala, zásadou kupujícího připoutání předmětu. Mají charakter právní, projevují se v nich opět magické praktiky. Určují způsoby obchodního jednání, uzavírání koupě, a získávají užitek z předmětu koupě oběma stranám.

K obyčejům nahodilým lze zařaditi jednání a zásady, ovládající denní život. Jsou obvyklé při běžných denních úkonech a práci, denním styku lidí. Poutají i kledně usměrňují život po stránce mravní, společenské a hospodářské. Vycházejí z významu počátku a neobvyklých nebo zvláště výrazných jevů.

Výroční obyčeje se vřazují do sledu dnů kalendářního roku. Přimykají se k určitým dnům nebo obdobím, s tendencí hromaditi se zvláště v čas svátků církevních. Jsou mnohotvárné, poutají k sobě zvyky a obyčeje příležitostné, dávajíce jim pevný termín. /Zvyky hospodářské, společenské schůzky pracovní - draní, zvyky družin mládeže, v obci, při koupi a prodeji, zvyky denního života./

Vycházejí ze zájmů a snažení kolektivu, jak se projevuje během celého roku vzhledem k měnícím se podmínkám přírodním, zejména se zřetelem na hmotné zabezpečení člověka. Ve svém základě pramení z důvodů hospodářských, ze snahy pracovní, zajistit a zabezpečit úrodu, ochranu hospodářství, člověka.

Ze všech skupin obyčejů a zvyků doznaly nejvíce změn, nejen

v obsahu, ale i ve formě vnější, jsouce ovlivněny třídní různorodostí svých nositelů a v důsledku toho složitějším procesem při střetání sil statických i dynamických.

Dynamický činitel, nesoucí nové vlivy, jeví se u výročních obyčejů ve zvlášť silné průraznosti. Přetváří obsah, usměrňuje podle své vůle a síly, opatřuje jej novými nánosy forem, takže původní náplň probleskne zřídka nebo se zcela ztrácí. Projevil se podstatně náporem proudu křesťanství i zásahem vrstev vyšších, jež se aktivně podílely na formování těchto obyčejů, jako jejich nositelé. Křesťanství jako nový názor světový zasáhlo starobylý základ a přetvořilo podle své potřeby. Své svátky a slavnosti vkládalo do termínu slavností starších, snažíc se tak stírat jejich původní charakter, určité prvky zvlášť houževnaté převzalo a sankcionovalo. Do období slavností zimního slunovratu byly vsunuty vánoce, velikonoční svátky namísto jarních slavností kolem rovnodennosti, svatodušní k času letního slunovratu. Církev dovolila a podpořila svěcení ratolestí, pokrmů, prosebné průvody do polí. Zvyky termínu neurčitého, příležitostného naopak zpětně projevily tendenci přiřadit se k cyklům církevním a významným svátkům. Jejich působnost tím zintensivněla./ Klerus se projevil však částečně i jak nositel obyčejů, jež stály mimo program církevních vyšších činitelů /volba královen biskupů, oslavy začátku jara/.

Pro původ, životnost a formování výročních obyčejů nutno míti na zřeteli otázku nositele. Byl to nejen konservativní lid zemědělský, i feudální šlechta, klerus, i vrstvy městské. Otázka původnosti těchto obyčejů, pronikání, prolínání vrstvami nositelů, stává se takto složitou. Mnohé obyčeje výroční jsou pro dobu starší, 17, 14, 15. stol. připomínány právě u šlechty, kleru i lidu městského, ve formě vyvinuté, okázalé. Jsou připomínány tedy u vrstev žijících intensivněji, s možností dalekých styků, dynamičtějších ve své podstatě. V lidových obyčejích výročních se udržely konservativností i ozvu-

ky těchto slavností, zformované pojetím lidu podle psychologických disposic, vlivu prostředí přírodního a síly podkladu, na nějž nové tvary navrstvily tento jednoduchý podklad ve formě a obsahu, vycházející ze zásad nazírání a takřka pudové reakce primitivnosti, mohl mít význam zdroje, odkud se odčerpávaly jednoduché prvky obyčejů do vrstev dynamičtějších; odtud po rozrůstání, formování a vyžívání se zpětně vracely do lidu. Zde se prolnuly a tvary obyčejů, jímž zůstala v lidu forma i obsah ryzejší, nebo se k nim přiřadily. Takto nalézáme u výročních obyčejů útvary velmi složité, ve významu mnohoznačné, kde pod novými nánosy lze někdy neznadno určit prvky starobylé a čisté. Složitým procesem na př. procházely královské obyčeje mládeže, přiknuté ku svatodušním svátkům, i obyčeje, vyznačující konec zimy a začátek léta, vynášení smrti, souboje zimy s létem.

Nezinárodní charakter kleru, šlechty, částečně i obyvatelstva městského se projevil ve svých důsledcích ve směru geografického rozložení určitých forem obyčejů výročních i ve vertikální linii vzestupné.

Četné formy obyčejů výročních mají své obdoby na území více méně rozlehlém, svědčící o rozsáhlosti vzájemných styků těchto vrstev a snadném proudění jejich obyčejů. Proto je nutno vycházet při studiu výročních obyčejů ze široké základny. Na jejich ztvárnění i obsah vždy však má vliv domácí podklad i vlastní psychologické disposice každého útvaru ethnického, s jakými reaguje na vlivy vnější, nutno je brát vždy v úvahu. Prostřednictvím a působením těchto vrstev nalézáme ve zvykosloví lidovém i ozvuky antických cyklů slavností výročních, zejména těch, jež přilehly na domácí odpovídající základ hospodářský, na př. Saturnalií a Brumalií. Ozvuky jejich, zejména Saturnalií se objevují o svátcích vánočních i kupř. v poměru k čeledi, kalend v názvu koleda, i obyčejích masopustních.

V průběhu svého vertikálního vývoje jsou obyčeje a zvyky vý-

ročním ovládány psychologickými dispositemi kolektivu, prostředím geografickým, možností a schopností reakce na nové vlivy zvenčí. Jsou ovládány kulturní úrovní kolektivu, vystaveny působení civilisačních vlivů v posledních fásích úpadku.

Vyjadřují pocit míry hospodářské závislosti na přírodě, představy náboženské, názory hygienické, vztahy věkové a sociální, cítění kolektivní.

Projevují se ve formách jednoduchých zejména úkonech rázu především hospodářského i ve formách složitějších s průvody, maskami, tanci, zpěvy.

V účasti na obyčejích výročních se projeví úloha všech vrstev věkových, dospělých starší i mladší generace, mládeže, dětí, konservatismus jednotlivé vrstvy věkové, stareší, pohlaví - žen.

V určitých obyčejích je vyznačena jistá skupina věková neb podle pohlaví rozlišena, jak vedoucí v aktivu účastníků. Tak masopustních obyčejů se ujímají zejména dospělí, mladší generace i družiny mládeže; těmto zejména přísluší vedoucí role v obyčejích letních, - o svátcích svatodušních, J. Křtitele, pak i o hodech. Vedoucí úloha žen je vyznačena v ženských obchůzkách "šplachanech", družiny dívek se uplatňují opět v jarních obyčejích i letních.

V přecházení do nejnižších vrstev věkových se obráží úpadek obyčejů. Projevuje se v náhradě dospělých koledníků dětmi, v dětských postavách světců, pronikající účastí dětí do průvodů masopustních, do obchůzek se smrtí, se svatodušním králem i jinde. Místí zcela náplň, funkce se ztrácí, nabývá významu dětské hry, dominuje snaha po odměně a klesá téměř k žebrotě.

V udržování nejstarší věkovou vrstvou obráží se formy původnější. Projevují se ve zvycích rázu intimnějšího, individuel-

nějšího, v praktikách pro zdar hospodářství, pro ochranu zdraví, před působením čar.

V postupu časovém je utváření obyčejů a zvyků ovládáno pravidelným střídáním období ročních, klimatem, i rozložením svátků církevních.

Obyčeje každého období mají svůj charakter typický, daný především hospodářským postavením. Obyčeje zimního času v církevním období adventu, vánoc, masopustu, spadají do doby pracovního klidu, dostatku zásob, předělu roku. Odtud jejich bohatost a různorodost, i v ozvěně antických svátků i měšťanských zábav středověkých, dosedající na domácí základ. Na zřeteli obyčejů je přání hojnosti a úspěchu v hospodářství i osobního v novém období, zajišťované úkony, spočívajícími na zásadách sympatické magie, analogických kouzlech. Projevuje se víra v důležitost počátku ve snaze vstupovat do nového období zdárně, v hojnosti, zejména potravy. Tuto snahu sleduje i obdarovávání, rovněž tak podílení dobytka, stromů, studně, jež je zároveň úplatou člověka. K naplnění zdaru v následujícím roce směřují věštby individuelního rázu, předvídající hospodářskou budoucnost, dobu prací, úrodu, i věštby, dotazující se osudu osobního. Na zdar v novém období působí rovněž obchůzky koledníků, provázejících přání úspěchu, účinnost se projevuje v moci slov, blahopřání. Připojují se zvyky očistného charakteru, jak později v době velikonoční, i ochranného, k zapuzení zlých mocí, čarodějnic.

V systému rozdělení a přiřazení určitých zvyků k jednotlivým dnům se projevují náznaky staršího dělení času, zachovaného tradicí ve významu zvyků v den sv. Ondřeje, sv. Lucie i o vánocích. Podstatná část těchto výročních obyčejů zimních se objevuje ve formě maskovaných průvodů a obchůzek, s postavami zvířecími, s postavami světců, personifikovanými svátky, postavami humornými. Projevují se v době masopustní, obchůzkách s klibnou, Perchtou, v obchůzkách v den sv. Barbory,

Lucie, Mikuláše, celého údobí vánočního i v postavách ometeček, kolišů. Působí zde vliv zábav městských s ozvukem antických slavností i lidová představivost a smysl pro humor. Masopustní období udává termín i zvykům společenského charakteru v přijímání mladíků do společnosti mládeže mužské, i její částečné nadvládě nad kolektivem.

Obyčeje jarní spadají do doby příprav pracovních a začátku prací, jak je dovolují podmínky přírodní, změna období. Obyčeje vyznačují a přivolávají tuto změnu ve vynášení smrti, přinášení léta, podporují životnost a plodnost přírody v opatřeních na začátku polních prací, v povzbuzování stromů k užitku, i v úkonech, zajišťujících vláhu. Hospodářská funkce obyčejů této doby je v popředí. Naproti tomu ve zvycích charakteru ochranného a očistného se podílí kolektiv na obrozujících sfle přírody v účinnosti vody i oživlých prutů; ozvuky jejich jsou i v době vánoční. Na zřeteli kolektiva je zproštění účinků předchozího období i ochrana před působením zlých sil. Jak v době zimní, i zde se připojují koledy s blahopřáním, dary. Obyčeje jarní se přimykají opět k církevním termínům, zasazovaným do doby kolem rovnodennosti. Od postu se soustřeďují ku dnům velikonoc, roztroušeně se pojí k jednotlivým svátkům a dnům od sv. Matěje, 1. března, sv. Marka, ku sv. Jiří. Ve velikonočním týdnu přistupují zvyky sankcionované církví; ku př. ve svěcení ratolestí, jídel, snad i pálení Jidáše.

Vedoucí motivy, zejména hospodářského zdaru i způsob realisace těchto přání jsou obdobné jak u obyčejů cyklu zimního, vyznačujících přechod do nového období. V době jarní začíná vlastně nové údobí hospodářské, údobí skutečného hospodářského pracovního roku, jež bývalo vyznačeno i počátkem roku oficielního jak ve starém kalendáři římském před Caesarovou reformou, i v kalendářích pozdějších. /Podrobně G. Friedrich, Rukověť křesťan. chronologie, Praha, 1939, 78-80/.

Období letní na svém počátku je charakterisováno obyčeji podkladu erotického, zejména v době slunovratu, na svém vrcholu však intensivní prací, jež nedovoluje rozvinutí obyčejů, vyjma těch, jež souvisí přímo s pracovním úkonem a nemají určitý kalendářní termín. Jak význačné termíny vystupují 1. květen, Filipa a Jakuba, svátky svatodušní a svátek sv. Jana Křtitele. V den sv. Filipa a Jakuba jsou vyznačeny zejména zvyky ochranné, zabezpečující ještě hospodářský užitek před škodami, zejména opět čarodějnic, i věštby, milostného rázu. Zvyky tohoto času se částečně připojily k svatodušním svátkům, jak ukazuje zejména vztyčování májí. Význam jejich je hospodářský, forma západní; odezvy a obdoby jako projevu vegetační síly jsou roztroušeny významně ve zvycích zimních i jarních.

V obyčejích svatodušních dominují projevy společenských zvyklostí mládeže: vztahy vzájemné i nadřadný poměr k ostatnímu kolektivu. Projevují se ve zvycích královských, s formou složitou, rozvinutou vlivy městských kultur na starobylém základě spolků mládeže, vedle funkce společenské i s funkcí hospodářského charakteru, s významem váhy. I v nich působí podklad erotického rázu, projevující se především v obyčejích času slunovratu, v den sv. Jana Křtitele.

Doba podzimní je charakterisována skončením prací, hojností potravy. Z těchto okolností vycházejí její obyčeje, především dožínky, slavnost sklizně, patřící do okruhu obyčejů hospodářských s opatřeními pro zdar úrody příštího roku a hody. Jejich náplň převzala církevní památka posvěcení chrámu. Průvodními obyčeji těchto hodů jsou způsoby zakřtění obřadnického zabíjení některých zvířat, stínání beránka, shazování kozla, bití kačera, husy s humornými detaily, průvody, tanci. Původ jejich je západní, z kruhů městských, v lidovém prostředí se ujaly v příhodné době nadbytku potravy. Časově je hodování připjato opět zvláště k církevním svátkům, Martinu, Havlu, Jakubu. Den sv. Martina má nadto ještě význam hospodářského

termínu ve vyplácení obecních služebníků, čeledi. Do této doby je vsunuta u nás i památka zemřelých, opět pod patronátem církevním.

Jednotlivé svátky v roce mají význam pro určité úkony, zejména ochranného rázu, jež sankcionovala církev v pojetí světců se zvláštní mocí. - Do cyklu jarních obyčejů převážně hospodářského významu zasahují neorganicky obyčeje, pěstované školou pod dohledem církevním, žákovské průvody v den sv. Blažeje a sv. Řehoře. Vedle lidových obyčejů se kladou k jednotlivým dnům i obdobím roku i lidové hry.

Není zde mým úkolem šířeji se rozepisovati o jednotlivých detailních formách těchto obyčejů, snažila jsem se poukázati zejména na motivy a okolnosti, z nichž výroční obyčeje vyšly a naznačiti jejich funkce v kolektivu.

- ooo -

II. Rozbor historických pramenů obyčejů vynášení smrti a přinášení léta.

Obyčeje "vynášení smrti" a přinášení léta jsou v úzkém vzájemném vztahu, časově i obsahově. Pro bližší určení jejich vzájemné zvykoslovné funkce lze je zatím odlišiti tím způsobem, že obyčej, zvaný obvykle "vynášení smrti" v poměru k obyčeji druhému, přinášení léta, je jakousi základnou, jíž odpovídá a již doplňuje obyčej druhý.

Vynášení smrti samo zaujímá význačné postavení v řadě jarních výročních obyčejů. Význačné proto, že v něm můžeme pozorovati dlouhou cestu, jíž procházel obyčej na našem území od prvních zpráv ze 14. století až do současnosti, sledovat celý dynamický proces, který prodělával obyčej po tuto dobu. Je nutno zkoumat účinky vlivů různých činitelů, jejich kladné nebo záporné působení na život obyčeje, na jeho náplň i vnější formu. Můžeme osvětlit podněty, za nichž oba obyčeje vznikly, příčiny, jež vedly k jejich udržování, i ke konečnému upadání.

Je nutno sledovat střetávání a vyrovnávání tradice se změnami hospodářskými, sociálními a kulturními, jak je vždy přinášela nová doba, sledovat poměr lidu jak aktivního účastníka i passivního pozorovatele v dobách minulých i v době současné, vztah vrstvy věkové i sociální. V této otázce výsledků

vzájemného působení, střetávání a prolínání rozličných činitelů, tkví hlavní problematika vitality obou obyčejů.

Objevují se nám tak jak živý projev lidové kultury duchovní, neosamocený, v souvislosti se stavem jiných složek lidové kultury, neboť je vystaven stejným vlivům, ovládán podobnými zákony vzniku, vývoje a upadání.

Obyčej připojený k vynášení smrti je jeho logickým doplněním a pokračováním. Vzájemný vztah obou je nutno míti neustále na zřeteli.

Cílem prvého obyčeje, je vynešení "smrti", slaměné loutky, za obec, a její zničení jakýmkoli možným způsobem. Podstata připojeného obyčeje, přinášení léta, je návrat se zelenými haluzemi zpět do obce.

Aktivními účastníky v době nejstarších zpráv jsou dospělí, ale již po několik století až do dnešní doby vystupuje takto mládež, zejména mladší děti. Lze tedy konstatovati pokles do sfery dětské. Obyčeje, v rukou dětí, sledováním jejich formy i náplně vnitřní lze stále zřetelněji charakterisovat jako hru. Dnešní doba zastihuje oba obyčeje ve stadiu úpadku, mnohde zániku a zapomenutí.

Lokace pro starší dobu je většinou anonymní, pouze souhrně jsou udána města a vsi. V průběhu 19. stol. se vyznačují nejčastěji vsi, velmi zřídka města, celkové rozšíření udané v této době zasahuje přibližně celé státní území československé. Ovšem je nutno bráti v úvahu mezery časové i místní v neúplnosti zpráv.

Vynášení smrti samotné v našich zemích se připomíná zejména v době starší, až do počátku 18. století, oba obyčeje těsně za sebou následující jsou popsány v četných zprávách zejména z 19. století, pouhé přinášení léta, je známo především z přelomu 19. a 20. století a ze současnosti.

Oba obyčeje se připojují ku konci postní doby, nejčastěji k páté postní neděli iudica, zvané smrtelné. Někdy první obyčej se koná v tuto neděli, přinášení léta pokračuje až o následující neděli květné. Místy se oba konají o neděli květné. Zřídka se pojí k neděli družebné, laetare, čtvrté v postě.

Pro nastínění způsobu provádění uvedu všeobecný, pouze zatím schematický popis obyčeje, v rysech nejobvyklejších, jak je znám z mnoha míst z průběhu 19. století:

Ku př. Český lid roč. I. - XXXI. Krolmus /Sumlork/ Staročeské pověsti ... 1847, 12-20; Bartoš, Lid a národ, I. - II. 1883, 1885, týž Moravský lid 1892, 34 n; Sušil, Morav. nár. písně, 1860, 771, 768-773; Morav. Slov. II. 665 n; Prasek, Vlast. slez. 1888, 161-167; Csaplovics, Gemälde von Ungarn, 1827 II. 255; Slov. Vlast. 1943, 86 a d. a jiné.

Zúčastní se jej mládež školního věku většinou, dívky i chlapci. Konají-li se oba obyčeje v týž den, dříve obvykle se provádí "vynášení smrti". Pod tímto názvem "smrt", vedle něhož se nejčastěji ještě zvláště na Moravě a na Slovensku vyskytuje pojmenování Mařena, Morena, ale také řada jiných, vystupuje v obyčeji loutka. Je rozměrů různých, až do velikosti dospělého člověka, zhotovena obvykle ze slaměného došku, naraženého na tyč. Loutka má vyznačen obličej, ruce, je oblečena nejčastěji do ženských šatů. Šaty bývají staré, odložené, ale také sváteční, někdy s určitými doplňky zvláštního významu. Ve výzdobě loutky nejčastěji jsou řetězy z vyfouklých vajec, výdunků, používané na způsob náhrdelníků. Loutku strojí děti nebo dospělí, na místě rozličném, zejména u osoby, v obci významné, nebo tam, kde se mládež schází. Odtud se smrt vynáší houfem dětí za ves. Vynášení loutky je doprovázeno křikem a popěvky, jež se většinou vztahují k době, kdy je obyčej prováděn, nebo se obracejí posměšně k loutce samotné. Za vsí pak mládež loutku zničí. Způsob určí krajové podmínky i fantasie účastníků. "Smrt" bývá vhozena do řeky, močálu, zakopána, spálena, roztrhána, vhozena na cizí katastr obecní, pověšena na strom atd. Po zničení loutky,

zejména tehdy, byla-li vhozena do vody, následuje úprk z místa činu; říká se, že ten, kdo bude poslední, zemře. Takto velmi často zakončí první obyčej.

Přinášení léta se projevuje nejobvykleji jak průvod dětí se zelení, zejména vrškem jehličnatého stromku. Názvů jeho se vyskytuje opět několik, nejčastěji "léto", ale i májek, borovička a jiné. Bývá okrášlen ozdobami ze slámy, papíru, obrázky, stuhami i řetězy výdunků. Kromě stromku i v tomto druhém obyčeji vystupuje malá loutka; nošena bývá někdy na stromku, ale též samotná, místo stromku. Nazývá se léto, nejčastěji. Místo stromku či loutky se vracívá však též dívka, oblečená ve svátečním šatě Mařeny, od místa, kde byla Mařena zničena.

Průvod s létem prochází osadou za zpěvu. Popěvky tyto se podobají oněm, jež byly zpívány při vynášení smrti. Vztahují se k novému létu, jež prý děti s sebou přinášejí. Přistupují však i popěvky jiného obsahu, zejména náboženského i milostného.

Za tento výkon vyžaduje zúčastněná mládež všeobecně odměnu. Bývá jí společná hostina, vystrojená obyčejně v místě, odkud se vynášela smrt. Daleko častěji se dožaduje odměny u jednotlivců, při obchůzce vsí. V tom případě připojují se k popěvkům i prosebná říkadla kolední.

Někdy tato obchůzka s vyprošováním darů bývá spojena již s vynášením smrti, zejména, účastní-li se aktivně prvého obyčeje jen hoši, druhého pak dívky, jak se zhusta děje. Přinášení léta vůbec bývá všeobecně líčeno především, jak obyčej dívčí.

Takové byla vcelku nejobvyklejší forma obyčejů v minulém století, odkud máme zachováno též nejvíce popisů. Slouží nám zde zatím jak základna, východisko k další práci. Rozboru jednotlivých složek obyčeje bude věnována příslušná pozornost dále.

Paralely těchto obyčejů s náznakem užší neb vzdálenější sou-

vislosti či příbuznosti s formami, jež nalézáme v našich zemích, se objevují geograficky na území téměř celé Evropy, vertikálně v průřezu od antiky až po dobu téměř současnou. Určité elementy, tvořící skladbu těchto obyčejů v základní formě nacházejí odezvu v prostoru přesahujícím hranice Evropy. Zjištění dosahu těchto uvedených paralel a skladebných prvků vzhledem k obyčejům jež nalézáme v jistých formách u nás, může pomoci řešit především otázku původu a vzniku.

Přibližně ve stejné podobě jak na území našeho státu objevují se tyto obyčeje i v sousedních zemích - u slovanských národů v Polsku, Lužici, velmi četně v Německu, Rakousku, blízké obyčeje uvedly zprávy z Maďarska, Chorvatska, Italie, Švýcarska, Španělska. Názvem obyčejů, formou, a pravděpodobně i náplní vnitřní se někdy značně shodují s našimi obyčeji, zejména v zemích sousedních. Zprávy o obyčejích, ve starší i mladší době jdou téměř paralelně. Nejstarší zprávy z Čech, Německa, Polska, se objevují již v době gotické - z Německa již 1284, z Čech 1366 a 1384, v Polsku 1420.

Okolnost, že celkem shodně se obyčeje objevují v těsném sousedství, ale v lidu s vlastními národními a psychologickými dispositemi, se svou vlastní lidovou kulturou, u lidu rozdílné ethnické příslušnosti je nutno mít neustále na zřeteli. Je proto nutno sledovat tuto shodu, pátrat po jejich příčinách, případně vytknout okolnosti, jež by mohly pomoci řešit otázky našich obou obyčejů, zejména problém původu.

K otázce, zda je možno v tomto případě provésti porovnání s lidovými obyčeji jiného národa, tedy části jinorodé lidové kultury, naskýtá se odpověď jedině kladná. Je nutno ovšem bráti v ohled právě ony národní a psychologické dispositce, činitele geografické, vnitřní poměry i časové rozpjetí, jež všechny se podílejí na utváření a přetváření forem, zvyků u jednotlivých ethnických celků.

Pro dobu nejstarších zpráv na našem území, jak jsem již uved-

la, máme doklady jen pro vynášení smrti. Prameny pro tuto dobu pocházejí z kruhů církevních. Nejstarší zprávy ze XIV. století jsou diktovány zcela zájmem nadřízených církevních činitelů o vykořenění zbytků pohanského nazírání. Z tohoto zájmu vyšel první doklad o vynášení smrti na našem území, z r. 1366 jakožto text zákazu synody pražské, zachovaný v synodálních usneseních mezi lety 1353 - 1413. Z téhož podnětu vzešlo i stručnější opakování zákazu z r. 1384, obsažené v témže prameni.

Z rukopisu univ. knih. pražské, Statuta synodalia, sign. VI. B 21 - /Zíbrt/. Tyto synodální výnosy uveřejnil C. Höfler "Concia Pragensia" statuta synodalia, 1862. Pod označením "de mortis imagine" uvádí se na straně 11, jak druhé nařízení k r. 1366. Druhý zákaz u Höfflera na str. 32.

Cituji oba zákazy pro jejich závažnost. První zákaz z roku 1366:

"De mortis imagine /de his qui in media quadragesimae portant mortem extra villam./
Item quia in nonnullis civitatibus oppidis et villis prava clericorum et laicorum inolevit abusio, qui in medio quadragesimae imagines in figura mortis per civitatem cum rythmis et ludis superstitiosis ad flumen deferunt ibi quoque /ibique cod. Un./ ipsas imagines cum impetu submergunt, in ecrum ignominiam asserentes quod mors eis ultra nocere non debeat tamquam ab ipsorum terminis sit consumata et totaliter exterminata. Quare omnibus et singulis ecclesiarum parochialium, rectoribus precipitur quod cum tales in suis plebibus resciverint, mox a divinis officiis tam diu obstineant, donec dicti prevaricatores lusuores que /sic/ /lusoresque C.U./ superstitiosi a domino Archiepiscopo pernitentiam recipiant pro excessibus condignam et salutarem quorum absolutionem sibi reverendus pater specialiter reservat. /Reservavit et reservat C. U./."

Můj překlad:
"O obrazu smrti /o těch, kteří uprostřed postu nosí smrt

z osady/.
Protože v četných obcích, městech a vesnicích vzrostl nesprávný obyčej duchovních i laiků, kteří uprostřed postu odnášejí postavy v podobě smrti s tanci a hrami pověrečnými obcí k řece, tam tyto podobizny s prudkostí svrhnou, připojujíce k jejich pohaně, že jim smrt již nebude směti škodit, jakoby byla z jejich území vyhubena a úplně vypovězena. Pročež se nařizuje všem i jednotlivým představeným farních obcí, aby, jestliže by zvěděli takové věci o svém lidu, tak dlouho jej zdržovali od božích služeb, dokud řečení hříšníci a hříšníci pověreční neobdrží od pana arcibiskupa trest, přiměřený přestupkům, a vhodné jejich odpuštění /absoluci/ si zvláště vyhražuje ctihodný otec."

V základních rysech se obyčej shoduje s formou obyčeje z 19. století. Doba neudána přesně, ale přibližně odpovídá. Postava v podobě smrti je nešena obcí k řece, svržena do ní. Je nutno vyzdvihnout fakt plné účasti dospělých "duchovních i laiků" proti pozdější aktivní účasti převážně pouze mládeže. Nevíme přesně, jaké to byly ony "tance" a pověrečné hry; svědčí však o tom, že obyčej měl ráz projevu velmi živelného. Je možné, že onen výraz "rythmus" zde označuje pohyby, vedené rytmem kroků. Podobně se totiž projevuje pohyb účastníků průvodu v popisu obyčeje z r. 1610, o němž se zmíním šířeji dále.

O zpěvu výslovná zmínka v této zprávě není, ale je pravděpodobné, že akt rovněž doprovázel. I rytmus písně mohl zde zcela přirozeně vésti k jednoduchým doprovodným tanečním pohybům. O charakteru těchto jmenovaných "her pověrečných" je těžko říci něco bližšího. Veškerý děj slavnosti se soustřeďoval zde kolem figury, znázorňující smrt. Jejím zničením akt vrcholil. Proto i ony "hry pověrečné" se asi též loutkou zabývaly. Zpráva myslí patrně na větší počet loutek.

O postoji účastníků k loutce, o tom, čeho chtějí dosáhnouti

zničením loutky, hovoří text zákazu velmi jasně. Spatřují v ní smrt, které musí být utopena, zneškodněna, aby ztratila svou moc. Velmi důležitou je zde i účast duchovních, ač se jedná o projev charakteru naprosto nenáboženského. Lokace není přesná, významné je však velmi zde účast měst. Jako oblast rozšíření jsou uváděna četná města i vsi, poukázání na to, že obyčej se rozrostl, i podíl měst snad bude vodítkem pro určení původu obyčeje. V postoji nadřízených činitelů, pohrůžek přísných trestů je patrna snaha co nejvíce obyčeji zabránit. Není snad v tomto odporu, kromě přirozené snahy zabránit zbytkům pověrečného myšlení také ještě známka cizorodosti této formy obyčeje. /S domácím by se snad spíše vyrovnali/.

Druhý zákaz z r. 1364 cituji rovněž:

" Item mandatur ne plebani seu eorum vices gerentes per diocesim Pragensem ludos superstitiosos in plebibus suis admittant specialiter ne in medio quadragesimae extra portas urbis vel ville imaginem ad hoc factam in modum mortis cum rythmis sicut consuetudo prava in quibusdam locis inolevit, oferri permittant. Quosque enim tales in venerint predicto domino Archiepiscopo vel suis administratoribus in spiritualibus pro absolvendis reputent /sic/ nec coram eis divina peragant donec a prefato domino Archiepiscopo vel suis scilicet benefitium obtineant absolutionis."

Český překlad druhého zákazu:

" Je nařízeno, aby faráři, nebo ti, kteří vedou jejich úřad v pražské diecesi nepřipouštěli pověrečných her ve svém lidu, zvláště aby nedovolili nésti uprostřed postu za hradby města nebo osady postavu, k tomu zhotovenou na způsob smrti, s tanci, tak jak se nesprávný obyčej rozrostl v některých místech. A jestliže na takové přijdou, nechť uvažují podle nařízení pana arcibiskupa nebo svých správců o odpuštění, a nechť je nepřipustí k bohoslužbám, dokud od představeného pana arcibiskupa nebo od jeho lidí neobdrží milost odpuštění."

Druhá zpráva po obsahové stránce nepřináší celkem nic nové-

ho. Je stručnějším opakováním zprávy prvé. Pohrůžka trestu je též. O účasti duchovních již zmínka není. Obyčej je charakterisován jak pověrečná hra. Důležitým pro nás je fakt, že zákaz je opakován o necelých 30 let později. Svědčí o neúspěchu prvého zákazu. Jeho příčinou byl pravděpodobně velmi úzký poměr lidu k obyčeji, jeho rozšíření, a asi též nepříliš odmítavý postoj oněch duchovních správců farních obcí, jimž bylo provádění zákazu svěřeno.

Hodnota obou těchto zpráv spočívá jednak ve faktu prvních historických zpráv o existenci "vynášení smrti" v Čechách, obsah popisu a okolnost opakování zákazu podává svědectví o formě a obsahu obyčeje, o vztahu, jaký k němu zaujímají přímí účastníci i nadřazení představitelé církevní. To jsou důležití činitelé, jichž se budeme museti dále dovolávat. Nedostatek těchto obou prvních zpráv spočívá v jejich přílišné všeobecnosti; lokace je souhrnná, víme jen, že tuto podobu měl obyčej pravděpodobně na více místech v Čechách, jak svědčí okolnost, že tímto ostrým způsobem napadá obyčej nadřízená církevní instituce, poukazujíc na jeho velké rozšíření. Pražské diecési podléhaly tehdy /1353 - 1413/ celé Čechy, celkem 1435 farností /Höffler Concia Pragensia 1862, 1/. Rozkaz se vztahuje na celý okruh diecese, všude tedy přichází nebezpečí, že obyčej se provádí. Významná je v obou případech dotčená účast měst, a již tehdy tří vrstev obyvatelstva: měšťanstva i kleru na jedné straně, venkovského lidu na straně druhé.

Po celé následující XV. století zprávy na našem území zcela mlčí. Probírala jsem se sama husitskými i katolickými postilami této doby a vyjma krátkou zmínku o českém názvu "smrtná neděle" jsem nenalezla ničeho. /Rukopis knihovny Nár. musea, Husitská postila českolatinská, kladená do stol XV., sign. 1 F 14/. Postily této doby, jak jsem zatím mohla konstatovati, zabývají se otázkami téměř výhradně náboženskými, věroučnými, zejména spory s protilehlou stranou. Ale ani u Rokycany, ani u Husa, kde často proráží narážka na současné mravy, jsem

zmínky o tomto obyčeji nenalezla. /Hrubý, České postily 1900/. Je nutno v další práci osvětlit příčiny, jež vedly k této mezeře v historických zprávách.

Můžeme se však pokusit je doplniti poukazem na dva doklady polské z XV. stol., z nichž zvláště jeden má i pro naše pozdější zprávy a názory v nich velkou důležitost. Oba vycházejí z církevních kruhů, jsou však vedeny opačným zájmem. První, asi z r. 1420 je zákaz polské synody, stručnější než náš, ale obsahově zcela shodný. /Otiskuje Alex. Brückner v Jagićově Archivu für Philologie, V., 668, zprávu podává i Zíbrt, Č. l. 1892, str. 549/. Jako doba provádění je uvedena výslovně neděle laetare /v našem textu je zaznamenáno jen "střed postu" takže může být míněna tato neděle rovněž nebo některé jiné blízké datum/.

Druhý polský doklad je obsažen v Dlugoszově díle "Historia Polonica" /Zíbrt, Č. l. II. str. 550/. Byla napsána nedlouho po zákazu 1455 - 1480 /Ott. Sl. n./. Cituji tuto zprávu pro srovnání: /Hist. Pol. vyd. 1711, II. 94-95/.

"Et quoniam fere in omnibus civitatibus, oppidis et vicis insignioribus Poloniae simulacra deorum et dearum idola atque luci habebantur, qae lentius tardiusque, qaumquam iussio habebat Miecslai principis, succidebantur confridebanturque: Septima dies Martii ad confrigendum abolendumque ea in universis Polonorum regionibus a Miecslav indicta est, qua adveniente quelibet civitas qaeque villa decrum suorum simulacra confringere et confracta in paludes, lacus et stagna prosequente utriusque sexus populo demergere, saxisque obruere, cultoribus deorum dearumque et iis praesentim, quibus sacra eorum erant quaestui, profusius ingemiscentibus illadrimantibusque, non tamen quicquam metu praefectorum ducalium mutare audentibus, coacta est. Quae quidem deorum et dearum idolorumque confractis et immersio, tunc facta apud nonnulas Polonorum villas, simulacris Dziewonnae et Marzannae

in longo ligno extollentibus et in paludes in Dominica Quadragesimae Laetare proicientibus et demergentibus, repraesentatur, renovatur in hunc diem."

Překlad:
"A protože skoro ve všech obcích, městech a nesčetných vsích v Polsku byly chovány podoby bohů a obrazy bohyň, i v háji, jež dříve i později, podle nařízení knížete Miečislava byly skáceny a rozbity: 7. dne března bylo Miečislavem nařízeno, aby byly zničeny a odstraněny ve všech polských krajinách, a když tento den nadešel, kterákoli obec a kterýkoli dvorec byl donucen rozbíti sochy svých bohů a rozbité svhrnouti do bažin, řek i rybníků, za pronásledování lidu obého pohlaví i kameny zasypati, aniž se odvážil cokoli měniti ze strachu před nadřízenými vedoucími ctitelé bohů a bohyň a ti především, pro něž jejich bohoslužby byly výdělkem, nesmírně truchlící a plačící. A to zničení a potápění podobizen bohů i obrazů bohyň, tehdy konané u některých vesnic polských, tak, že se vynášely obrazy Děvany a Morzany na dlouhé tyči a házely se do bažin v neděli postní laetare, se provádí a obnovuje až do dnešního dne."

Doklad Dlugoszův je veden zájmem kněze, ale též historika. Současný obyčej je uváděn v souvislost s historickou událostí, křtem knížete Měška. Figury jsou ničeny na památku zavržení pohanských model z rozkazu knížete. Zdá se, že události z doby knížete Měška popisuje podle své znalosti průběhu současného obyčeje. Obsah se celkem shoduje s předešlými českými zprávami. Figury jsou neseny na tyči, jak i v pozdější době. Cena Dlugoszovy zprávy spočívá jednak v dokumentárnosti - zachoval též dva názvy loutek, zajisté v jeho době známé, jež on však pokládá za jména pohanských bohyň. /Pojmenování "Marzana" se udrželo v Polsku i do doby pozdější - Kronika Marcina Bielskiego, Warsz. 1764, str. 34 - "marzanka" u Bystroně, P. p. l. 1947, str. 78/. Význam zprávy této tkví i v prvém pokusu o výklad významu obyčeje, jenž měl vliv na po-

jetí obyčeje, postoj k němu po několik století a snad i na jeho zachovávání. Zde tkví důležitost zprávy Dlugoszovy a jeho úsudku pro nás.

Další české narážka na obyčej se objevuje až v polovině 16. století v Hájkově kronice české /str. 82/. U příležitosti líčení křtu Měškova popisuje obyčej, konaný ve "Velké Polště", opakuje již názor Dlugoszův. Popis čerpá z Miechowity, asi z jeho díla "Chronicon Polonorum", jež je založeno na Dlugoszovi. /Ot. sl. 1901/. Obraz je nošen na dlouhém dřevě, nebo vezen na vozíčku, od vody pak účastníci rychle běží, jak ještě u nás v nedávné době bylo zvykem. Za zmínku sluší uvésti zejména již účast dětí. O obyčeji v Čechách kupodivu však zde Hájek nehovoří. Hájkova zpráva má pro nás hodnotu v tom, že vysvětlení obyčeje mnozí čeští autoři čerpali právě odtud. Hájkem počínaje se v české literatuře objevuje Dlugoszův výklad obyčeje, jako památky na zavržení model při křtu knížete, někde však přizpůsobený našim poměrům, až do začátku 19. století.

Konkretní zprávy o vynášení "smrti" v českých zemích se opět objevují až na samém sklonku 16. století u Veleslavína a Zámrského. Č. Zíbrt /Č. l. II., 45/ sice vidí svědectví o českém obyčeji v tlumočení slova "pisum" pučálkou u Mirotického, v jeho překladu lat. knihy Aubana Bohema z r. 1538, "Omnium gentium mores". /Obyčeje, práva, řády anebo zvyklosti národův 1579/. Nemohu však sdíleti tento názor. Pučálka sice velmi často byla jídána právě o smrtné neděli, po vynešení smrti /tak jak i u Aubana/, ale byl to pokrm postní doby vůbec, /připravený pražením namočeného, vypučeného hrachu/ výhradně s koncem obyčeje nesouvisel. Ovšem nedostatek svědectví neznamená, že obyčej by se neudržoval dál, jak o něm svědčí další zprávy.

Až tedy na sklonku 16. století se objevuje krátká zmínka o vynášení "smrti" ve Veleslavínově Kalendáři historickém, vyd.

r. 1590. K roku 965, k neděli družebné, klade křest Měškův, popisuje polský obyčej, o příčině jeho vzniku opakuje názor Dlugoszův a přechází v krátké poznámce o obyčeji v Čechách. Domnívá se, že přišel z Polska: "Čehož se snady do Čech něco potom dostalo, že i děti naše v Smrtnou neděli nosívají Smrt z města a léto do města ec. Ač tomu nejedni nerozumějí, odkud pošlo."

Zde po prvé je jmenována přímo smrtná neděle v souvislosti s konáním obyčeje, jak i v pozdější době se nejčastěji připomíná. Účast dětí je pozorována již i v Čechách. Domnívám se, že Veleslavín znal píseň, která obyčej doprovází, a snad dobře; neboť obyčej českých dětí popisuje prvními slovy písně, známé z pozdějších zpráv. Uvádí i znaménko, jako by mohlo následovat další pokračování. Lze soudit tedy, že je tu i prvá narážka na popěvek, i později známý.

Vychází ze zájmu o historickou událost a pravděpodobně pro zajímavost uvádí i český obyčej. Hodnota zprávy spočívá zejména v okolnostech již výše dotčených - v prvé zmínce o aktivní účasti dětí, stanovení na smrtnou neděli, narážce na popěvek. Zpráva je však příliš stručná, není zde ani popis loutky, natož teprve náznak, že i ono přinášení léta /v písni/ by mohlo být nějak představováno dramaticky.

Kazatel v Opavě, Martin Philadelphus Zámrský zmiňuje se o obyčeji ve své postile u příležitosti výkladu názvu smrtelné neděle. /Postilla evangelitská aneb wejkladové na evangelia nedělní. 1590, str. 294-295/. Tvrdí již s určitostí, že obyčej, v našich zemích konaný, přišel k nám r. 975, kdy prý byl Měško pokřtěn, je památkou, tak jak polský obyčej na svržení pohanských model a dal též smrtelné neděli název /kromě okolnosti, že se připomíná v tuto dobu smrt Páně/. Po popisu polského obyčeje pokračuje: "Odkudž potom ten obyčej z Polska, léta páně devítistého sedmdesátého pátého do Slezska, Moravy i do Čech se dostal, čehož posavad šlépěje zůstávají, zvlášť ve vsech, kdež děti, nosíce na holi strašid-

lo udělané z došku neb z hadrův, že Smrt zaněšejí, praví. A odtud dnešní neděle obyčejně Smrtedlná se jmenuje." Jak místo děje zdůrazňuje úlohu vsí. Sám mohl znát Zámrský dobře obyčej ve Slezsku, kde byl kazatelem. Obyčej je prováděn opět dětmi. Podoba smrti zde vylíčená, ze slámy, naražená na tyči je též jak v 19. století /ku př. Cluth, Panorama 1837, 276/. I pojmenování obyčeje je stejné.

Názor Zámrského je dobový, postoj k obyčeji kladný k názoru na křesťanský původ, popis přináší nové detaily. Obraz obyčeje se blíží zcela tomu, jak jej známe z 19. stol. Ovšem pro Zámrského a jiné, kteří podávají zprávu o obyčeji v této starší době, je popis podrobný a věrný zcela podružnou záležitostí. Slouží účelu zcela jinému, než zpravovovat pouze o formě obyčeje. Záznam, vedený výhradně zvláštním zájmem o obyčeje, jako část kultury lidu se objevuje daleko později.

Konec 16. stol. Veleslavínem a Zámrským začíná řadu zpráv po dlouhé době mlčení.

Mezera v našich positivních znalostech o tomto obyčeji od doby nejstarších zpráv je tedy značná, téměř 200 let. Jaké byly toho příčiny? Chtěla bych se zde alespoň dotknout možnosti vysvětlení. Netkví jen v tom, že nemáme po celou tu dobu historických zpráv. Vždyť ostatně i pozdější zprávy jsou více méně náhodné, vedeny zájmem historiků a kazatelů. Slouží k osvětlení historické události /křtu Měška/ nebo k nim dochází při výkladu evangelia a kázání právě v den, kdy se koná též obyčej. Zmínky o českém obyčeji jsou stručné, připojují se jak pouhý dodatek ke zprávám z Polska, neboť se věří, že obyčej odtud k nám přešel. Zpráva je bohatší podle toho, jak sám kazatel či jiný zpravodaj uzná za vhodné a pozoruhodné. Vnější příčiny onoho dlouhého mlčení zpravodajů, záleží též v tom, že snad poměrně dlouho neudeřila podobnost Dlugoszovy zprávy s naším obyčejem. Teprve po tomto poznání se objevila zpráva i o vynášení smrti v našich zemích, ovšem

zcela v souvislosti s obyčejem polským. /Tak ani Hájek se ještě o českém obyčeji nezmínil, o obsahu postil z 15. století, u nichž nejsnáze by mohl být doklad o obyčeji při výkladu na smrtnou neděli, jsem se již zmínila/.

Vnitřní příčiny odmlky, jak se domnívám, tkví též v obyčeji samotném, jenž pravděpodobně byl ovlivněn proudy doby. Těžko lze soudit, že zákazy pomohly obyčeji zabránit. Nutnost opakování zákazu, naznačované rozšíření a účast tomu nasvědčuje. Bylo by však nutno vyzkoumat, jaký vliv na osobní a vnitřní život gotického člověka, jak se obráží i v jeho duchovní kultuře, pověrách i zvykosloví, měl neklid v zemi, zejména války husitské, a s tím související změny v názorech.

Jak zprávy dřívější, zákazy, tak i pozdější, nepodávají nikdy plný obraz obyčeje. Jsou to jen pablesky, na nichž se můžeme tu a tam zachytit. Jejich nedostatek neznamená, že obyčej neexistuje. Obyčej po těchto 200 let tu musel žít, snad i živořit, zcela anonymně, aby pak na konci 16. století se objevil ve zprávě už jak dětský obyčej. Jistě prošel velkými změnami. Ovšem to neznamená, že byl dětmi prováděn všude, a že vztah obyvatel byl k němu vlažný, jak k pouhé dětské hře. Vždyť se objevuje ještě na začátku 17. století na samém okraji Prahy jak lidová slavnost. Zdá se však, že plný život obyčeje, s náplní, jež nutila dospělý lid i kněze /jenž ostatně však se svým způsobem života nelišil příliš od prostého lidu/ přes zákazy se zúčastnit, ve své bohaté formě zanikl právě gotickou dobou. Interval 200 let, třebaže se jedná o dobu starší, kde převraty v nazírání nemusely být tak rychlé, je přece dosti dlouhé, aby tradičnost, styky s minulostí, byly někde porušeny, více či méně.

Cituji většinou tyto zprávy ze starší doby, třebaže v nich je poměrně málo materiálu. Ale jsou to zprávy nejstarší, řídké, a již proto zaslouží pozornosti. Podávají však také obraz poměru t. zv. "vyšších vrstev" obyvatelstva k obyčejům lidu. Pronásledování, zákazy se během 16. století - alespoň ve zprá-

zcela v souvislosti s obyčejem polským. /Tak ani Hájek se ještě o českém obyčeji nezmínil, o obsahu postil z 15. století, u nichž nejsnáze by mohl být doklad o obyčeji při výkladu na smrtnou neděli, jsem se již zmínila/.

Vnitřní příčiny odmlky, jak se domnívám, tkví též v obyčeji samotném, jenž pravděpodobně byl ovlivněn proudy doby. Těžko lze soudit, že zákazy pomohly obyčeji zabránit. Nutnost opakování zákazu, naznačované rozšíření a účast tomu nasvědčuje. Bylo by však nutno vyzkoumat, jaký vliv na osobní a vnitřní život gotického člověka, jak se obráží i v jeho duchovní kultuře, pověrách i zvykosloví, měl neklid v zemi, zejména války husitské, a s tím související změny v názorech.

Jak zprávy dřívější, zákazy, tak i pozdější, nepodávají nikdy plný obraz obyčeje. Jsou to jen pablesky, na nichž se můžeme tu a tam zachytit. Jejich nedostatek neznamená, že obyčej neexistuje. Obyčej po těchto 200 let tu musel žít, snad i živořit, zcela anonymně, aby pak na konci 16. století se objevil ve zprávě už jak dětský obyčej. Jistě prošel velkými změnami. Ovšem to neznamená, že byl dětmi prováděn všude, a že vztah obyvatel byl k němu vlažný, jak k pouhé dětské hře. Vždyť se objevuje ještě na začátku 17. století na samém okraji Prahy jak lidová slavnost. Zdá se však, že plný život obyčeje, s náplní, jež nutila dospělý lid i kněze /jenž ostatně však se svým způsobem života nelišil příliš od prostého lidu/ přes zákazy se zúčastnit, ve své bohaté formě zanikl právě gotickou dobou. Interval 200 let, třebaže se jedná o dobu starší, kde převraty v nazírání nemusely být tak rychlé, je přece dosti dlouhá, aby tradičnost, styky s minulostí, byly někde porušeny, více či méně.

Cituji většinou tyto zprávy ze starší doby, třebaže v nich je poměrně málo materiálu. Ale jsou to zprávy nejstarší, řídké, a již proto zaslouží pozornosti. Podávají však také obraz poměru t. zv. "vyšších vrstev" obyvatelstva k obyčejům lidu. Pronásledování, zákazy se během 16. století - alespoň ve zpr-

vých dosažitelných - neobjevují. Obyčeji zásluhou Dlugoszova výkladu je vtištěn ráz projevu zbožného křesťana, který takto vzpomíná na obrácení svých předků.

Tento Dlugoszův výklad může být považován za obraz způsobu, kterým se snažili církevní činitelé o vyrovnání s projevy lidu, jež se odlišovaly od požadavku církve. Když zákazy nepomohly, bylo jim dáno roucho křesťanské. Na tento prostředek církve upozorňuje již ku př. Reinsberg-Düringsfeld /Festkal. 1861, Zibrt Č. l. 27 str. 360/.

Takto se mohlo dít i s "vynášením smrti." Dlugosz asi dobře znal polský církevní zákaz obyčeje, ale přesto se k němu nepostavil odmítavě, použil jej jak katolík i historik. Snad byl veden tím záměrem, aby obyčej, tak oblíbený v lidu, původu neznámého, ale jistě ne křesťanského, pro jeho houževnatost sankcionoval. Ale je zcela možné, že tento záměr ani neměl. Použil jej ku svým cílům, tak jak jej potřeboval ve své "Historii." Jména loutek vložil do svého "Olympu" jak potřeboval pro polskou bohyni Ceres - Marzanna, a Diana - Dziewanna. /Prameny Dlugoszova Olympu a názvy polských božstev Dlugoszových kriticky rozebírá Brückner, Jag. Arch. f. Ph., XIV, 174-176/.

V každém případě však tento Dlugoszův výklad posloužil tomu, že nadřízení církevní činitelé se již nestavěli tak ostře proti obyčeji; Dlugosz byl zajisté uznávanou autoritou a jeho názor a výklad mohl být proto přijímán bez odporu a dlouhou dobu důvěřivě opakován, jak Polsky, tak Čechy. Ovšem v 16. století již, jak také patrno, obyčej nemohl již tolik ohrožovat vyšší církevní zájmy, aby si jej povšimla i synoda. Obyčej zatím poklesl, byl konán již dětmi, ač zpráv o tom je tak málo, že nemohou ukazovati na případy všeobecné. Jak ukazuje zpráva další, pokles obyčeje se děl nestejně rychle. Veleslavín i Zámrský popisují na konci 16. stol. obyčej jak dětský, i dřívější zprávy polské. Přesto však se objevuje ještě na začátku 17. století zpráva, jež mluví o účasti dospělých a po-

chází ze samého okraje Prahy.

Otiskuje ji v Č. l. V. str. 584 J. Truhlář. Cituje Adama Rosaria, "Oratio panegyrica de Boemiae reviviscentiae; Pragae 1615, str. 53. Cituji ji pro její závažnost i se svým překladem.

"Pragae in Subrupensi vico dominica Quadragesimae Iudica pueri cum plebecula et popolari coetu simulacra mortis et lemurum extrudunt, in longis ac protensis perticis polisque suspensa asportant atque inter sese vi brachia tolunt in numerum, dum in praecipites fossas et fluvios magno clamore et ingenti vociferatione ea deturbant."
"V Praze, v osadě Podskalí, v postní neděli Iudica děti s prostým lidem a shromážděním lidu vynášejí obrazy smrti a strašidel na dlouhých a dopředu vztyčených tyčích a příčkách /pólech/ zavěšené, a mezi sebou usilovně paže zdvihají do taktu, dokud je nesvrhnou do příkrých jam a do vody, s velkým výskotem a převelikým volením."

Tato zpráva je velmi důležitá, jak pro přesné lokalisování události na okraj samotné Prahy, tak pro připomenutou opětnou účast dospělých. Svědčí o tom, kterak je nesnadno pro nedostatek materiálu tvořit závěry o formě i obsahu obyčeje ve starší době. Kdyby se nám nedostalo této zprávy, byl by obraz obyčeje velmi skreslen. /Zíbrt ku př. o ní nevěděl, když psal svou studii, až v Č. l. V. uveřejněna/. Mohlo by se snadno usoudit, že obyčej v té době již více klesl do sfery zájmu dětí, zejména v blízkosti větších středisek. Pro oblasti okrajové s větší retardací lidové kultury by ovšem v žádném případě podobný závěr nemohl být učiněn, jak bude svědčit i zachovaná starší forma i obsah obyčeje ještě v 19. stol. pro některé kraje, zejména slovenské.

Značnou nesnáz pro tvoření závěrů o povaze obyčeje v době starší působí tedy vůbec řídkost, náhodnost, i malá obsažnost zpráv. Přes tuto náhodnost zpráv nelze obviňovati tyto

starší zpravodaje z nevěrohodnosti, totiž ze snahy o úmyslné zkreslení obrazu obyčeje. Ovšem výklad je zcela tendenční, podle názoru zpravodaje. Popisují obyčej tak, jak jej znají buď z vlastní zkušenosti nebo z doslechu, či jiné písemné zprávy. Nemají zájmu, aby jej záměrně líčili v podobě jiné, než jak jej skutečně znají. Spíše lze vytknout jim onu jinak však zcela pochopitelnou nepřesnost zpráv, jež je vedena vcelku jen vedlejším zájmem o sám živý obyčej, jak již jinde bylo naznačeno. Ony nedostatky zpráv působí pak velké mezery ve vědomostech, ať se již týkají vertikálního vývoje obyčeje, účasti vrstev, postoje k obyčeji, poměru jeho obsahu a formy. Právě tak jsou velké nedostatky ve znalosti geografického rozšíření pro přílišnou povšechnost zpráv.

Líčení obyčeje ze začátku 17. stol. je dosti detailní. Poskytuje představu o plné účasti lidu, o jeho počínání v průběhu slavnosti. Dospělí jsou však jmenováni vedle dětí. Vylíčená forma obyčeje velmi připomíná náznakovou zprávu ze XIV. století. Konec loutek je týž, jak o něm mluví zprávy nejstarší i velmi mladé, je provázen obvyklým křikem a voláním. Rytmický pohyb, jímž zdvihají v průvodu loutky, je vyvolán samotným radostným rytmem kroku a pravděpodobně i zpěvem. Cosi podobného se mohlo díti i u průvodu, jejž líčí 1. zákaz z r. 1366. O zpěvech výslovná zmínka ani u této zprávy není, nedlouho po ní však je uvedena sloka popěvku, jenž vynášení smrti doprovázel, v kalendáři Partlicově, i nařízka Veleslavínova naň poukazuje. Obyčej zde má ráz slavnostního průvodu. Veškeré počínání opět směřuje k vyvrcholení, zničení loutek. Loutek je více, mají i jinou podobu než smrti. I první zpráva zdá se poukazovati na větší počet loutek. Množství loutek, podoby různé rozhojňuje formu. Slouží nejpravděpodobněji tomu, aby zábava byla co největší, proto zde jediná postava již nestačila. Jaký byl obsah obyčeje v této době? Nelze zcela přesně říci, do jaké míry se úkon prováděl s vědomím skutečného účelu, s nadějí ve zdar počínání. Zdá se, a rozhojnění počtu figurin naznačuje tomu, jak jsem shora naznačila, že

šlo účastněnému lidu o pestrou zábavu, zděděnou tradicí, ve které se mohla plně uplatnit jeho touha po hlučném a výrazném projevu, tak ku př., jak dlouho bylo vídáno u masopustních průvodů. Zda a jakou měrou se zde projevil strach před loutkami - smrtí, nelze říci. Tradice uchovala obyčej v lidu i na samém okraji Prahy, přes přísné zákazy, možná i přes dobu živoření. Za tu dobu, představa o významu obyčeje se mohla i pozměnit, ale poměr lidu zůstal přesto velmi úzký. Obyčej se mohl udržeti /či znovu objeviti/ v městech venkovských, ale i na okraji velkého města, jen když poměr lidu byl kladný a živý. /V jaké míře a poměru se zúčastňovali dospělí i děti obyčeje na venkově, nelze říci/. Jednou z příčin, že obyčej nalézáme i v městě větším, může být též mentalita obyvatel města i venkova v této době. Projevuje se v obdobném sklonu k pověrečnému chápání, ve snaze o dramatický výraz; i pocit kolektivní sounáležitosti hraje zde velkou úlohu. Snad příčina toho, že takto obyčej i v samém středisku nalézáme, tkví též v náplni samé doby prahu baroka. Svou snahou po okázalosti, masovém projevu, snad posloužila také pozvednutí obyčeje. Zajisté tato forma obyčeje dosti autora, Rosaria, zaujala, jestliže mu věnoval zmínku, poměrně obšírnou a podrobnou.

O několik let později, po zprávě Rosariově věnuje vynášení "smrti" pozornost Partlicius r. 1617, ve svém Kalendáři. Konečně zde v plném znění je uveden krátký verš popěvku. Je jmenována opět účast pouze dětská. Zprávu cituji:

"Dominica Iudica, Neděle Smrtedlná, proto se jmenuje, že děti toho času ještě v mnohých krajinách smrt z města a ze vsi nosí, zpívajíce:

Již nesem smrt ze vsi,
nové léto do vsi,
vítej léto líbezné,
obilíčko zelené.

A německy dítky takto:

Nu treiben wir den Todt aus,
den alten Weiber in ihr haus,

dem Reichern in dem Kasten
haiten ist mit Fasten.

Potom když ji vynesou aneb utopí, zpívají:

Nu haben wir den Tod ausgetrieben
und bringen ein frieschen /frölichen/
Sommer wieder.

Ale ten způsob v Němcích zachovávají Dominica Letare."

Průběh obyčeje je známý. Jak oblast rozšíření jsou označeny mnohé krajiny, města i vsi; podle toho by se zdálo, že obyčej byl v této době hojně rozšířen. Pro to svědčí i popis pražského obyčeje o několik let dříve.

Partlicius věnuje pozornost dokonce stejnému obyčeji dětí německých, pro tento však uvádí neděli časnější, laetare. Skutečně i v době novější, pokud lze sledovati, tento rozdíl v době úkonu se zachovává téměř všeobecně. Zajímavé je i srovnání českého popěvku po obsahové stránce s německým. Popěvek český má vážnější ráz oproti německému, žertovnému. Nevíme však, zda tu Partlicius uvádí celý popěvek, jak se tehdy zpíval, nebo jen část. Podobný začátek popěvku napovídá Veleslavín /str. 131/. Veršík se udržoval jistě dosti houževnatě, jak svědčí zápis popěvku téhož znění z r. 1822 z Mladoboleslavska /Novotný, Kronika Mladoboleslavská, str. 41 - 42/; Na tuto houževnatost upozorňuje Zíbrt, Č. l. II. 461. Podle narážek již v nejstarší zprávě, u Veleslavína i dále u Rosaria, lze soudit, že tato slavnost lidová bývala i dříve doprovázena zpěvy. Popěvkům po stránce thematické i hudební bude věnována pozornost v další části. Dále Partlicius podle dobového názoru uvádí náš obyčej v souvislost s polským a památkou na pokřestění Poláků. Zpráva Partliciova je především významná pro uvedené znění popěvku, jako objevení nového detailu, jenž nám přesněji rýsuje obraz obyčeje pro srovnání s dobou nejhojnějších zpráv, 19. století. Jinak vše, popis i názor autorův odpovídá zprávám jiným. Partlicius pojal obyčej do programu svého kalendáře jako zjev, zajisté obvyklý v jeho době.

Jiným autorem, který věnuje obyčeji pozornost, je Bolelucký ve spise "Rosa bohemica" z r. 1668, str. 406-408. Uvádí obyčej v souvislost s pokřestěním Poláků; zmiňuje se o něm v rámci líčení života sv. Vojtěcha. Touto poznámkou o pokřestění Poláků a zásluze Čechů na něm odůvodňuje fakt, že sv. Vojtěch se stal hnězdenským arcibiskupem. Čerpá z Miechowii, výslovně jej cituje. /Miechowiovu zprávu o obyčeji, kde je postava nešena na tyči neb vezena na vozíčku, přejímal též Hájek/. Datum Mlíškova křtu je mu ovšem známé; byla to prý 4. neděle v postě. O obyčeji v našich zemích má Bolelucký stručnou zmínku:

"Qui mos adhuc hodie, teste Cureo, a pueris et puellis in Silesia repraesentatur: et nominatur dies ille Dominica Mortis, nec absimiliter per Moraviae Marchionatum et Boemiae Regnum, in Dominica quinta Quadragesimae, sive Iudica, Boemice Smrtná Neděle dicta: pueri et puellae, formato simulacro muliebri, superque perticam arrecto, cum eiusmodi idolo, turmatim per plateas et fora civitatum progrediuntur, accinentes illud ab antiquo pueris assuetum,

Smrt nesem z města,
Léto do Města, etc.
id est Mortem ex Urbe ferimus,
ver in Urbem deferimus, etc.

in reminiscentiam huius, quod gens Polona fidem Christi, sub Mieczislao Duce per Doubravkam Boleslai saevi Boemiae Principis filiam, in conjugem sibi datam, ante septingenta anna a Boemis acceperit."

Jak doba konění obyčeje je opět uvedena smrtná neděle, účast je dětská. Nepřináší nic nového. Napovídá onen známý již popěvek. Slovo "léto" překládá latinským "ver" t.j. jaro. Je zde zajisté tímto výrazem v popěvku vůbec myšlena všecka druhá, teplá doba roční po studené zimě.

Balbín r. 1677 v "Epitome historica rerum bohemicarum" str. 117 věnuje obyčeji pouze kratičkou zmínku. Dovolávaje se

většinou polských pramenů líčí svržení pohanských bohů při křtu Měškově. Obyčej, který se prý podle svědectví mnohých spisovatelů dosud zachovává, hodnotí zde výslovně jak "dětskou hru", v níž poklesl. "Quae pompa postea in puerorum ludicrum per Poloniam & Silesiam cessit, hodieque servatur, ut maximi scriptores observant; aliquid etiam huius moris in Bohemiam nostram pervenit."
Více než tuto narážku českému obyčeji nevěnuje. Nic nového nepřináší, poprvé však obyčej hodnotí.

Podobnou zprávu o vynášení "smrti" jako předchůdce má i Tanner /Život a sláva sv. Václava, český překlad od Felixe Kadlinského z r. 1702, str. 122/. Stručně popisovaný obyčej je prý památkou na svržení model po křtu Měškově. Výrazům "smrt" a "léto" v písni dává náboženský význam.
... " že jest ten horlivý křesťanského náboženství skutek, svým časem do Slezska, do Moravy i do Čech donesl, jehožto památku dotčené země sobě podnes připomínají, když jejich rodina v tau smrtelnou neděli přistrojíce sobě nějaké strašidlo, na způsob modly, okolo něho ponějkud svou kratochvíli provodí a potom vyjdouce s ním z města ven ze šatův svlečené a obnažené do vody metají, zpívajíce: smrt ven z města, léto do města - smrt toliko nevěřící a léto pravé víry duši oživující."
Za nahodilý popis obyčeje vděčíme zde opět tradičnímu vyprávění o významu křtu Měškova.

Dosti významnou zprávu pro život obyčeje zanechal nám v r. 1710 Středovský. /Sacra Moraviae historia, str. 536/. Nebyla jí přesto dosud věnována pozornost, Zíbrt se o Středovském zmiňuje jen letmo. V názoru na původ obyčeje se neliší od předchůdců, jejichž se dovolává, navíc zdůrazňuje, že Morava přijala z Polska obyčej proto, že právě zásluhou křesťanských Moravanů došlo k pokřestění Poláků, takže oni sami jsou jedinou příčinou zavržení model.

Jeho zásluha tkví však ve velmi podrobném popisu, jak jej autor jistě někde sám na Moravě poznal. Poprvé podává zprávu i o druhém, přiřazeném obyčeji, nošení stromku. Cituji jeho popis moravských obyčejů se svým překladem.

"Id ipsum etiam apud nos in Moravia observatur, hoc tamen discrimine, quod Germana iuventus, Dominica quarta, Moravica vero adolescentulae, Dominica Quadragesima quinta, quam idiomate nostro Mortis Dominicam vocamus, illam ludicram recolant ceremoniam. Formato muliebri simulachro superque perticam arrecto, quod Mortem, seu Marzenam vocant, illud vel in paludes et fluvios adhibitis certis imprecationibus ac cantibus deturbant, vel in arboribus obviis suspendunt. Dein virescentem arbusculam, ovorum decoloratorum testis, taeniis ac lemniscis onustam, quasi tropheum ob devictam mortem, turmatim per vicos et plateas deportant, munusculaque precantur, occinentes illud av antiquo pueris assuetum:

Smrt nesem z města
leto do města etc.

id est: Mortem ex urbe ferimus
ver in urbe deferimus. etc."

"Totéž také lze pozorovati u nás na Moravě jen s tím však rozdílem, že onen hravý obřad obnovuje německá mládež o čtvrté neděli, moravská mládež však o pátou postní neděli, kterou v našem jazyku nazýváme smrtnou nedělí. Udělavše ženskou podobu, vztyčenou na dlouhé tyči, kterou nazývají Smrtí nebo Mařenou, svrhávají ji buď do močálů /kaluží/ nebo řek, přidávajíce určitá proklínání a písně, nebo zavěšují na stromy, stojící v cestě. Potom odnášejí zelenající se stromeček, obtížený skořápkami zbarvených vajec, stuhami a fábory, jako trofej nad přemoženou smrtí, v četách nesou po vsích a ulicích a prosí o dárky, zpívají to dle starodávného zvyku dětí:

Smrt nesem z města,
leto do města etc. "

Vynášení "smrti" ve svém průběhu odpovídá jiným popisům, navíc

upozorňuje Středovský na jiný způsob, jímž se loutky zbavují, že loutku též zavěšují na stromy. Kromě názvu "smrti" uvádí též "Mařena"; toto pojmenování i později na Moravě bylo velmi obvyklé. Účastna je opět mládež. Jak Partlicius i Středovský si všímá rozdílu v době konání obyčeje u dětí českých a německých. Obyčej charakterisuje jak "hravý obřad", "ceremonia ludicra". Dostává se nám zde výslovného popisu obyčeje moravského. Kromě udání několika detailů, neliší se valně od všeobecného popisu. Významný je popis druhého obyčeje, takto v našich zemích jej máme popsán poprvé, až později, zejména na konci 19. stol. i v dnešní době, se vyskytuje častěji než vynášení "smrti."

Následuje ihned po zničení loutky. Popěvek doprovází až toto přinášení stromečku, nadto ještě u příležitosti koledy. O požadování dárků děje se zde zmínka první. Výzdoba stromku je co nejbohatší, výdunky jsou dokonce zbarveny; jinde, v popisech pozdějších tyto řetězy vyfouknutých vajec bývají jen bílé. Popěvek opět pokládá za všeobecně známý, udává jen začátek, naznačuje pokračování, pokládá jej za starodávný zvyk dětský. Pojmenování stromku udáno není. Význam stromku, přinášeného do osady, vykládá velmi příléhavě, jako "trofej nad přemoženou smrtí." Na výzdobě stromku se uplatňuje snaha po dekorativnosti. I tomuto obyčeji zajisté předcházela delší tradice, před jeho objevením u Středovského.

O několik let později Damascen /Trojí chléb, 1727, I. str. 381 - 382/ se proti předchozím zpravodajům poněkud osamostatňuje v názoru na obyčej, vynášení smrti. Obyčej již nenavazuje na události Děčkovy doby; jeho původ přenáší na půdu domácí, zásluhu přičítá křtu Bořivoje a Ludmily. Události líčí u příležitosti kázání na smrtnou neděli. Dále pokračuje:

... "a proto dnešní neděle nazvaná jest Smrtedlná, že smrt duchovní od Čechů jest odvrácená, a ukrutná služebnost modlářská vyvrácená. Čehož památka až dodnes v rozličných místech a městech se připomíná, kdežto chasa rozdílné strašidla snáší,

a potom ven na pole vynáší, tam kůli a páli, aby se Čechové smrti ukrutnosti více nebáli."

Autor si povšiml opět jiného způsobu ničení loutky, pálení v poli, jak je známo i z doby daleko pozdější, ku př. v Čechách Č. l. V., 184. Obyčej pokládá zajisté za velmi rozšířený. Název smrtelné neděle spojuje záměrně s odvrácením smrti duchovní. Obyčej přizpůsobuje prostě své potřebě kazatele. Význam zprávy tkví především v pokusu o odlišný výklad. O druhém obyčeji nemá nejmenší zmínky.

O vynášení "smrti" na Moravě jen velmi stručně píše Ullmann, ve spise Altmähren, 379, II. díl r. 1762. Služky v 3. neděli postní nosí na tyči dožek, oblečený v ženské šaty, zvaný "smrt" či Mařena, nesou jej k vodě, topí. Z popěvku naznačuje opět jen začátek. Forma je obvyklá, názvy jak u Středovského i v době nedávné. Účastní se dospělejší. Názory o významu obyčeje má tytéž, které vládly před Damascenem. Mařenu, loutku, stotožňuje s bývalou bohyní Marzenou. Seeliskovi, v r. 1773 úvaha o obyčejích středopostních, slouží k náboženskému poučení. /Vejkladové, 172, 192-193/. Hovoří o odvrácení smrti věčné a létu svatých ctností. O prvním obyčeji jen málo se zmiňuje; zde nic nového nepřináší. Opět se zde však dotýká druhého obyčeje nošení léta ...."v některých městech s ozdobenými růžemi ratolestmi neb s létem dítky chodějí na neděli čtvrtou v postě, jenž slove Družebná ..."

Čtvrtá neděle postní ve vztahu k čes. obyčeji je udána někdy rovněž v době pozdější, ač řídčeji. /Ku př. u Hanuše, Báj. kal. 1868, 187/8/. Létem pravděpodobně myslí Seelisko stromek, neboť tento název stromku se vyskytuje až do naší doby. Mimo "líto" se nosí též, podle Seeliska, ratolesti, o nichž hovoří i v pozdější době na Slovensku Dobšinský Sborník, 1870, 188. Význam je týž, stromek je hojnější zejména v Čechách. O původu obyčeje má názor obvyklý.

Na konci 18. století Medlín /Postilla, 1798, 233/234, věnuje

obyčeji vynášení smrti jen nepatrnou pozornost. Nic nového v popisu, ani názoru nepřináší. Cituje je Zíbrt /Obyčeje 61/.

Koncem 18. století končí první starší údobí, zpráv o vynášení "smrti" a přinášení "léta". Tyto zprávy je možno ve většině souhrnně charakterisovat jak pouhé narážky na existenci obyčejů. Popis obsažnější se objevil zřídka. Velmi významné jsou proto oba zákazy; nejen pro své stáří, ale i pro poměrně velmi detailní popis, dále zpráva Rosariova o pražském obyčeji z r. 1610, ale i Partliciovo udání textu popěvku a zejména popis Středovského, věnující se i druhému obyčeji. O rozličných složkách obyčeje se dozvídáme teprve postupně, rovněž o účasti, přesné době provádění, zpěvu. Zprávy jsou řídké s poměrně velkými časovými mezerami a podávají málo konkrétních fakt. Přesto bylo nutno se těmito prameny poměrně více zabývat a ukázat na jejich význam, nový přínos, na vztah zprávy k obyčejům, podnětů, z nichž zpráva vyšla i doby, jež zapůsobila rovněž na život obyčejů. Podněty ku zprávě o obyčeji nevycházejí ještě ze skutečného specielního zájmu o obyčej samotný.

Poněkud jinak tato situace vyhlíží v Německu, zatím co v Polsku se podobá naší, podle citátů a odvolání v našich pramenech. Zajisté tomu posloužila tradice výkladu takřka národního, vycházející od Dlugosze. Mohu zde zatím jen naznačit, jakého druhu jsou starší německé zprávy. Nejstarší datum o vynášení smrti ve střední Evropě, ale i narážku na druhý obyčej, přinášeti léto, udává Spamer /D. Volksk. 105/106, 2. Bd., 1935/. Neudává však, ze kterého pramene čerpal. Obyčej se konal v Eisenachu r. 1286 za účasti kleru a lidu, jak velké polní procesí s loutkou ze slámy, která byla vhozena do vody. Zpět se vraceli zúčastnění muži s jedlovými ratolestmi. Konal se v neděli laetare. Není pochyb, že zde jde o týž obyčej, který je popsán o necelých 100 let později v pražském zákazu. Rozboru této zprávy a jejímu významu pro naše obyčeje je věnována pozornost dále.

Zatímco u nás ještě v 18. století jsou zprávy o obyčejích více méně náhodné, v Německu v této době se objevuje specielní zájem o obyčeje v neděli laetare konané, tak shodné s obyčeji smrtelné neděle u nás. Jsou to latinsky i německy psané rozkazy, věnované obyčejům samotným, jejich rozšíření i výkladu, zejména vynášení smrti. Názvy těchto spisů udává ve speciální studii Zíbrt /Č. l. II., 552 – Vynášení smrti a jeho výklady .../ a přidává, pokud mu byly některé spisy dostupné, své připomínky. Hodnotí však zejména popisný materiál. Pro otázku forem a účasti na vynášení "smrti" je významný popis obyčeje, konaného v den stolování sv. Petra v Budyšíně /23. února/. Zachoval ji A. Frenzel: Historia populi et rituum Lausitiae Superioris /asi 1700/ viz dále str. . Obšírně podle Frenzela tento obyčej popisuje Haupt, Sagenbuch .. II., 53. Je zde líčena velká slavnost za účasti všeho lidu, i rektora a žáků, při níž je rovněž ničena /pálena/ figurina.

Na přelomu osmnáctého a devatenáctého století proti dřívějším kusým, okrajovým zprávám na našem území nastává zřetelná změna. Působením nových dobových proudů osvícenství a zejména romantismu, mění se pohled na význam lidové kultury. Objevuje se i sestrvává proto specielní zájem i o lidové obyčeje a jejich studium. Ze sevření tradičního nazírání pod patronátem církevních činitelů se vymaňuje snaha po novém, ověřeném poznání, jak ji přináší osvícenství. Romantismus pak zejména vyzdvihuje význam lidové kultury národní, považuje ji za čistý, neporušený zdroj a podklad kultury vyšší. Dochází tak i k jejímu přehodnocení, hlavně některých složek. Zejména v oblasti kultury duchovní a tedy i v pohledu na lidové obyčeje, vznikají mylné domněnky. Grimmova mythologická škola, vykládající obyčeje z náboženských úkonů nachází četné zastánce u nás, kteří přizpůsobují výklady poměrům domácím. Odtud se odvozuje škola t. zv. meteorologická, jež činí závěry podobné, inspirované pozorováním zjevů přírodních. Tyto názory ovládají téměř celé devatenácté století; po 60 letech zanikají zvolna. Velkým kladem doby je však právě onen nesmírný zájem o lido-

vou kulturu. Shromažďuje se velké množství popisného materiálu.

Tak i zprávy o vynášení smrti a přinášení léta se množí. Formy obyčejů jsou prokreslovány detailně, udávány varianty popěvků, dík zejména Sušilovi a Bartošovi uváděny jejich nápěvy, přináší se materiál z mnoha míst československého území. Zprávy o obyčejích se objevují ve sbírkách písní /Tablic, Kollár, Erben, Sušil/, vznikají práce, mající v programu popis i rozbor obyčejů. /Krolmus, Erben, Hanuš a jiní, vesměs s ohledem na slovanské bájesloví, jejichž výklad je veden v duchu mythologické školy/. Popisu obyčejů je věnována pozornost ve slovnících, Šafaříkově, Jungmannově /viz seznam literatury vzadu/. Obsáhlejší studie i drobné popisy jsou uveřejňovány v časopisech, rozrůstajících se zejména v druhé polovině devatenáctého století, jež mají snahu podchytit zájem národní i lidovou kulturu co možná největší, s ohledem na burcování národního sebevědomí.

Časop. čes. Museum, 1834, Čermák – Pověry národní v Čechách, Časop. Matice moravské 1868 – Kulda, Lumír 1838 – Rejfalík, Zlatá Praha 1888, Vykoukal atd., Č. lid od r. 1892.

Úzký okruh vědění se počíná rozšiřovat, poukazuje se i na obdobné projevy naší lidové kultury v cizině. Tak i o vynášení smrti i druhém obyčeji se dostává srovnání s podobnými obyčeji v zahraničí, což vede opět k dalšímu obohacení poznatků. Tento materiál se objevuje v polovině devatenáctého století poměrně zřídka, daleko více ve druhé polovině století /Michal, Vykoukal, Sobotka, Zíbrt atd./.

Forem obou obyčejů v našich zemích si všímají i autoři cizí, Reinsberg-Düringsfeld, Preusker, atd, a připojují ku svému studijnímu materiálu. V cizině dochází tak jak u nás k obdobné snaze o získávání materiálu, výklady odpovídají také názorům doby.

Po stránce geografického rozšíření obyčejů přicházejí zprávy ze všech našich zemí. Ponejvíce z míst menších, ale také

vou kulturu. Shromažďuje se velké množství popisného materiálu.

Tak i zprávy o vynášení smrti a přinášení léta se množí. Formy obyčejů jsou prokreslovány detailně, udávány varianty popěvků, dík zejména Sušilovi a Bartošovi uváděny jejich nápěvy, přináší se materiál z mnoha míst československého území. Zprávy o obyčejích se objevují ve sbírkách písní /Tablic, Kollár, Erben, Sušil/, vznikají práce, mající v programu popis i rozbor obyčejů. /Krolmus, Erben, Hanuš a jiní, vesměs s ohledem na slovanské bájesloví, jejichž výklad je veden v duchu mythologické školy/. Popisu obyčejů je věnována pozornost ve slovnících, Šafaříkově, Jungmannově /viz seznam literatury vzadu/. Obsáhlejší studie i drobné popisy jsou uveřejňovány v časopisech, rozrůstajících se zejména v druhé polovině devatenáctého století, jež mají snahu podchytit zájem národní i lidovou kulturu co možná největší, s ohledem na burcování národního sebevědomí.

Časop. čes. Museum, 1834, Čermák – Pověry národní v Čechách, Časop. Matice moravské 1868 – Kulda, Lumír 1858 – Rejfalík, Zlatá Praha 1888, Vykoukal atd., Č. lid od r. 1892.

Úzký okruh vědění se počíná rozšiřovat, poukazuje se i na obdobné projevy naší lidové kultury v cizině. Tak i o vynášení smrti i druhém obyčeji se dostává srovnání s podobnými obyčeji v zahraničí, což vede opět k dalšímu obohacení poznatků. Tento materiál se objevuje v polovině devatenáctého století poměrně zřídka, daleko více ve druhé polovině století /Machal, Vykoukal, Sobotka, Zíbrt atd./.

Porem obou obyčejů v našich zemích si všímají i autoři cizí, Reinsberg-Düringsfeld, Preusker, atd, a připojují ku svému studijnímu materiálu. V cizině dochází tak jak u nás k obdobné snaze o získávání materiálu, výklady odpovídají také názorům doby.

Po stránce geografického rozšíření obyčejů přicházejí zprávy ze všech našich zemí. Ponejvíce z míst menších, ale také

z měst. Jak z Čech, tak z Moravy, zejména z Valašska, zvláště hojně i ze Slezska, dík Preskovi, Vyhlídalovi, Sušilovi a dalším. Zprávy ze Slovenska pocházejí od Czaplovicse, Dobšinského, Holubyho. Právě první zprávy z devatenáctého století pocházejí ze Slovenska, odkud do té doby zatím jsem nikde zprávy nenalezla. Zachoval je Dobrovský a Tablic. Přes malou početnost záznamů byly tam zajisté i oba obyčeje postní doby velmi rozšířeny a rovněž ve starobylejších formách, jak ukazují i některé zprávy až ze začátku dvacátého století, /ku příkladu Čas. mus. slov. spol. II. 1899 - 1909, 25/ zcela v souhlase se zachovalejší lidovou kulturou slovenskou.

Koncem devatenáctého století bájeslovné názory téměř zcela ustupují. Tak Zíbrt v devadesátých letech století snaží se řešit methodou srovnávací otázky kol obou obyčejů postních. Věnuje se jim ve svých "Staročeských obyčejích" z r. 1889, pak zejména v obsáhlejší studii ve II. roč. Č. l., 1893, později i jinde, ve formě spíše však již populární. Ukazuje na omyly některých starších vykladačů, poukazuje na obdobné obyčeje v zahraničí, přináší velký přehled literatury. Dává tím podnět k dalším úvahám. Zde spočívá hlavní klad jeho práce. Sám však vlastního postoje k obyčejům nezaujímá a otázky nechává otevřené.

Krátké, hojné zprávy o obou obyčejích se objevují v době národopisné výstavy v Č. lidu. Zíbrt podporoval zájem těchto drobných přispěvatelů, podnícený výstavou, akcí v tomto časopise. Jsou to však pouhé popisy, příspěvky zejména k poznání krajových variant, bez snahy o výklad, ale též bez zřetele k okolnostem, které měly vliv na udržení nebo zanikání obyčejů v jejich kraji. Většinou i zmínka o poměru k okolí chybí. Podobné hodnoty jsou i zprávy, jež se i později vyskytují v krajinských časopisech. Obyčeje se uvádějí jak krajová zajímavost. Vyskytne-li se zde pokus o výklad, bývá ještě i ve dvacátém století ovlivněn tendencemi dávné bájeslovné školy.

Na druhé straně však snaha o vědecké poznání stále vzrůstá.

Autorům, kteří se zabývali rozborem obyčejů v tomto století, bude věnována pozornost na místě příslušném.

Průběhem devatenáctého století se tedy objevují oba obyčeje v pestrém obraze proti dřívějším, málo obsažným popisům. Nelze však říci, že ač zachycují mnohé, zachycují obyčeje v rozkvětu. Velmi často se objevují formy úpadkové, udržované již jen hravou tradicí dětskou, bez obsahu, který by naznačoval vyšší, uvědomělé určení úkonu. Najdou se však i formy starobylejší, které ukazují, že u nich lze předpokládat i obsah s náznakem víry v účelnost úkonu. Obojí, formu i obsah, je nutno sledovat ve vztahu k prostředí, ke všem vlivům, jež působily na konservování, přetvoření i upadání obyčejů postní doby. Tak bude možno zjistiti, kde jsou vztahy k formě obyčeje, tak jak jsme ji poznali v době prvních zpráv a jaké byly podněty, jež nutily člověka v době starší i méně dávné, aby se zúčastnil těchto jarních obyčejů.

Téměř souběžně se snahou, objevující se v naší i cizí literatuře o vědecké poznání a hodnocení lidové kultury a všech jejích složek, docházelo k jejímu upadání. Tak je tomu i u lidových obyčejů, i u obou obyčejů postních, jimž je práce věnována. Stále tíže bylo lze se opřít o konkretní fakta, o formy dosud udržované. Dvacáté století se vzmáhající se individualisací, novými pokrokovými proudy i neklidem válečným mnohé utlumilo i udusilo. Na rychlé zanikání obou obyčejů upozornil již Zíbrt v poznámkách k shrnutému materiálu z akce v Č. lidu, jejž vydal r. 1910 /Smrt nesem ... 41/. Dnes jen na místech nečetných se udržuje samovolná tradice obyčejů, zejména vynášení "smrti" je známo nanmoze jen z paměti bývalých účastníků. Ale i zde se objevily výjimky, kdy první obyčej je udržován dosud, a to v kraji průmyslovém, jak na příslušném místě bude podotknuto. Druhý obyčej udržel životnost větší.

Zprávy se objevují v našem století porůznu roztroušeně ve vlastivědných časopisech i monografiích. Určitý materiál,

zejména pro poznání sociálního faktoru v obyčejích, i vnitřního vztahu k jejich formě jsem získala terénním výzkumem. Bylo mi to však možné jen zejména v jižních Čechách, na Blatech a okraji Blat, poněkud ve Slezsku. Určité zprávy jsem získala i pomocí dotazníků, nebylo mi však zatím možno tento způsob výzkumu rozvinouti šířeji. Ostatně soudím, že tato methoda získávání zpráv pro oblast duchovní kultury není vždy zcela spolehlivá. Může snadno naraziti na nepochopení a negativní poměr toho, kdo má odpovídat. Dnes však zejména u výročních obyčejů nastala určitá nivelisace a kladné i záporné podmínky pro jejich udržování se sobě navzájem mnohde podobají, takže snad i materiál, který zatím je k disposici, přinese trochu světla k poznání života obyčejů v dnešní době.

– ooo –

III. Analysa forem obyčejů.

Pro řešení otázky životnosti obou obyčejů postních, "vynášení smrti" a "přinášení léta", t. j. kvality vzájemného poměru obsahu jejich ku vnější formě a závažnosti funkce v kolektivu, je dlužno vyzdvihnouti význam zpráv 19. století a začátku století 20. Zprávy 19. století postihují oba obyčeje ve formách dosti životných i ve většině centrech, mohou zachytit starší fase obyčejů, důležité zejména pro jejich postavení v Čechách, kde nivelisační proces postupuje rychleji. Pramenem pro Čechy, první pol. století je zejména Krolmus, Staročeské obyčeje 1847, Reinsberg-Düringsfeld, Festkalender 1861, jenž však většinou z Krolmuse přejímá, B. Němcová v studiích národopisných, v České včele z 28.IV.1846, č. 34; Erben, České prostonárodní písně 1864 konce století a přelomu, zejména Č. lid. Z Moravy významnější zprávy pocházejí z poloviny století /pro Valašsko zvláště/ Cluth 1837 v Panorama des Universums, Kulda ve Světozoru z r. 1858, Václavek, Moravské Valašsko 1894, dále Pejfalík všeobecně v Lumíru 1858, Sušil, Národ. písně moravské 1860, a Bartoš, Lid a národ, I., II., 1883, 1885, Naše děti, 1888, Moravský lid, 1892, Vyhlídal, Vlast XXI; pro Slezsko mnoho zpráv má rovněž Vyhlídal, Naše Slezsko, 1903, Čechové v Pruském Slezsku, 1900, Pod perutěmi Pruského orla, 1910, a články v Č. lidu, před ním Prasek, Vlastivěda slezská, 1898. Ze Slovenska pocházejí zprávy poměrně řídké, ze začátku 19. stol. Kollárovy

Zpievanky, 1834, Csaplovics, Gemälde von Ungern, 1829, z konce století Dobšinský ve Slovníku Kratice slovenské, 1870, a přelomu století "Slovensko," 1960. Místivé zprávy vycházejí ze Slovenských pohl'adů; na Slovensku však, dík zprávám již z 20. století v Č. lidu, Časopisu Mus. slov. spol. a Sochňovým pracím, uveřejňovaným v denících, se zachovaly stopy forem poměrně velmi zachovalých.

Zprávy 20. století většinou, pokud mohou vůbec přinésti konkretní záznamy o stavu obyčejů současných, zachycují oba obyčeje zejména ve stadiu rychlého zanikání, poskytují tedy neplný, rychle se měnící obraz posledního stadia forem obyčejů. Přesto však mají značný význam pro studium životnosti obyčejů, v dané možnosti sledování poslední fase vývoje, určení příčin zanikání. Zprávy starší, do 19. století, o jejichž významu jsem se mohla šířeji zmíniti v přehledu historických zpráv, pro svou kusost, poměrnou řídkost a všeobecnost nemohou být hlavním východištěm poznatků o formování obyčejů. Mohou podpírati, osvětliti a doplniti poměrně početné záznamy z 19. stol. Tyto nejspíše mohou podati ucelenější obraz stavu obou obyčejů ve své době. Určují jejich postavení geograficky, zachycují formu a obsah v proměnách stadií vývojových, jejich funkci v kolektivu, naznačují tempo nivelisačního procesu vzhledem k podmínkám geografickým a kulturním. Pro studium složek obyčeje, jejich závažnosti a funkce poskytuje tato doba základnu, přes nedostatky ve způsobu podání zpráv. Označují a vykreslují především formu, zejména estetické detaily dekorační, v písni si všímají zejména detailního obsahu, méně již nápěvu; rozbor nápěvů kupř. vůbec nikde není podán /Sušila nevyjímaje, který jinak zachoval dosti nápěvů, ovšem není jisto, do jaké míry upravených/. Forma je podána většinou staticky, jak pouhý okamžitý záznam, bez zvláštního zřetele k jejímu stavu v minulosti, a dotčení faktorů, jež působí na utváření a přetváření forem, zejména faktorů sociálních. Zpravodaj sice líčí obyčej ze zájmu, ale stojí nadřaděn jak tichý, jednostranný pozorovatel, takřka

fotograf okamžiku, bez životnějšího vztahu ke kolektivu, který by mu umožnil poznat vnitřní poměr tohoto kolektiva k obyčejům, sílu působení tradice v jeho názorech, náplň a funkci, jíž obyčejům přikládá. Poznámky o vztahu kolektiva k obyčejům se objevují téměř náhodně.

Přes zmíněnou povrchnost a nedokonalost těchto zpráv musí sloužit záznamy 19. století jak základna a východisko, osvětlena prameny mladšími a doplněno zprávami z doby současné, jímž namnoze chybí též úplná spolehlivost, zvláště pokud se týče článků v časopisech, jež patří k hlavním zdrojům pramenů.

Uvedla jsem již na počátku, že programem této práce je rozbor dvou obyčejů, jež se vyskytují v úzké vzájemné souvislosti, jak časovým vsunutím obou do druhé poloviny postu a tím do počátku jarní doby, tak vůbec funkcí svykoslovnou v kolektivu.

Rozbor jejich v této kapitole bude zaměřen zejména k analyse forem, vzhledem ku vztahu k jejich obsahu, k jejich významu a funkci svykoslovné v kolektivu, k určení jejich stability neb variability s ohledem k působení faktorů geografických, hospodářských, kulturních a sociálních na základ, chráněný tradicí.

V poměru vzájemné funkce, dané jejich nositelem, tvoří obyčej, zvaný jak vynášení smrti, jakousi základnu, na niž navazuje obyčej druhý, přinášení léta, jenž má vzhledem k prvému obyčeji funkci doplňovací. Vzájemnému poměru forem těchto 2 obyčejů, jejich přežívání a soupeření je věnována rovněž pozornost dále.

V průběhu časového rozpjetí projevují se oba obyčeje jak útvary, skládající se z řady složek, zasazených do širšího časového celku. Tyto složky představují řadu skladebních součástí, z nichž se skládá zvykový projev, forma souhrná. Jsou

to oddíly děje, vázané navzájem souvislostí obsahu, jenž jim je přikládán, tradicí formy i určeným časovým rozpjetím. Tak se děje zde jak u všech obyčejů, kde dramatický živel kolektiva se uplatňuje měrou velmi znatelnou a kde jsou vystaveny velkým přetvořujícím vlivům a zásahům. Při rozboru těchto forem nutno přihlížet vždy k tomu, co se stává základní součástí v průběhu obyčeje, kterým momentem vrcholí, co tvoří jeho podstatu v obsahu a ve výrazu. Která tedy složka v obyčeji je v principu vedoucí, určit její charakter. Je nutno konečně dále sledovat její další funkci a dosah vzhledem k měnícímu se jejímu obsahu, její životnost oproti složkám podřadnějším, jež v důsledku této proměny složku původně základní mohou potlačiti.

Charakter ostatních složek forem, jež vyplňují časově rozpjetí aktu, vychází z funkce složky základní, z její náplně. Podtrhávají a doplňují její platnost, v průběhu poklesání obyčeje mohou míti však i funkci samostatnou, jak jsem již výše naznačila.

Určení složky v principu základní, jež tvoří hlavní součást průběhu obyčeje, naznačuje samo lidové pojmenování, nejobvykleji se vyskytující "vynášení smrti" a "přinášení léta", vytvořené s ohledem na jejich funkci. Průběh obyčeje prvého má na zřeteli odstranění loutky z osady, její zničení je vyvrcholením aktu, výrazem druhého, připojeného obyčeje je pouť s předmětem případně osobou, po osadě, jež opět naplňuje určitou představu o přání. Oba obyčeje používají pomocných předmětů ku svému výrazu, loutky, stromku.

Z poměru, jejž nositel obyčeje projevuje vůči složce hlavní, a z platnosti její funkce, vycházejí složky, zdůrazňující váhu hlavního projevu obyčeje; přípravy pomocného předmětu, loutky, stromku atd., motorické vyjádření aktu, v průběhu, běhu, úderu, křiku, písně; dále úkony, jež zvlášť zdůrazňují obsah obyčeje, sledující věštby, zákazy, příkazy, moc určitých předmětů, v obyčejích zúčastněných. Posléze se připoju-

jí hostiny, obchůzky, pošťdování darů. Z funkce loutky a ze vztahu k ní vychází její pojmenování, usměrňované dalšími činiteli, zejména jazykovým a geografickým, a případně počet loutek.

Úkolem následující části této kapitoly je rozbor těchto složek, s ohledem na jejich výraz, obsah a funkci, zvláště na změny funkce a na faktory, jež se zúčastnily utváření a přetváření forem těchto obyčejů.

Základním projevem průběhu časového celku je vynesení loutky z osady a její zničení. Tento akt je páteří obyčeje v době starší i novější, pokud se obyčej vůbec vyskytuje. Tato vedoucí složka setrvává, ať již její forma zcela odpovídá obsahu, jenž předpokládá uvědomělou víru v užitečnost aktu, i tehdy, kdy je obsah narušen, představa o významu aktu mizí a úkon je udržován tradicí, nebo když v konečné fasi setrvačná síla tradice zachovává obyčej pouze jak dětskou zábavu, hru, jejíž obsah je ovládán dětským myšlením a jeho vztahem k aktu.

Cílem je zničení loutky, motiv konání je veden představou o jejím významu. Loutka je pomocným předmětem aktu, vyjadřuje však konkretní představu, jež v sobě nese nutnost úkonu. Loutka, jako hlavní osa děje kolem sebe soustřeďuje celý úkon, ve všech jeho složkách i variantách složek.

U složek, jež podtrhují závažnost složky hlavní i objasňují rovněž poměr nositele obyčeje k loutce, projevuje se pojetí obyčeje kolektivem, obdobné na širší prostoře geografického rozšíření, i v lokálních variantách, motivy však všude vycházejí z téhož hlediska, z poměru k loutce a jejího předpokládaného významu.

K průběhu vynášení a ničení smrti jak složka průvodní se řadí písně a popěvky. Jejich charakter je částečně určován tradicí, snadno se obměňuje a proměňuje působením faktoru geogra-

ického, naléhající nivelisací, naproti tomu zas snahou po lokálním zabarvení, dále měnícím se postojem k významu obyčeje, konečně i působením zásahu vnějších činitelů do okruhu přímých účastníků, školy, fary. Motivy písní ve starší formě /časově/ - podle historických zpráv - Bartlicův kalendář z r. 1610 i ve velké většině také u písní z 19., 20. století postihují děj obyčeje a jeho význam, často se obracejí k loutce samotné přímým oslovením. Po stránce thematické i melodické jsou obdobné písním, jež se zpívají při návratu s májkem a obcházce s ním. Pro vzájemnou příbuznost těchto písní, četnou jejich variabilitu, jakož i vlivy popěvků a písní jiných příležitostí, a určení jejich celkové povahy thematické a hudební je nutno písním a popěvkům, doprovázejícím průběh obou obyčejů věnovati větší pozornost v oddíle k tomu určeném. Bude možno pak zjistit váhu této složky v obyčejích, poměr ku složkám ostatním; její životnost v průběhu časovém, v prostředí, v celkové formě obyčeje. Jejich rozboru dosud nebyla věnována větší pozornost, texty byly citovány při jednotlivých popisech obyčejů, nápěv byl udán poměrně zřídka, zejména však u písní moravských. /Sušil, Nár. pís. mor., 1969/, u slovenských - Slov. Vlast., str. 87.

Motorické zdůrazněnění aktu se projevuje v celém průběhu obyčeje, zejména se soustřeďuje u složky hlavní, při vynášení a ničení loutky. Vychází z představy o významu loutky a celého aktu, z počtu a věku účastníků. Obvyklá je forma průvodu, jak vyznačují i zprávy nejstarší ze XIV. století /zákazy/ Její projev motorický nevrubně popisují a zdůrazňují rytmické pohyby paží vedené zajisté rytmem kroku a pravděpodobně písně. Náznak "cum rytmis" je ve zprávě ze XIV. století, zřetelněji je pohyb popisován r. 1610, Rosarius, Oratio /Č. l. V., viz str. 37, citát/. Větší počet účastníků písně, případně větší množství loutek si přímo vyžaduje forma průvodu. Vynášení loutky, předmětu, jenž má být zničen, vyvolává živější projev motorický, průvod může přejíti ve shluk, úprk s loutkou. Celkový projev tohoto obyčeje je živelnější, než návrat

s létem. Druhý obyčej má charakter celkem vážnější, jakoby vyznačoval snahu po důstojném uvedení nového období, léta. Spíše však klidnější ráz průvodu vyžaduje obchůzka po koledě, jež se k obyčeji téměř vždy připojuje. Rytmický pohyb, takřka taneční kroky, jež někdy tento druhý obyčej doprovázejí, vyvěrá z vlivu jiného obyčeje /královského/ o němž se šířeji zmíním dále.

Ve "vynášení smrti" se silně uplatňuje snaha účastníků po výrazu dramatickém, pádném, zdůraznění závažnosti úkonu i snaha po zpestření děje přídavky, jež mohou mít charakter jen zábavný, ale mohou též v principu vycházet z důvodu vážnějšího a projevit se jak počínání, závisle na představě, moci loutky, neb vůbec atributů, s ní spojených, zdůrazněné příkazy a zákazy. Význam dramatického projevu v lidových obyčejích, jmenovitě též ve "vynášení smrti" si povšiml již Jan Neruda v Národních listech 15.IX.1869, zdůrazňuje jeho bezprostřednost.

Jako živelný projev "cum ludis, rythmis" je líčeno vynášení smrti již v první zprávě z Čech z r. 1366; součást obyčeje tvoří tedy i hry, o nichž však lze těžko si učiniti přesnější představu, jak jsem naznačila již výše na str. 27. Ovšem tyto "hry" pověrečné, mohly míti vyšší význam v obyčeji než pouhou zábavu; případně počínání kouzelné; představa o moci loutky, mohla být v této době velmi živá, jak nasvědčuje též účast dospělých i kněží navzdory zákazům.

Snahu po zdůraznění dramatičnosti děje, hrozbám jeho zpestření, vyjadřují výjevy, vložky, obvyklé v místech, kde se zvýšil počet loutek; zejména ve Slezsku,

/Č.l. X., 242, Vlast. XXXII. 619, Valašku, Cluth 1837, Kulda 1858, Václavík 1930, L. Z. Sušil 1860, 713, Vlast. mor. 1933, a jinde. Na Slovensku Slovák 8.IV.1927, a d.; v Čechách Vysokomýtsko 1931/.

loutky, ponejvíce dvojice, představené vždy v odlišném pohlaví, slouží zábavě, žertovným potyčkám mládeže, chlapecké i

dívčí, v průběhu vynášení.

Vzájemná rivalita chlapecká i dívčí mládeže během vynášení loutky se vůbec velmi často projevuje, ku př. ve škádlení těch, kteří loutku právě nesou, ale i v textu písní.

Dramatický živel proniká všemi složkami obyčeje, zvláště se uplatňuje ovšem při vyvrcholení jeho, ve složce hlavní, zničení loutky; v útocích na loutku, v provádění několika způsobů ničení, v doplňujících složkách charakteru her, jež mají za účel zpestření děje /Lovení smrti ve vodě, Reinsb. Dür. Festkal. 90, ubíjení o strom, Krolmus, 1847, "bití dědka" po úradě chlapců, "kolik má dát" v Lipt. Kolave - Bedn. Vlast. 1843, 87. Při ničení loutky se zvláště uplatňují nižší složky výrazové, vycházející z pudové reakce na daný úkol, úder, křik, snaha po hrmotu. Zejména zdůrazněny na Valašsku, Kulda, Svět, 1858, 45./

Smysl pro dramatický výraz je rovněž zřetelný v projevech, jež naplňují příkazy, zákazy, věštby; jsou to složky přídatné, doplňky, jež však mohou významně dokreslit obraz významu loutky v průřezu vertikálním, zejména časovém. Především u úpadkových forem obyčejů mohou poskytnout právě tyto složky látku k úvaze, proč se obyčej dosud udržuje a jaký důvod má kolektiv k jeho udržování. Ve své podstatě však vycházejí z názoru o faktické moci loutky, jak ztělesnění určité představy /smrti/. Tato představa jakési živé moci se přenáší i na ústroj a materiál, z něhož je zhotovena loutka. Z těchto doplňků chci zatím uvésti jen jeden příklad, kdy se sklon ku dramatičnosti svazuje s představou o škodlivé moci loutky, zasahující i po jejím zničení - v útěku z místa, kde byla loutka zničena. Tento doplněk aktu je znám ze zpráv 19. a 20. století téměř ze všech krajů Čech. Uplatňuje se zákaz ohlédnutí, věštba smrti tomu, kdo upadne, opozdí se, nebo bude poslední na útěku. Součásti oděvu a materiálu loutky po jejím zničení se používá k věštbám a kouzelným úkonům, bude jim

věnována pozornost dále. Obdobně, jak materiálu loutky, se používá i stromku, jenž je předmětem hlavního významu v druhém obyčeji. V určitých příkazech, vynucujících zejména účast na kolektivní činnosti, vynášení loutky, se obráží stupeň vědomí kolektivní sounáležitosti i ve vztahu k stavu poměrů sociálních. /Ku př. Rein. DÚr. Pestk. 234, Vlast. sb. olom. 1930/31/.

Určitý zřetel, více i méně závažný je kladen na přípravu loutky, na volbu místa, odkud se loutka vynáší a na její výstroj. Varianty této složky obyčeje jsou dosti četné. Volba místa přechází od lokality za obcí, v lese, /Krolmus 1847, str. 15/ k uvážené volbě zvláště významného stavení v obci. Používá se ku př. místo schůzek přástevnic, /Bartoš, N. d, 282, 1888/ významné pro kolektiv mládeže, nebo dům vážené osoby - rychtáře, představitele obce, místo vystupuje zde i myšlenka na pozdější odměnu /nejbohatší sedlák/. /Č. l. XXII., 143, J. L. Holuby, Zábavy lidu , Č. l. XXXI, Bedn., Reinsb. DÚr. Pestksl. 90/. Tato složka přináší poznatky pro seznání kolektivního života obce, poměru pasivních účastníků, obyvatelů osady k obyčeji, projevuje se tam, kde obsah a vnitřní vztah k významu obyčeje je dosud živý.

Druh ústroje je řízen představou významu loutky, šat bývá zničen současně s loutkou, ale i podle starších zpráv se zde značnou měrou počíná uplatňovati zřetel dekorativní, ve výzdobě náhrdelníky z vyfouknutých vajec, i v samotném šatě, jenž pak se případně uplatňuje i v druhém obyčeji, variantu léta při návratu dívky. /Zulda, Svět. 1858, str. 45, ve Slezsku Bartoš, N. d. 1888, 281/. K ústroji loutky jsou užívány záměrně součástky oděvu, jež předtím byly použity v důležitých fasích lidského života /závoj poslední nevěsty, košile posledního mrtvého - v našich zemích, zejména ve Slezsku. Č. l. I., 242, Č. l. V., 183, Vyhlíd. N. Sl. 1903, Vlast. XXXII - Bena 619/. V dalším rozboru bude přihlédnuto i k tomuto úkazu, jeho rozšíření, významu, právě tak k významu činitele dekora-

tivního, který jak v tomto obyčeji, tak v přinášení léta nabyl významu a nesmí být proto opomíjen. Zvláště v určité poklesávající fasi obyčeje se značně uplatňuje, jeho funkce se může státi samoúčelnou a může potlačiti váhu a význam obyčeje a působit na změnu jeho účelu.

Další složku, jež se připojuje k obyčejům, nebo se přímo včleňuje do jeho průběhu, lze charakterisovat jak snahu po určité odměně za výkon, vyjádřenou v kolední obchůzce o dary, nebo v přímé oslavě hodováním účastníků. Kolední obchůzka nepřipojuje se vždy k vynášení smrti, alespoň zejména nejstarší zprávy hovořící o velké účasti se o ní nikterak nezmiňují, později, zejména v 19. a 20. století téměř pravidelně neprovází první obyčej, následuje-li přinášení léta. S přinášením léta, při obchůzce vsí, je spojeno požadování darů téměř vždy.

Hostina se koná tehdy, provádí-li se samo vynášení a ničení loutky. Významná je okolnost, že pořádání hostiny se objevuje zejména u účastněné mládeže dospělejší a v oblastech s poměrně zachovalou lidovou kulturou v době zpráv.

Valašsko, Sušil 772, Cluth, Panor. 1837, 276, Č. l. XIX z r. 1821. Slovensko, J. L. Holuby: Č. l. XII., 143 z r. 1822, Dobš. sbor. 1870, 187, ale i v Čechách před r. 1904 - na Mladoboleslavsku Č. l. XIII., 274, Hoblová.

Účastníci průvodu s loutkou koledují během vynášení loutky, zastavujíce se u jednotlivých stavení, pronášejí přání popěvky, v nichž bývá často požadavek odměny přímo vyznačen. Požadování darů, zdá se, je poměrně mladší složkou obyčeje; ačkoliv Aubanus pro Francii se o něm zmiňuje v souvislosti s vynášením smrti již pro začátek 16. století. /Aub. Omnium gentium mores, 1542, překlad Miroticského z r. 1579/.

1520

Tento požadavek odměny vyplývá však zcela přirozeně ze smyslu obyčeje a proto nemusí být právě považován za složku úpadkovou. Záleží na tom, jak aktivní účastníci i ostatní kolektiv osady pojímají obsah obyčeje. Ti, kteří vynesou smrt a "léto" přinesou do osady jsou za svůj výkon odměněni. Tato složka

však, postupujícím úpadkem původního obsahu obyčeje počala stále zřejměji nabývati důležitějšího postavení v jeho průběhu, až obsah zcela přilnul k její potřebě. Požadování darů se stalo tak hlavním účelem konání obyčeje - jak vynášení smrti, tak přinášení léta. Funkce této složky se stala samoúčelnou a pomohla potlačiti význam i náplň složek ostatních; jí na pomoc přistoupil činitel dekorativní a ostatní složky získaly a udržely se pouze pro význam hry k obveselení.

"přinášení léta" vůči "vynášení smrti" má charakter doplňku a jakéhosi dopovědění celého aktu prvého obyčeje. Uplatňují se v něm složky obdobné průběhu vynášení smrti, funkčně odpovídají si rovněž. Základním projevem je průvod či obcházka s předmětem, jenž tvoří jakousi protiváhu loutky, hrající vedoucí úlohu v obyčeji předcházejícím. Nejobvykleji jím bývá stromek či větev, jako oblastní zvláštnost malá loutka /děťátko/ nebo konečně se v průvodu vodí živá osoba. Charakteristická je požadovaná svěžest, zeleň stromku, malá loutka představuje děťátko, i osoba v nadřazené funkci je vždy děvče mladé. Jak variant se objevuje též loutka na stromku, vycházející z několika důvodů; působí tu i reminiscence na první vedoucí obyčej. Vyskytuje se většinou v případech, kdy vynášení smrti se již nekoná.

Cíl obyčeje v pojetí lidu s významem předmětu zúčastněného v obyčeji vyjadřuje pojmenování jeho - "přinášení léta"; tentýž smysl vyznačuje i text popěvků, obdobný oněm, jež doprovázejí vynášení smrti. Podléhají rovněž vlivům týchž faktorů, i po stránce nápěvové nejeví značnějších rozdílů. Odchylnou skupinu v nich vytvářejí písně, vzešlé z reminiscence na obyčeje a písně královské, jež se projevuje zřetelně i ve variantě hlavní složky, způsobu obcházky s dívkou a tomu odlišném pojetí smyslu obyčeje. Odchylné jsou i popěvky a písně, rozšířené pod působením školy a fary; převládá v nich charakter náboženský.

Působnost jednotlivých složek v tomto obyčeji není ostře odlišena, doplňují se i mísí vzájemně. Popěvek ku př. se nerozdílně včleňuje do obchůzky, stává se nutně její součástí a v mladší vývojové fasi obyčeje se stává sám prostředkem k získání odměny. Snaha po odměně je vůbec význačným motivem v tomto obyčeji. Vychází z přirozeného požadavku odměny za výkon - přinášení léta, stává se však poměrně snadno hlavním účelem všeho konání. Píseň, i předmět obchůzky, stromek, loutka, nabývají úlohy prostředků k zisku.

Zřetel dekorativní se uplatňuje velmi značně ve výzdobě stromku, loutky, i živé dívky. V tomto posledním případě nevychází jen z potřeby tohoto obyčeje, navazuje na zvyky královské. Dekorativnost se opět uplatňuje značnou měrou v koledním účelu obchůzky.

Volba místa může podléhat přímému vlivu vynášení smrti - zejména následuje-li druhý obyčej těsně po zničení loutky, přináší se stromek ihned z lesa do osady. /Bartoš 1888, N. d. 282, Zák. kr. 1927/28, 71; Archiv. rozhledy, I., 1904, 34, 49/. Někdy má opět přitažlivost místo schůzek, přástek, eventuelně místo, odkud se vynášela smrt; stavení účastnice, nebo osoby, jež má k obyčeji vřelejší poměr. Celkem však v tomto obyčeji místo volby příprav stromku, není účastníky vybíráno s takovým zřetelem, jak u strojení smrti.

Přídatné složky obyčeje, vycházející z víry ve zvláštní moc předmětu pomocného, i když splnil svou funkci v obyčeji, uplatňují se v několikerém způsobu použití stromku, účelu zejména ochranného.

Motorický projev, přinášení léta má formu klidného, volného průvodu, odpovídající jednoduchému ději v souhlase s prostou náplní obyčeje, příchodem léta do osady. Dramatické podání se omezuje rovněž na způsob obchůzky, přednes písní, zdůrazňuje se však tam, kde působí vliv královských obchůzek; pro-

jevuje se v tanečních pohybech účastnic a v celkovém živějším podání děje.

Má-li vynášení smrti charakter projevu velmi živelného, vyjadřujícího snahu zbavit se něčeho zlého a obtížného, je přinášení léta slavnostním doplněním prvého obyčeje.

Představu čehosi škodlivého a obtížného, co musí býti zničeno, vystihuje loutka, jež je osou celého hlavního obyčeje; veškerý děj se kolem ní soustřeďuje, a závisí všechen, i náplň všech složek právě na vnitřním vztahu k ní, na představě jejího významu. Na průběh v průřezu doby působí samozřejmě konservující síla tradice i vlivy vnější podle jejich intensity a připravenosti prostředí. Bude poukázáno na to, do jaké míry se působivost těchto faktorů projevuje v jednotlivých složkách obyčeje. V základě je to však vždy poměr k významu loutky, k představě její moci v celé své variabilitě, který usměrňuje a řídí vztah formy a obsahu složek.

Představa lidu o významu a moci loutky se výrazně obráží v jejích názvech. Názvy jeví konstantnost i variabilitu pod působením faktoru zejména geografického a jazykového, ve styku oblastí, v územním rozšíření, v možnostech a schopnostech výrazových.

Na názvy loutky a zároveň na obsah obyčeje může zapůsobiti během doby i ohlas historických událostí neb náboženské rozpory. Příklad dává z Čech německé "vyhánění Turka z města" Reinh. Dür. Festkal. 1861, str. 90, vynášení papeže, nebo naopak Luthera Reinh. Dür. Festl. Jahr, 1863, str. 80.
I v těchto případech se jedná o obyčej téže formy a kladený v tutéž dobu, neděli laetare, 4 postní, jak obvykle v německých zemích se provádí "das Todaustreiben" - vyhánění smrti. V českých zemích, u českého obyvatelstva však podle zpráv jež jsou k dispposici, se tyto případy nevyskytují.

Označení "smrt" pro loutku lze v obyčeji považovati za zá-

kladní, vzhledem k svému častému rozšíření i náznaku smyslu celého aktu.

Podobu loutky jakožto smrti se vyznačuje již v nejstarších zprávách českých z r. 1366 a 1384 - zákazech, i ve zprávě německé z r. 1284 o níž referuje Spamer Deutsch. Volksk. bez citace premene. Shodně označují podobu loutky zprávy pozdější, jimž byla věnována pozornost již v přehledu historických premen až do 19. století, kdy je název loutky uváděn již výslovně a všeobecně.

Pojmenování "smrt" se v této době, ve stol. 19. a na začátku století 20. vyskytuje již v celých Čechách. Na Moravě je připomínáno na Moráčku, Tl. sb. ob. 1930, příl. str. 8, na Hané /Bartoš L. a n., I, 121, Vlast XXI, 619 a d./, na Záhoří, pohraniční oblasti Hané. Náb. kron. 105/106, VIII., místy na Moravském Slovensku - Bartoš L. a n. III. d., Šebestová L. d. 1900. Na Slovensku u Bednárika, Sl. Vl. 88, pro Pohroní, a ve Spiši Slovák 8.IV.1927 se zprávou Socháň.

V Čechách svědectví podává velká řada zpráv Krolmusem počínaje až do zpráv krajinských časopisů ve stol. 20. Uvádím alespoň tyto: Krolmus, Stc. pov. 16, 12, 17, 1847, Reinstb. DKr. Festkal. 1860, 90, Jungmann slov. - /Us./, Č. L. II, V, XIII, XX, XXX, XXVI; od Trst. st. roč. V., 110, 111, Rychnovsko - Kostelecko 242, Královéhradecko 1930, Čeďetka, Od kol. ku hr. 1900, 127, Krajem Pernšt. 1924, 120-1, /do r. 1950/, Pryšová Jih. Blata 1913, 99, Menci, Mnichovohradišťsko 1924/25, 89, Od klad. pom. roč. III. 25/26, str. 94, Archiv. rozhledy I. 1904, str. 91, Zíbek, Zvyk 1930.

Názvu "smrt" významově naprosto odpovídá "Mořena", "Mařena", "Morena" a další jeho varianty vycházející z téhož kořene moř-, mor-, mař-, mar-. Souvislost se slovesy mořiti, mařiti, je patrna zřetelně, jak označení někoho, kdo moří, maří. Niederle, dovolávaje se Kroka, Einleitung in die Slawische Literaturgeschichte, Graz 1837, 403 uvádí jméno Mařena jak všeslovanské, související s indoevropským kořenem "mer" se staroslovanským mrěti, mrěti, stupň. mor/. Na vytváření pozdější formy slovanské způsobily dle Niederlova názoru slovanské formy jména bohorodičky Marie. /Niederle, Ž. St. Sl. II., sv. 1. 251/.

V Čechách se toto označení loutky nevyskytuje, chybí na Moravě při českých hranicích, na Horácku, Záhřešsku, právě tak na Znojemsku a Brněnsku, a zejména na Hané. Zde všude, dle dosažitelných záznamů se takřka výhradně užívá pojmenování obvyklého v Čechách "smrt" a jeho odvozenin. Označení "Mařena" je běžné ve východní a jihovýchodní části Moravy, na Valašsku a Moravském Slovensku, kde řídce se užívá i jméno "smrt", ve značné převaze se užívá tohoto označení zejména ve Slezsku s mnohými variantami.

Cluth 1837, Kulda Svět. 1858, 45, Pejfelík, Lumír 1858, 661, Bartoš, L. a n. 121, Naše d. 282, 293, 1883. Václavík, L. Záb. 1930, 388. Z farnosti hradišovské ve Slezsku 1888, Sušil 771 /1860/, Mor. slov. II., Vlast. mor. 53; Č. l. X, XXIV, XXV, /Vyhlídal/; týž N. Slezsko 1903, Čech. v pr. Sl. 1900, 43/94, Vlast XXXII, 1915 /619 - Bena/, Prasek, Vlast. sl. 1888, I., 161 a d.

Ke Slovensku shodný s moravskou Mařenou je název Morena, odpovídající slovenské výslovnosti, a jeho varianty. Uvádí je zprávy ze všech krajů Slovenska, kromě východního.

Z Pohroní uvádí v Č. l. XXXI. Bednárik, str. 136, Č. l. XXII. J. L. Holuby 143, dále Bednár, Nyjava 1911, Tablic, Pdz. 1806, Bedn., Slov. vlast. 86 a d., Lasplovics, Gemälde II., 255, 1829, Sochaňovy studie v časopisech, viz seznam lit. atd.

V pojetí lidu se obě tyto hlavní názvy loutky v základě ztotožňují. Pojmenování "smrt" vyznačuje mu obávanou moc, v názvu Mařena, se vtírá snadno i podobnost s dívčím jménem. Cluth dokonce r. 1837 soudí /Panor. d. U. 266/7, že pojmenování Mařena proniklo do starého obyčeje později, shodou jména ztotožněného, hmotného děvčete s podobou loutky. Podobně Brückner, v rozpacích o původu jména loutky uvažuje o souvislosti se staropolským Marza /Maria/ i dvěma Mariánskými svátky /Jagić. Archiv, XIV, str. 178/. Průběh v obou případech je v základě týž, rozrůzněný jen lokálními variantami, doplňky, stavem vitality obyčeje, poměrem kolektivu. Pouze u loutky, označené "Mařenou" a pod. se objevuje poměrně často oděv pěkný, bohatý. Dosti obvykle ve Slezsku má Mařena věnec, bílé šaty jak dívka, Č. l. X. 242, na Valašsku u Kuldy, Světoz. 1858, str. 45, Suš. 1860, i na Slovensku.

Vedle podobnosti s dívčím jménem však může působit varianta druhého, připojeného obyčeje, návratu s dívkou, jež si případně šat Mařeny oblékl. Ve Slezsku pak působí i požadavek zvláštních součástí oděvu, jak je znám v Kladsku a zejména Lužici u "smrti". Zaznamenán pak rovněž v severovýchodních Čechách; Č. l. V. 184, /Olešnice u Červ. Kostelce/.

Obojí názvy se často stýkají v jednom kraji, jak již výše naznačeno, zejména ve Slezsku. Očividně toto rozdvojení základního názvu vzniklo pouhým výrazovým odlišením téhož pojmu. I jinde v lidové mluvě nalézáme pro to zřejmý důkaz, ku př. v přísloví "proti Mořeně není kořene", jež uvádí jak Usus Jungmann ve svém slovníku II, 191, 1836.

Zprávy o Mařeně a slovenské Moreně se objevují daleko později než o "smrti" v Čechách. Zámrský, který byl kazatelem v Opavě, má na mysli ve své Postille z r. 1595 pravděpodobně právě slezský obyčej, jmenuje však loutku souhrnně pro všechny udané kraje, Čechy, Moravu a Slezsko "smrtí". Podobně Tanner, /Život a utrp. sv. Václava, čes. překlad z r. 1702, 122/.

Pojmenování loutky jak Mařeny pro Moravu výslovně uvádí vedle smrti teprve Středovský, Sacra Mor. hist. 1710, /viz str. 27/. Podobně o loutce "Mořeně" a "smrti" na Moravě píše Ullmann, Altm., II., 879, r. 1762. Pak Cluth v popisu valašského obyčeje udává pouze samotný název "Mařena". Vystupují tedy obě jména věrohodně dle zpráv alespoň z 18. století vedle sebe. Na Slovensku se připomíná Morena jak vůbec celý obyčej teprve r. 1806 u Tablice, Poezye, pak opět u Časplovicse, 1829, Kollára 1834 ve variantách.

Označení "smrt" je na Slovensku skutečně ojedinělé; zdá se, že jsme tento výraz později, přinesený, neodpovídající domácí výrazovosti; zvláště ve Spiši, Slovák, 8.IV.1927, pravděpodobně působí vliv německého obyvatelstva a jeho názvu, "Tod". Všeobecně lze shrnouti, že označení smrt zahrnuje západní polovinu státu, Mořena, Morena, východ. Styk vzájemný

prolínání je na Moravě. Mená patří téměř výhradně k oblasti "smrti" i Brněnsko s jih - Znojemsko. Oba názvy se stýkají v pruhu, jdoucím od Slezska na severu po Valašsko a Moravské Slovensko, na Slovensku pak převládá téměř výhradně Morena a její odvozeniny. Opožděnost u zpráv pro Moravu a zvláště Slovensko je způsobena opomíjením těchto východnějších okrajových oblastí vůči Čechám, střediska zájmu, zemí prudkého dění politického a kulturního. Název "smrt" zdomácnělý tak pevně na západě, v Čechách má přímou ozvezu a doslovný protějšek v německém výrazu "Tod" rozšířeném v této formě obyčeje ve značné části Německa; zejména ve Slezsku, Sasku, Horní Lužici i Durinsku, rovněž ve Polci, Francích, Bavorech, zejména tedy na východě, středu a jihu Německa /Sartori, S. u. B., III., Mannhardt, WFR I., 412, Schneew., Feste der Laus. V. 163, Beitl, Wörterbuch 1936, Pilk, Mitheil, 1892, 74/75/.

Obyčej, v němž vedoucí úlohu má loutka, zvaná "Tod", smrt, se formou značně shoduje s obyčejem našich zemí; určité odchylky formy a pojetí jsou způsobeny odlišným ethnickým charakterem nositelů a prostředím. Dále se toto označení loutky mezi jinými vyskytuje v Rakousku, platné pro tutéž formu. /Štýrsko, Preusker, Blicke ... 1841.

Shodný název, ve slovanském výrazu "smierć", je doložen u Lužických Srbů, v teritoriu, obklopeném i promíseném obyvatelstvem německým. /Schneew. Feste d. Laus. Wend. 163, Smoler, Pěsničky I. 20, II. 222/.

Čechy s označením "smrti" jsou vysunuty do oblastí s odpovídajícím označením "Tod" a smierć . Název smrt pro loutku u téhož obyčeje se vyskytuje i v Polsku, zároveň s označením "Marzana", jež je doloženo velmi záhy u Dlugosze v polovině patnáctého století. /Bystroń, Polska pieśń ... 478/, /Brückner J. Archiv XIV. 175/. Jazykově odpovídá zcela označení častým ve východní Moravě a na Slovensku. Týž název Marzana, zvláště jeho varianty, jsou obvyklé v cyklu výročního zvyko-

slovní dále na slovanském východě; forma obyčejů je více méně odlišná od běžné formy západní, odlišná je doba úkonu a zřejmě i obsah. Shoda však je velmi nápadná. Vztahu těchto obyčejů a souvislosti s povahou obyčejů v našich zemích, bude dále věnována pozornost na příslušném místě. /Charkov. gub. Snegirev, Ruskije prazdniki III., 11, jinak IV., 47 /Marena, Marina/. V Malé Rusi Máchal, Nákres 201 ... 1891/.

Vcelku toto označení zahrnuje slovenskou oblast východnější, na západě je patrný vliv německého výrazu v jeho doslovném překladě. V obou základních tvarech, značících vlastně týž pojem, působí charakter jazykové výrazivosti pod vlivem sklonu k přejímání a napodobení jak patrno v české oblasti, vklíněné do živlu německého, se schopností rychlého přejímání a snadnou nivelisací.

Ze snahy po obohacování výrazů, obměňování, se vytvořily a rozrůznily v obecném jazyce lidu varianty názvů základních "smrt", "Mařena", "Morena", inspirovány vždy poměrem k loutce a významem obyčeje. Jsou to většinou odvozeniny těchto jmen; dále názvy, vytvořené podle úlohy obyčeje v kolektivu, názvy vytryskl z náhodné fantasie, i pojmenování, jež naznačuje větší změnu obsahu obyčeje, vliv pojetí jinorodého. Jako odvozeniny základu jsou velmi časté deminutiva, obvyklá nejméně v Čechách a na Moravě, pak pojmenování mužské loutky, s nádechem příhanným, jež jsou doložena zvláště ve Slezsku u dvojic loutek.

Mezi odvozeninami zdrobnělými je velmi častá "smrtka", na Slovensku pouze místy ve Spiši "Šmertka". /Naše Pol. 110/I., 111, 1923/24, Vlast. sbor. dom. 1930/31, Bartoš, N. d. 1888, Sušil N. písně mor. 1860, 772, Vejfelík, Lumír 1859/661, Slovák 8.IV.1927/.

Deminutiva nejobvyklejší a nejpoutřejší jsou v písních v oslovení loutky, i když loutku označují názvem prostým, základním. Častější jsou spíše na Moravě než v Čechách. Loutka vystupu-

je jak smrtnička, Smrtelnička, Smrtelnoška, Smrtelnuška, Smrtelinka, smrtolenka, Smrtenoška, Smrtnica. /Sušil N. p. mor., 768/769, Bartoš N. d. 293, 888 a d., Pejfalík, Lumír 1858, 663; Erben, Písně 56, Krolmus Stě. pov. II, 16/. "Smrtholku" připomíná Sušil, N. p. mor. 768, Zíbrt, Obyč. 61. Zíbrt se domnívá, že toto označení je velmi staré, že přešlo z užívání loutky do úsloví - Smrtholka svou vůli provedla - r. 1606 u Dvorského, Pam. o Škol., 300 /1606/ a jinde. V obou případech však se jedná jen o důvěrné, žertovné pojmenování smrti. Toto jméno však, v pokleslé lokální fasi obyčeje označuje i stromky, jež místo loutky se házejí do řeky /Pittner, Rok. a Živ. 1895, 13. Podobné "Smrtolka" rovněž jak název smrčku s loutkou - panenkou připomíná Bartoš 888, 283 - N. d. V obou případech došlo k záměně smyslu obou obyčejů. "Smrt" jako loutka byla zapomenuta, ozvěna její v názvu se přesunula k druhému obyčeji nelogicky, bezděčně, aniž by byl chápán smysl. V prvém případě i úkon, vyvrcholení obyčeje se zachoval. Název Smrtelky se přenáší pak rovněž na děvčata jež své stromky do vody házejí. /Pittner., tamtéž/. Právě tak jméno loutky "smrťačka" se dostává děvčatům, jež se zúčastnila vynášení a přispěla něčím na její výzdobu. /Od kled. pom. V., 1927/28, 97, 98./ Zde označení pak nabývá významu jakési čestné funkce. Pohyblivost názvů se dostavuje po ochabnutí obsahu, vědomí o významu obyčeje. Forma se takto převrací. Na těchto příkladech lze pozorovati, kterak určité části obyčeje přežívají, i když logické jejich oprávnění chybí. Zůstává tak forma topení předmětu, ale stromek přechází na místo loutky, i její název; stromek má jméno vedoucího předmětu jiného obyčeje, jiného původního určení; dostává jej konečně i zúčastněná osoba. Funkce prvého i druhého obyčeje ztrácí své opodstatnění, ale setrvačností zůstává. Podobně se děje ve vztahu "Kařeny" a stromku - její název se přenáší na stromek, nošený v pokleslé fasi obyčeje na Valašsku, celý týden s ním takto koledují chudá děvčata. /Mat. Václavek, Mor. Val. I. Vset. 1894, 77-79/. Odvozeniny z označení "smrt" s příhanným nádechem se projevují zejména v názvech mužské loutky, jež

vystupuje jak protějšek loutky ženské a je nošena chlapci, odtud snad též ony výsměšné názvy. Podobně se děje s odvozeninami jména Mařena. Obvyklé jsou zejména ve Slezsku, ale též v západních Čechách a na Moravě. Nejčastější je jméno Smrťák, jmenován je i "Smrčák", a "Smrtonoš".

/Bartoš, N. d. 294, Sušil, N. p. m. 768, Čd Trst. st. 110, roč. 5, str. 110, 111, Vlast. sb. olom. příl. 8, Mencl, Mni-chovohrad. 1921,/25, Vlast XXI, 547, Č. l. XXIV., 266, i B. Němcová, Studie národop. 70/.

Ve Slezsku samotném jsou zvlášť obvyklé názvy Smrťoch, Smrťuch, jak protějšek k Mařeně Marec, Mařoch, Marošek, Mařík, Mařák, Mařuch, Mrvioch.

/Č. l. L., 242, Vlast XXXII, 619 /Bena/, Prasák, Vlast. slez. 1883, 161/162, Vyhlídel M. Sl. 38/.

Deminutivum ze jména Morena nalezne se náhodně nejspíše v písni - Moraníčka krásná - ve Slováku, 7.VI.1927 /Sochaň/; tato však připomíná v textu písně slezské. Varianty jména Morena na Slovensku zdají se zdůrazňovat temnou, zlou sílu v loutce. Nasvědčují tomu jména Marmuriena, Marmariena, Marmoriena, Muriena. /Čas. M. Slov. spol. II., 25, Bedn. Sl. Vl. 86, Slovák 7.IV.1927, Zpievanky 1834, Č. l. 24.

Odvozeniny ze základních názvů jsou nejčastějším pojmenováním loutky. Jejich charakter naznačuje vztah zúčastněného kolektiva k loutce. Zdrobněliny vyznačují nejspíše hravé pojetí obyčeje, zejména důvěrné označení loutky v písních, ukazující na výrazy fantasie dětské. Názvy loutky mužské mají charakter výsměšný, hanlivý, jaký odpovídá zejména chlapecké účasti v obyčeji a snaze po drsnějším výrazu aktu i slova.

Úlohu obyčeje v kolektivu vystihuje označení "kolednice", vztahující se k loutce, vystupující v severovýchodních Čechách. Ve svém charakteru je již jen ozvěnou staršího vynášení smrti. Příznačná je okolnost, že v této podobě se objevuje loutka v kraji, kdežto v horách je živé ještě vynášení "smrťačky". /Čd klad. pom. 1927/28, V., 98/. Loutku pověsí

chlapci pro posměch dívkám večer před smrtnou nedělí, kdy se koná tak zv. "ženská koleda". Č. l. XXIX, str. 272, 233, 1901/10. Podobně, mužskou figuru koledníka vyšší dívky chlapcům v den mužské koledy o velikonočním pondělí. Z obyčeje obvyklého v tato neděli zůstala již jen forma loutky, jež nabyla nové funkce vzhledem k účelu obyčeje, vyslovením již zřetelně, vyprošováním darů. Odtud dostala i nové označení.

Ze snahy po obměňování, vedeny představivostí více méně náhodnou, vyšly názvy rázu zejména posměšného. Jsou to však názvy lokální, řídké. Vyjařují rovněž poměr k loutce jak k něčemu, čeho se nikdo obávat nemusí. Forma je táž jak u vynášení smrti i Morany. Při tom může zůstat v písni jméno dřívější. Vzniká tak "Čarobana" - u Příbora /Sušil 770/, "Tytal" z Plzeňska - Líbek, Zvyk., věst. kraje Plz. I. 24, i označení posměšná, rovněž, odvozená většinou z ženských jmen. "Baba", "Mejhana", "Barborena", "Špitolena", na Slovensku. /Slovák, 9.IV.1927, Dobš. Sbor. 187/8, 1880/. Zvláštní označení loutky udává Bednárik "Kaniška"; /Slov. Vl. 86/, jest to jméno řeky a města /Ot. slov. XIII, 921/. Podobný případ, kdy jméno města dá název i loutce se objevuje i jinde. V Rusku u Kostromy, loutky, jež se rovněž v určitou dobu roční vynáší z osady a ničí. /Zelen. Rus. Volksk. 373, Aničkov V. O. p. I. 279/.

Zvláštní skupinu tvoří názvy loutky, poměrně dosti rozšířené na Slovensku, "Kyselica", "Kyca", "Kysel". /Slovensko 1900, str. 90, Slovák 1927, 10.IV., Bedn. Vlast. 86, Slovák 9.IV. 1927, Tablic, Poezye 1806, VI, VII/. Vyskytují se v Pohroní a zejména na jihu Slovenska, v okolí Stupavy, na Bratislavsku, Hontu a Novohradsku. Tablicův příklad poukazuje na Slovácky, usazené ve stolici Pesťanské. Na Moravě podobný název loutky není znám, ohlas však se zde přece projevuje v písních, jež provázejí vynášení Kyselice na Slovensku a přecházejí i na Moravu, i když loutka je zvána jinak. Jsou na Valašsku, Moravském Slovensku i Hané. /Sušil 771, Václavík L.Z. 383/9, Mor. Slov. II 770, Vyhlídal, H. na Hané, Vlast. XII, 649/.

Na severu Slovenska jsem toto pojmenování nenašla, malá narážka na Kysel je v jednom případě v Pocaraví, v Čimhové a Tretené; v písni se hovoří o Marmurieně, Kyselově žíně /Bedn. Sl. Vl. 87, 88/. Loutka se vynáší v týž čas jak Morena, t.j. v Květnou neděli na Slovensku, podoba je táž i postup obyčeje ač k jejímu zničení. Tablic zcela vhodně název loutky odvozuje od kyselého pokrmu z paru /naprašených otrub/, jenž se rovněž nazývá kysel a jídá v postě. /Poez. VI, VII/. Sochán pak přímo loutku označuje symbolem kyselého postu, neboť stejně Kysel, Kyselica, Kysa, se jmenuje postní jídlo, které vařívají na Slovensku v selských domech; je to mouka ječmenná vařená ve vodě a pak smíšená s kyselým mlékem. /Slovák 8. IV.1927/.

Představa slovenského lidu o smyslu takto pojatého obyčeje je vyjádřena zejména v popěvcích - všude v nich se mluví o kyselu výsměšně, především jako o nepříjemném pokrmu, jehož se chtějí zbavit, vynést ven. Loutka je s pokrmem přímo ztotožňována. Velmi výrazně vyznačuje smysl obyčeje a přání účastníků ku př. v Hontu, než Kysu svrhnou do Ipl'u: "Hej, von, Kysa, Kysica, pod dnu čunka jeternica!" /Lit. Slovák, 8.IV.1927, Sochán, Vel. Ves/. Zároveň však, k podobnému přání v Novohradsku oznamují, že "vynesou chorobu, a přinesou zdravotu". /Tamtéž/. Zde působí tedy v náplni obyčeje poněkud i ohlas významu smrti, Morany vynášené.

V případu Kysy, Kysa, atd. klade se však především důraz na ukončení postu, jenž na lid dolíhá ve spojení s nepříjemnou potravou. Zde loutka již nevystupuje otevřeně jak "Smrt" neb "Morena", ale nabývá významu nového. Na Moravě, tam kde se vyskytl rovněž popěvek o kyselu, jako o postním jídlu, loutka se nazývá smrtí, Mařenou a v popěvku se zpívá rovněž o utopení smrti. /Sušil písně, 771, Vlast XXI, 549, Mor. Slov. 770, II./ Nejvýše se hovoří o "Mařeně kyselé" /Věd. Z, 1930, 389/ nebo v popěvku o nošení Kysela, ale o topení "Smrti". Jiné pojetí obyčeje sem naráží přece jen slabě, v ozvucích, v písních; představa loutky, jak smrti, zůstává. Jinde v ne-

ších zemích, kromě uvedených míst, není ani narážky, ač všude půst církevní dolíhal v omezení potravy o zvláštních suchých, nemastěných jídlech. /Počátka/. Je tedy možno soudit, že se zde jedná o dva proudy, jež způsobují různé pojetí. Tak v Polsku, ač zde velmi často vystupuje smierc, Marzana, a její varianty, vyskytuje se rovněž název, významově zcela shodný se slovenským "Kyselem". Loutka zur, żurek, żurek, podle żuru, postního jídla z ovsa /Słownik gwar polskich, uložil Jan Karłowicz, Tom VI, 1911, kde jsou i další odkazy/, se slaví nebo vynáší o středopostí, nebo na velký pátek, v pondělí velikonoční. Na tuto obdobu se slovenským Kyselem upozorňuje již Brückner, Mithol. polske 128. Jiná obdoba této formy obyčeje se ukazuje jižněji, v Maďarsku, již Tablic, viz výše, se zmiňuje o Slovácích, sídlících v Pesstanské stolici, kteří vynášejí Kyse. Rovněž Maďaři, /Kár. Viski, Volksbr. d. Ung. 1932/ na konci postu vynášejí za ves, hází za její hranice, pálí či topí loutku, zv. Cibere, Kicevice, či kisze. Viski vykládá název jako název hubené /nemastné - magere/ polévky. Toto vynášení pojmenované loutky je protějškem zápasu, utkání o masopustním úterý, kdy se prý střetává Vojvoda Cibere a král Konc, Czont /morková kost/. O masopustním úterý vítězí Cibere, o květné neděli Konc. Jinak bliže formu tohoto zápasu neliší, není konečně pro nás důležitá. Obyčej zdá se navazovat jak na zvyky konce masopustu, tak na formu, známou nám již ze Slovenska a Polska, kdy se lid zbavuje postní potravy. Zároveň zde působí rovněž ohlas vynášení smrti v představě, že s loutkou vynáší všechno neštěstí, i nákazu a nemoc, a je ochranou i proti krupobití. Podobně jak i u Kysela v Montě. Jinak vynášení smrti je i v Maďarsku známo, Handw. des deutsch. Aberglaubens, B. St. II, 382, Wlislocki, Magyaren, B. 8. v. K. 4, 392. Není tedy toto odchylné pojetí obyčeje jako vynášení postní potravy nikterak ojedinělé. Zasahuje do Polska, Slovenska, Maďarska, mísí se s prvky, jež sousteďuje vynášení smrti, má týž vnější výraz. Podobné pojetí, výslovné vynášení postu je známo ve Slovinsku a Itálii, otázky jeho však již nespadají do této kapitoly.

Dvojice loutek, loutka ženská a mužská, jež rovněž v obyčeji vystupují, mají názvy odpovídající: Smrt, Smrťák, Mařena, Mařák, Mařuch atd. Protějšek ženské loutky na Slovensku bývá zván "Dedko" Sborník 1870, Bedn. 87, Čas. mus. slov. spol. II. 1899-1900, 25; je to po mužsku ustrojená loutka v rukou chlapců. Může mít ojediněle i podobu čerta. Slovák 7.IV.1927.

Velmi zřídka se nazývá loutka rovněž zimou, a to nejspíše ještě v písni Vynášení "zimy" místo vynášení smrti nazývali obyčej na Chodsku - podle zprávy B. Němcové v Č. včele z 28.IV. 1846, 34 /Studie nár. 1930, 72/. V písni však zpívají o smrti. Jinak spíše se ozývá narážka na vynášení zimy místo smrti v písních: ve Slezsku v písni o jaru a zimě, spíše pozdní, /Bartoš M. d. 290/. V Čechách léto a smrt ve významu zimy u Erelmusa, Výr. ob. II., 16, 18, 1847, rovněž podobně Č. l. XIII. 274 /Hoblová/. V Č. l. II. 604 podán názor lidu, že chodí-li s loutkou a stromkem, zimu tím pohřbívají.

Podobně na Slovensku v Gemeru, Sborník 88, 1870, v popěvku s loutkou, Babou: Zimu vynesiemo, leto prinesiemo; ve svolání, když utopili Murienu: "Zatopily jsme zimu!" /Turec, Slovák, 1927, 7.IV./. V Nižné nad Oravou topí Morenu a dědka proto, že "pochovávají zimu a vítají teplo". Bednár, Slov. Vl.88.

Vystupování zimy jak protějšku léta, jež se do vsi přináší není tedy obvyklé. Vyjádření zimy jako loutky, nebo v písni, je zcela výjimečné, a ve valné většině se klade vždy smrt, loutka, proti létu, ať to již je představováno haluzí, stromkem, nebo loutkou či dívkou. Obyčeje oba se konají však v době, kdy končí zima a nastává teplá doba roční. Fixování v konec proměnlivého církevního postu se vžilo vlivem církevního kalendáře. Vynášení loutky, její zničení, se pak projevuje jako jakási oslava, viditelné znamení, že všechno zlé, co bylo spojeno se zimou, nemocí, smrt, její nebezpečí, odchází a zároveň se působí vynesením loutky na její odchod. V pojmenování obyčeje se klade důraz na projev zimy, charakter, jak se jeví ve svých důsledcích pro přírodu a člověka. Pojem důsled-

ku zimy pak sám nahrazuje výraz zimy jak období. K jejímu označení byl vybrán nejpodstatnější znak, jakoby se zima se smrtí ztotožnila. Nahrazení zimy smrtí pak vyznačuje zřetelně i lidový smysl pro obraznost. Označení "smrti" pak nadto vyjadřuje později obsah působnosti zimy, než výraz zima sám.

Ovšem v průběhu obyčeje, zvláště v pokleslé jeho fasi, kdy ztrácí náplň, a rovněž tam, kde plně žije, ale druhý obyčej se výslovně nestaví jak protějšek, přinášení léta, není již chápána souvislost mezi smrtí a uhynulou roční dobou. Bylo tomu ku př. na Valašsku, kde v polovici minulého století se v lidu tradovalo vysvětlení původu obyčeje jak obrany proti epidemickému umírání.

Na Valašsku - Kulda Čas. Mat. mor. 194, 1870, podobně Mat. Václ. M. V. 79 - proti moru, stejně na Slovensku 1829 Czaplovics, Gemälde II. 255, proti umírání Č. l. XXII. 136 /Bednárik/.

Jinak tuto souvislost zimy a smrti vyznačuje velká řada písní, doprovázející obyčeje, kde se staví vedle sebe "smrt" a "léto". Představa významu a smyslu není stálá; vynášení smrti a zimy ve své funkci splývá, v další fasi představ vynášení smrti je účelem, - dále se o smyslu obyčeje neuvažuje, název loutky se případně mění a forma je udržována tradicí. Konečně přistupuje i pojetí smyslu obyčeje v souvislosti s koncem doby postní, kde spíše naráží období a protějšek pohřbívání masopustu. Ale i zde, jak ukazuje již výše citovaný příklad ze Slovenska, se výrazně projevuje i osvěna pojetí, jež vidí v loutce výraz nemoci, které se chce lid zbavit. "Vynesieme chorobu, prinesieme zdravotu".

Ve druhém obyčeji, přinášení léta, se jeho účel vyjadřuje zřetelnější. Sám projev je ve svém skladu jednodušší. Hlavní váha připadá předmětu, jenž se přináší do osady, s nímž se osadou procházejí. Jeho význam vyjadřuje název, i pojetí, vyznačené v písních. Označení jeho se rozrůznilo i sjednotilo rovněž působením vzájemného styku oblastí, snahou po výrazovosti jazykové, jako u označení loutky. Do tohoto druhého doplňujícího

ho obyčeje zároveň velmi výrazně proniknul vliv dívčích obyčejů královských, jenž proměnil formu v určitých oblastech, ovlivnil obsah obyčeje i napomohl na jeho lidový výklad. /Viz str. 72 /, význam obrany proti umírání, mladá dívka v šatě Mařeny odvrátí pohromu. - Valašsko, Hulda, Čes. mat. mor. 104, 1870.

Ve vynášení smrti jako hlavní nositel významu vystupuje vždy loutka, kromě případů, jež jsem již uvedla výše, kdy v pokleslé fasi obyčeje nedorozuměním působí vliv obyčeje druhého /stromek, smrtolka se hází do vody, atd./. V obyčeji doplňujícím, přinášení léta, předmět vedoucího významu se mění.

Ve většině případů není se stromek, případně ratolesti, lokálně malá loutka /děťátko/, rovněž loutka, připevněná na stromku, a konečně větší úloha je přisouzena dívce, jež prochází v čele zástupu, se stromkem i bez něho. Rovněž lokálně, ale poměrně zřídka se objevuje při návratu t. zv. "plapolce".

Zdůraznila jsem rovněž již výše, že hlavním požadavkem v tomto obyčeji je svěžest, mládí /zeleň stromku, nemluvně - loutka, mladá dívka ve zvláštní úloze/.

Význam obyčeje, jeho úlohu, naznačuje název aktu, jenž se vyskytuje především v Čechách, ale i na Moravě a na Slovensku v lidu, a odtud pak v literatuře, jež se obyčeje dotýká - přinášení léta, chození s létem, létem. /Č. l. II., Zíbrt, Stč. v. ob. 604, Vychn. Kostel. 242 atd/. Tento název obyčeje se užívá podle předmětu, s nímž se koná obchůzka, a zejména slov písně, jež je součástí obyčeje, kde v četných variantách dominuje nejméně motiv léta, přinášení, příjezdu atd. proti vynášení smrti.

V Čechách Krolmus Stč. pov. 1847, I. 107, Jungmann, Slov. IV., 193, III., 338. Č. l. II. 195, Č. l. V., Č. l. XIII. 274 /Hoblová/, Č. l. XXII, 269, Archiv, rozhledy roč. I., 1904, str. 34, 49, 72, Od. klad. pom. roč. V. 1927/28, 97/98, roč. X. 1932/33, str. 100, Vychnovsko-Kostelecko 242, Krajem Pernštýnův 120, 1924, Četetka, od kol. ku hr. 127/1900, Vysokomýtsko str. 261 /1931/, Pod Svídinou II. 1933/34, 95, Od třeten. stezky 110, roč. V. 110-111, vlastní šetření v J. Čechách, zejm. na Blatech v letech 1947-1949.

Na Moravě F. A. Mikulec, Z farnosti Hradčovské, Vyhlídal R. na H., Vlast. 546.
Na Slovensku Slov. den. 15.IV.1924 /Sochář, Bednárik, Slov. Vl. 89, Sborník nár. Mat. slov. 1942/.

Rozšířeno je označení léto, líto, nové léto, noveleto. Vztahuje se především ku stromku, vlastně většinou, vršku stromku většího, případně k samotným větvičkám ovšem ozdobami. Lokálně toto jméno dostává loutka, přistrojená jak nemluvně, v Již. Čechách, zejména na Blatech, okrajích Blat, na Sobě-slavsku. /Noveleto/. Na Záhřešsku, podle Bartoše, N. d. 282 vztahuje se jméno "líto" k dívce, jež je v šatech Mařeny vedena zpět do vsi se stromkem v ruce.

Nejstarší na označení "léto" má sice již Veleslavín, praví-li r. 1590, že i "děti naše nosívají Smrt z města a Léto do města", viz str. 29,30, ale označená zmínka není zcela konkretní, neboť popisuje obyčej slovy písně, již cituje několik let později Partlicius r. 1610, /viz výše str. 35 /. Konkrétněji o tom, že děti chodí s ratolestmi neb létem hovoří Selisko r. 1772, Výklad., 192 - 193. Jde o název předmětu, ale neví se určitě, o jaký se jedná, pravděpodobně o stromek. Více určitých zpráv podává až 19. století.

Právě jak označení "smrt" i "léto" není ojedinělé jen v našich zemích. Odpovídající výraz "Sommer" je znám stejně v Německu, přibližně v oblasti, kde se provádí i vynášení smrti - /Todaustreiben/; zejména v Sasku, Slezsku, i u Němců, sídlících v našich zemích. Připíná se rovněž ku stromku, neb loutce /Sommerdocke/ eventuelně osobě /Sommermann/, při obchůzce, postup i poměr obou obyčejů je takřka totožný.
Sartori, S. u. B. III., 130-132, Pilk, Mitheilgn., 1892, 74/75, Spamer, D. Volksk., 100, 1935, Mannhardt, Wfk 157, I., Rein. Dir. 79, P. Jahr.

Toto označení "Sommer" se vyskytuje rovněž u obyčeje, jenž má jistou příbuznost s vynášením smrti a přinášením léta, totiž u souboje zimy s létem, jehož forma je však zcela odlišná. Jeho rozšíření a vztahu k problemu vynášení smrti a při-

pojeného obyčeje věnuji pozornost dále. Tento motiv léta se ozývá rovněž v názvu neděle lastare, kdy se obyčej odbývá /Sommertag/.

Spamer, D. Volkskunde, 106, 1935, Přední Falc, sousední oblasti Badenska a Hessenska, Rein. Dür. 79, F.J.

O liecu, stromku, s nímž se koná obchůzka po zničení smrti /smierc/ viz Vykoukal, Zl. Pr. 1889, 222, čerpá z neznámého pramene.

Rovněž v Polsku, však ojediněle vyskytuje se i v době novější shodné označení pro týž pojem: latko, nowe latko, nowe lato.

Sobotka, Rostl. 197, /Kolberg, Lud/, Vykoukal, Zl. Pr. 1889, 222 /Wojcicki, Pieśni I./, Wisla V., XVIII, XVII, Brücker J. Archiv XIV., 175/176, /Kolberg, Mazowske I., 150/.

Je tedy tento název znám ve Střední Evropě, u Slovanů západních, a v obklopujících oblastech s obyvatelstvem německým. Jisté je vzájemné působení. Vyzdvihuje obsah obyčeje, význam, jenž mu lid přikládá v úloze nového ročního období.

Naproti tomu rovněž všeobecně se užívá názvu, který vyplyne z pouhé podoby předmětu, ne tedy jeho náplně. Vztahuje se především ku stromku. Užívá se prostého označení "stromek", podle druhu smrček, jedlička, borovička, borek, boreček. Velmi častý je název máj, májek, májíček, mojíček, mojík, vycházející z obdoby k májům, vztyčovaným o květnových svatodušních slavnostech mládeže. Bývá pak nošen obdobně vršek stromku, kromě samotných větévek.

Lábek, Zvykosloví 1930, Č. 1. II. 194/195, /Polabí/, Mnichovohradišstko 1924-25, 89 /Mencl/, Bartoš N. d. 1888, 283, Vyhl. R. na H. Vlast XXI, 646, Záh. kron. VIII, 1925/26, 105, 108. Vlast. sbor. Olom., příl. 11.VI.1930, Zahrada Moravy IV., 1926/27, 127/128, Kulda, Světozor 1858, 45, Bartoš, L. a n. III. d., Naše Slezsko 38-43, Sbor. nár. Mat. slov. 1942, 85 /Gemer, Rim. dol./, Veselí u Piešťan 1939.

Zelené ratolesti, stromek sám vůbec nejčastěji je hlavním výrazem smyslu obyčeje. Dává představě konkrétní formu. Prokresluje a doplňuje označení, jež vyšlo z obsahu obyčeje, při-

nášení léta. Nese v sobě, ve své svěžesti, zeleni, hlavní znaky nového, očekávaného období, jeho projev sám. Po vyvrcholení prvého obyčeje, zničení smrti, přinášení zeleně, jako projevu léta, působí na jeho návrat, léto samo se svěží ratolestí přináší.

Užívání obou druhů těchto názvů není nikterak oblastně vymezeno, mísí se vzájemně i s označením léta. Podobně je tomu i v jiných zemích, kde je znám obyčej, v Německu vedle názvu Sommer pro stromek je značně obvyklý výraz Mai, v Polsku gaik, majk. /lit. viz výše/. Podle odlišného označení předmětu obchůzky se i sám obyčej pak nazývá - chození pod majkou, chození pod máj a podobně.

Osvětlena základního obyčeje, vynášení smrti, Mařeny, rovněž tak vynášení Kyselice se projevuje však i v názvu stromku, jenž nese v sobě hlavní určení obyčeje připojeného. Tento přesun, jak bylo již patrno z případu, kdy stromek, smrtolka se házel do vody, vzniká ve fasi úpadku obyčejů, kde jejich funkce se mísí ztrátou vědomí významu, neporozuměním, přežívá vzpomínka určení dřívější formy, dřívějšího názvu. Stromeček s loutkou se nazývá Smrtolka v západní Moravě u obyčeje /Bartoš 1888, 287/, na Valašsku "Mařena" v pozdější, úpadkové formě u Hat. Václavka /M. Val. 1884,/ jako stromek popisuje Mařenu při pouhé obchůzce o dary Václavík, L. Zál. 1930, 388, u něhož se nazývá tamtéž rovněž smrtkou, podobně i Bartoš M. S. 1888, 283. Název Kyselice přešel ku stromku i na Slovensku, /Ped. ded. Vác1. 1925, 256/. "Kyselo", ač není jinak v označení loutky na Moravě známo, pouze z popěvku, se objevilo v názvu stromečků na tyčkách, na Hané /Č. l. XVIII. obr. a popis 1906, Bartoš/. Variantu formy hlavního předmětu obyčeje, kde vůbec rovněž se může hovořit - alespoň částečně - o vlivu obyčeje základního, tvoří stromek s metličkou, připevněnou loutkou.

Již výše dotčené případy "Mařeny" na Valašsku a smrtolky na záp. Moravě, dále i ve Slezsku, 1903, Vyhl. N. 31. 43, Mor. Slov. Šebestová, L. d. 1900. V Čechách Krolmus Stč. pov. II. 1847, 15-18, pak na Skutečsku Č. l. II. 604, v Polsku Č. l.

II. 194/195, Čečetka Od kol. ku hr., 127, na okraji Již. Č. Vilevsko Č. l. XX. 305.

Objevuje se poměrně řídce a roztroušeně, sice v Polabí i daleko na Valašsku, v době starší, zejména však novější, ku konci 19. století. Geograficky není mezi nimi souvislosti významnější.

Tato malá loutka na stromku nebývá výslovně označována; většinou ji jmenují pouze panenkou, ve Slezsku "lalkou"; podle Reinsberga-Düringsfelda je loutka zvána Smrtí, rovněž Kobylí u Šebestové /L. d. 1900/. Podle Krolmusa vedle panenky je na stromku vyobrazena smrt, /II. 1847, 15/, jinde opět označuje létem stromek i s loutkou. /II. 18/. Na konci století na pokraji Blat loutku na stromku nazývali smrtí; tuto však chlapci topili; /Václ. Hrubý, 2 rodné vísky, ve školní kronice téže obce Vlastiboře/ a s novým létem, děťátkem, chodila děvčata až později.

Tento variant, stromek s loutkou, byl rozšířen u Němců v našem severozápadním a západním pohraničí, v českém pohraničí u Němců,
Handw. VIII., 26, Jungebauer Bibl. 156, a 55 ff./, v Polsku Sobotka, Rostl. 197, /Kolberg, Lud/, Vykoukal, Zl. Pr. 1889, 222, /Wójcicki, Pieśni I. 191/
kde je loutka zvána "Sommerdocke", zpráva o ní je rovněž z vých. Prus /Hsaf 380-393/ jinak v německých oblastech není nikde zdůrazněna, pak je známa rovněž v Polsku /loutka na nowem latku/. Loutka na stromku zde vzniká všude pravděpodobně jak protějšek loutky, označující smrt v prvém obyčeji. Představa a výklad její v lidu a důvod, proč ji klade do stromku, může být různý. V loutce, smrti na stromku nebo obrázku smrti zdá se být ještě skryta ozvěna "smrti", která byla vyvrcholením prvého obyčeje přemožena; akt se omezuje pouze na obchůzku, jak je tomu vždy u přinášení léta. Jinak je tomu však u "smrti" na stromku, kterou chlapci o smrtné neděli ničí /Vlastiboř/, tam k vynášení smrti se připojil slabě i druhý obyčej, svým nejvýznačnějším předmětem, stromkem. Dekorativní smysl v při-

pojení stromku a zejména snaha po odměně v obchůzce zde rovněž hrála roli. Snaha po spojení loutky a stromku se vyskytuje lokálně; mohlo k ní dojíti na místech různých, nezávisle na sobě. Krolmus ji zaznamenává v první polovině století v Čechách, zde je i na konci století a na Valašsku v téže době pak se stává již vysloveně úpadkovou formou a jen v názvu stromku, Mařeny, přežívá poměť loutky téhož jména, jež je určena ku zničení. Většinou tato varianta vystupuje tehdy, kdy vynášení smrti se již nekoná.

Loutka, označovaná jak léto zároveň se stromkem, působí pak jak přímý protějšek loutky, smrti. Ještě výrazněji je to patrno tam, kde v druhém obyčeji vystupuje sama maličká loutka, upravená jak nemluvně. Hlavní představa smrti v základním obyčeji, vyjádřená loutkou, vedla ku snaze, zároveň i léto, nové léto vyznačit loutkou, a to malým děťátkem. Toto připodobnění vysvětlují si dosud na Blatech přirozeně tak, že "jak léto je nové", po zimě, tak děťátko je také "nové" a proto jako "noveleto" nosí loutku, nemluvňátko. /pí Suchanová, 86 let., Klečata na Blatech, 1948/.

Obchůzka se samotnou loutkou je doložena v Čechách v Polabí, v západních Čechách na více místech /Krolmus/ a pak zejména v jižních Čechách - již od Milevska na jih. Je známa zejména na Soběslavsku, na Blatech v širším smyslu, zasahuje východně k Českomoravské vysočině a na jih k Českým Budějovicím. Na Soběslavsku se udržuje dosud.

Jungmann Slov. II, 303, Čečetka, Od kol. ku hr. 127, 1900, Krolmus St. pov. 1847, str. 15, Č. l. II, 194, Č. l. XXIV, 264/265, Č. l. XX, dotazníky.

Z jiných míst o samotné loutce zpráv nemáme. Není vyloučeno, že mohla být známa i u Němců v našem západním a severním pohraničí, kde se jinak nosila na stromku loutka, /Sommerdocka/.

Loutka, jež se nosí samotná, má podobu děcka, zhotovena je z hadrů a vařeček, i válečku na nudle, zvlášť v době starší, nyní se používá i loutka ku hraní. V jižních Čechách bývá ne-

balena často v peřince jako nemluvně neb obalena šátky a korály. Všude není ve zprávách název vyznačen, ale v jižních Čechách, zejména na Blatech ji nazývají "Noveleto". Běží zde opět o variantu lokální, výraz představy, jež však zcela logicky vyplývá z celkového významu a pojetí forem těchto obyčejů. Popěvky, provázející obchůzku s tímto "noveletem" jsou zcela běžné, nejrozšířenějšího typu. Tam, kde tradicí tato varianta léta vrostla do kolektiva, drží se velmi houževnatě, a jiná podoba léta, stromek, dostává se na její místo jen násilně /působením školy, Nedvědice u Soběslavi/. Myšlenka této malé loutky, jak výrazu léta, vzniká opět jiným pochodem myšlení než přinášení ratolesti jak léta. V obojím případě však je snaha zkonkrétnit představu vyznačením svěžesti, novosti nového období.

Jak výraz smrt, označení loutky, tak i "léto" přechází k názvu děvčat, jež s létem chodí obchůzkou. "Létařky", v časop. Pod Zvičinou, IX. 1933/34.

V obyčeji přinášení léta vystupuje rovněž "plapořec", t.j. šatka, šátek, zavěšený jak korouhev obvykle právě na tyči, na níž se nesla Mařena /Smrtka/. Mívá i složitější podobu kříže ze dvou šátků. Nosí se zároveň se stromkem, nebo samotný, místo stromku upevněný na žerdi. I máj, takto upevněný se může nazývat plapořec. Přežívá rovněž akt vynášení loutky, neboť se dosud nosí plapořec tam, kde již Mařeny není. Podle zpráv byl rozšířen zejména ve Slezsku, znám byl i na Hané u Jevíčka. Č. l. XXIV., str. 226 - Zíbrt - /odkaz na Dobrovského Mytologju/, Vyhlídal, Č. v Pr. Sl. 44, Prasek, Vlast. sl. 161, 1888, Zán. kron. 102/103, roč. VIII. 1925/26, Sušil N. p. mor. 772.

Plapořec se vyskytuje opět jak variant lokální, zdá se, že sem přešel z jiného obyčeje, královského, kdy praporec bývá při obchůzce s králem a královnou v napodobení baldachýnu na tyčích; ku př. v líčení obchůzky v letech šedesátých v Troubsku - slavnosti a obyčeje lidové z Moravy na národopisné výstavě Československé 1895 /Královničky Troubské, 84, Bakešová, Soj-

ka, Kocman/. Snad též poněkud působí i oslavný motiv. O proporci, který se přináší po zničení smrti je zmínka i v písních.

Lokálním, velmi však houževnatým výrazem pro stromek je "krasna" v části Slezska, na Opavsku. V Pruském Slezsku je známější "majíček" a pod., na Frýdecku a Klimkovsku je "krasna" zcela neznáma.
Vyhlídal, N. S. 41, Bartoš, Mor. l. 34, 1892, Hořká, Nár. pov. z Hlač., Prazok, Vlast. Sl. 1888, 161-166, vlast. výzkum/.
Obyčej je svůn proto "chodíti po krasně" klade se v pátou postní neděli, kdy je t. zv. "krasna moravská", ve čtvrtou neděli naproti tomu "krasna německá" - tentýž obyčej Němců, jejž však sami Němci nazývají "Lenzeinsingen". Průběh obchůzky, podoba stromku je táž jak jinde, typický však byl v Opavě před poslední válkou i za války ještě "trh na krasny", umělé stromky, tyčky zdobené, jež některé ženy po domácku zhotovovaly a chodily je prodávat i do vsí. Bylo zvykem i městských žen odnášet si je domů. Obchůzka s krasnou se koná místy i v nejbližším okolí Opavy dosud. Název stromku přechází i k označení neděle, pátá postní - nenazývá se smrtnou neb černou, ale "na krasnu" /ku př. Stěbořice/, i k označení darů za obchůzku, cukroví "krasny", jež se peče obvykle zvláště v tento den, i když se nečekají koledníci. Označení "krasna" pro dary je i na Hlučínsku, kde se chodí s majíčkem.

Tento zvláštní název stromku projevil velkou houževnatost jak v udržení do dnešní doby, tak v přenosu k okolnostem, jež s obyčejem souvisí - k názvu neděle, darů. Odkud však pramení, těžko říci. Snad z písní, v nichž se hovoří o Mařence překrásné, hvězdě krasně /P. Marii/, /Vyhl. Č. l. XXV., str. 774/, nebo prostě líbivé podoby stromku. Sám lid v kraji si název vysvětlit nedovede. Krasna prý je jen P. Maria, ženy jsou jen šumné, hezké /pí Jislová, dotazy/. Popěvky při této obchůzce jinak mají podobné motivy jak jinde.

Zvlášť významné a pozoruhodné postavení ve variantách základ-

ní formy přinášení léta tvoří návrat s dívkou, nesoucí obvykle stromek. Vždy vychází z družiny dívčí, velmi obvykle se účastní právě děvčete dospělejší. Dívka, již vedou ostatní v čele, je vždy vyznačena zvláštním šatem, rovněž obvykle jménem. Většinou je pojmenována "královnou", případně "nevěstou", "následuchou". Tato forma návratu do osady je rozšířena především na Slovensku, na severu, jihu i ve středu, kromě Slovenska východního, odkud žádné zprávy nepocházejí, ani o zvláštních obyčejích na konci postní doby. Z Moravy je zpráv málo; z Haná, stopy pak pocházejí z Valašska z poloviny století, na Moravském Slovensku stopy jsou pouze v názvu obchůzky s májkem či borkem, po královničce, námnak - návrat s dívkou, zvanou "léto" či "anděl" se objevil při českých hranicích na Šumpersku, Zábřežsku. Narážky na tuto "královnu" při obchůzce na konci postu jsou pak i v písních, zejména moravských. V polovině minulého století je zmínka o obchůzce s královnou o družební neděli i v Čechách - královna zvěstuje příchod jara. - Doklady na Slovensku jsou poměrně nejmladší, i se stol. 20., na Moravě nejdále z poslední čtvrtiny století 19., kromě Moravského Slovenska, kdy i později přežívá název obyčeje. Čím dále k východu, až po katolické Slovensko je udržení houževnatější.

Na Slovensku: Slovák 1927, 9., 10.IV. /Socháň/, Bedn. Sl. V. 2780, 1943, Čas. mus. slov. spol. 1910, str. 36, Sborník 1870, 136-139; na Moravě: B. M. Kulda, Světozor 1858, str. 45, Vlast. sbor. olom., 119, roč. VII. 1928, Mor. Slovensko 770, 1922, Bogtoš 283, M. D. 1883. Ve Slezsku - Vyhlídal, N. Sl. 41, v Čechách Hanuš, Báj. kat. 127/188.

Obyčej následuje v této formě zpravidla ihned po vynesení loutky, jejím zničení, je tedy bezprostředním pokračováním a doplňkem obyčeje předchozího; ať již ničení loutky provádí táž skupina mládeže nebo jiná /chlapci dříve vynášejí dědka na Moravě, Bedn., Sl. VI. 68/. Rovněž obchůzka s nevěstou se může jít ještě před zničením loutky, již nese přistrojená dívka. Ale na významu nic se nemění, obě obyčeje jsou v těsné souvislosti. I u běžného případu přinášení léta se děje obchůzka rázdy dříve, než se zničí loutka.

Při této variantě název obyčeje se neřídí obsahem a významem – přinášení léta, ale v označení převládá zde spíše vnější forma. Obyčej zván podle názvu dívky – chodění po královničce, s královnou; v Liptově podle smyslu obchůzky pouze "chodí s dom na dom žobrat." /Bartoš, 283, 1933, N. D., Slovák, 9, 1[illegible].IV.1927, Dobšinský 184-188/. Někdy tato královna mívá šat Mařeny; /Zábřežsko, Bart. 1888, Velašsko 1858, Kulda, Svět., 1858, 45, na Slovensku v Lipt. Kolave – Bedn. Sl. Vl. 87, 1943/. Jako vůkonu zvykoslovném přežívá zde součást oděvu staršího typu, jenž toliko na Mařeně se udržel – a pak na oné královně. /Kulda, Svět. 1858, 45/. Dívka, jdoucí v čele, mívá i ženský čepec. /Sborník M. sl. 1897, 184, Dobšin./. Věnec v Čechách u Hanuše, B. K. 1858, 187/80, ostatní družina mívá šat sváteční.

V písních, provázejících tyto obchůzky s královnou, o květné /Slovensko/ jinde o smrtné neděli i družebné, jsou četné varianty, jaké najdeme i při jednoduché formě obchůzky s létem, jak se o nich ještě zmíním v samostatné části. Kromě navázání na smysl předešlého obyčeje, vynešení Moreny, koledu i písně církevní, převážně zde vystupují písně, jejichž hlavním předmětem je sama královna, nevěsta, mívají i charakter milostný. Mnohé z těchto písní jsou vsunuty do jiných běžných koledních popěvků při přinášení léta i tam, kde se při této příležitosti s královnou nechodí a obchůzka má obvyklý jednoduchý ráz. Zůstávají tak jenom narážky na tuto variantu obyčeje, zejména na Moravě na Hané, slabě na Mor. Slovensku a ojediněle ve Slezsku.

Pojf. Smrt. m. Lumír 1848, Vyhlídal, Vlast. XXI, 1904, 712, Čas. vlast. mus. olom. 191, 1929, Záh. kron. 102/103, VIII., Mor. Slov. 1922, 119, Luh. Zál. 890, 1930, Vyhlídal N. Sl. 48.

Výrazné v této formě obyčeje jsou i časté rytmické, takřka taneční pohyby dívky, jež chodí v čele průvodu. Vycházejí z rytmu kroku, písně, ale zde jsou nápadně zdůrazněny. Dívka se po několika krocích otáčí, nebo kroutí do kola, zatím co ostatní, během průvodu nebo seskupeny v jizbě zpívají – /Šumpersko – Bart. N. d. 282, 1888, Hanuš, Báj. k. 187/8, Sbor-

ník Dobš. 1870, 184-188/.

Charakteristická účast družiny dívčí, mládeže spíše dospělejší, označení dívky královnou, nevěstou, zdůraznění rytmických tanečních pohybů, charakter písní, uvádí tuto obchůzku zřetelně v souvislost s dívčími slavnostmi a obchůzkami králenskými, konanými o svatodušních svátcích. Není zde jen přímý vliv tohoto obyčeje, ale takřka přesun, přímé napojení na běžný obyčej přinášení léta. Mohlo k němu dojíti velmi snadno - jednak sama příležitost, účel obyčeje, přinášení léta, dával podnět k projevu, kde se mohl uplatnit smysl dekorativní, v žatě králky, ostatních dívek, smysl pro zpěvnost, rytmus, snaha po získání větší odměny. Zejména pak působila účast téže skupiny věkové při obou obyčejích; tam, kde obyčej králenský byl živý nebo v živé vzpomínce, mohl se při podobné příležitosti již v určitou dobu dříve již na konci postu jeho vliv silně uplatnit, a mohlo tak dojíti až k jeho přesunu. Podmínky vhodné dávaly i jiné průvodní projevy po vynášení smrti, přinášení léta; jako společná hostina zúčastněných dívek, i jakási slavnost, hry, i tanec po příchodu s májkem. /Vlast. slez. Prasek 1888, 164/. Oba obyčeje se tak projevují jak typická slavnost dívčí družiny. V Čechách pravděpodobně tato tradice královen nebyla tak silná, je znám pouze jeden případ, a to z poloviny devátenáctého století /Menuš B k. 157/8/. Nadto se toto přesunutí objevuje spíše v oblastech národopisně zachovalých, v Čechách jen v době starší. V tomto případě zajímavé je udání družebné neděle jako termínu, v který se koná obyčej - výjimečně. Ve starší době však nalézá se jedna obdoba, ač dosti vzdálená, v určité slavnosti dívčí, konané v tento čas, v neděli družebnou právě. Píše o ní Štítný, že v jeho době /asi 1[illegible]1-1372/ družice se cházejí ku společné svačině v tento den, na níž si každá něco přinese. Nazývá ji "kvasem dietek" v jeho mládí. /Soukup, Stč. výr. ob. ve spisech Tom. ze Štítného, Plz. 1902, str. 17/. Soukup po citaci naznačuje souvislost s voděním královny v Čechách u Krolmuse, a s "družičalem" u Srbů, připomíná tamtéž, že v tu neděli děvčata dospělá

přijímána do svazku dívek, rovněž chlapci. /Ze vzpomínek starých lidí z okolí Nákla , Sidrman, udává Soukup/. Obdoba je tu opět ve snaze ku společné činnosti vrstvy mládeže, v první době jarní, z nich pak vycházejí další podněty ku kolektivním projevům, jež mají i jiný význam v této době, vyjádřit návrat nového období. V jaké souvislosti s tímto je obyčej, jmenovaný u Štítného, nelze dobře říci.

Zmínila jsem se již, že písně, zpívané při obchůzkách s královnou o smrtné neděli /i květné/ jsou typické právě pro slavnosti o svatodušních svátcích. /Vyhl. Rok n. H. Vlast. XXI, 712/713, tam další literatura/. U příležitosti obchůzky, návratu s létem, přežívají, i když obyčej má již ráz běžný a samotná svatodušní slavnost královen již známa není, ani u pamětníků. /Čas. vlast. mus. sp. v Olom. 199, 1929/.

Funkce tohoto průvodu s dívkou s stromkem, či ratolestmi, je táž, jak u běžného průvodu přinášení léta. U Dobšinského, /v Gomer. Sbor. 184/ kočičky nechává očepená dívka v domě, kde blahopřála. - Přináší léto, oznamuje jeho příchod, návrat. Zdá se být zde tedy spíše rozhojněn způsob podání zprávy, než představa léta, jak tomu bylo v dřívějších případech u stromku, děťátka. Spíše běží o proměnu v utváření a formování kolektiva, nositele obyčeje, než v předmětu samém. Dívka pouze v jednom případě, na Zábřežsku, je zvána létem /Bartoš, N. d. 286/. Přesto v některých případech se tato dívka, královna, jež se vrací bezprostředně právě po zničení loutky, může zdát být přece jakýmsi přímým protějškem loutky, tedy ve funkci vyznačení období; není zde stromku, písně opět jsou králenské, milostné s narážkou na nové období, i postní.
Jedn. Sl. V. 87, 88, /Orava/, Čas. mus. slov. spol. 1910, Sborník 1870, 187.

O obsahu, významu, jejž přikládá kolektiv takové obchůzce, nikde zmínka není. Stejně tak může být podobný případ považován za dokonalé proniknutí králenské obchůzky nejen ve formě, ale i v obsahu, kdy již zapůsobila příliš formální stránka,

výrazové doplňky, odlišný obsah písní na zapomenutí účelu obyčeje, přinášení léta. V popisu všude chybí rozbor zprovodaje, jenž by se zajímal i o vnitřní stránku obyčeje, vztah kolektiva.

Iniciativa dívčí družiny se projevuje ve formě obyčeje, kde se soudržní mládež dospělejší /Sborník 1870, 187/8/ v průběhu, tanci, oděnú; motiv odměny má ovšem důležitou roli. Podléhá týmž změnám, jak forma normální obchůzky, konečně s ní splývá; přežívají pouze písně, účastní se mladší mládež.

Zřetelná obdoba obchůzky v čas přibližně týž mimo hranice státu je zapsána v Polsku, kdy místo chvojí, ratolestí v úterý velikonoční se objevuje při obchůzce malé děvčátko ve vedoucí úloze, zvané královna. Oděno je v květy a zeleň, píseň doprovázející obyčej má milostný ráz. /Brückner, Myth. polska, 135/136 - dle Glogera/. Jinde se mluví pouze o jakémsi otáčení účastnic do taktu při obchůzce s gaikem. /Wisła 1891, 725/.

Jinde se přímá obdoba nenalézá; Sartori S. u. B. III. 132, odvolávaje se na Drechslera, 171, zmiňuje se o loutce, zv. "Braut" ve vesničce u Leobschütz. Udání však je nejasné, jak vůbec velmi často u Sartoriho. Jinak živoucí osobu vodí pod názvem "Sommermann" v St. Leon při téže příležitosti /Sart. S. u. B. III. 132 - Meyer, Baden 87/, chlapce, zv. "Wilima" v Bernském Juru, lit. tamtéž, odkaz na Schweiz. Volksk. 2, 40. Toto však jsou příklady již velmi odlehlé. Stejně tak v Německu i živá osoba může představovati při obchůzce smrt. /Sartori, S. u. B. 131, Vögisheim, Jechnitz/.

V našich zemích běží v této variantě přinášení léta zřetelně o přímý vliv královského obyčeje. Otázka královského obyčeje samotného je již otázka speciální a samostatná.

Celkem lze shrnouti, že význam označení základního předmětu v prvém obyčeji je více zmostřen proti obyčeji následujícímu. Představa o významu předmětu, loutky - jež zůstává, kromě

zcela úpadkové formy, je proměnlivá. Jeví význam smrti a zimy ztotožněné, smrti samotné, loutky pod různým názvem s tradiční formou úkonu, obsahu neurčitého, konečně loutky, jež přichází do souvislosti s postním pokrmem.

Naproti tomu význam označení vedoucího předmětu v připojeném obyčeji se v podstatě nemění; mění se jen jeho výraz, stromek a loutka vyjadřují tutéž myšlenku. Nové léto, teplé období, jehož příchod je třeba urychlit. Obyčej královský, obchůzka s přistrojenou loutkou tomuto účelu zde napomáhá. Výjimku činí zde možné případy, kdy obsah, postoj k přinášení léta je narušen příliš formální stránkou královského obyčeje a vědomí jiného, původního obsahu a cíle obyčeje se ztrácí.

Pro obyčej, vážící se k vynášení smrti je charakteristický pojem léta; obyčej se koná na samém začátku jara, o jaru však zřídka se hovoří v jeho průběhu, nejvýše u popěvků umělých. Proti pojmu smrti se klade pojem léta. Léto tu zřejmě zastupuje celé teplé období roční, tak jak jeho význam byl chápán zejména v době starší, kdy v pojetí části roku jednoduše vystupuje zima vedle léta. O dělení roku na dvě hlavní části, zimu a léto v obecné mluvě zmiňuje se Jungmann, Slov. II. 305 a cituje několik rčení, příkladů i ze starší literatury /Bible bratrská/. Zimu proti létu v průběhu roku u Slovanů, další dvě období jako přechodná k těmto, rozeznává Niederle, Ž. st. sl. III. 2, 744. O dvou hlavních obdobích ročních u Germánů usuzuje Sartori, S. u. B. III, /s dalšími odkazy/.

- ooo -

Problem vitality obyčejů v jejich složkách.

V předešlé části bylo poukázáno na členitost a proměnlivost formy obyčejů, naznačen význam jejich složek, - skladebných částí a upozorněno na jejich vzájemný vztah. Tento vztah je nutno nyní dále zevrubněji sledovat, zejména pokud bude moci osvětlit obsahovou stránku obyčejů. V úvahu bude nutno vzíti všechny složky formy, výraz obyčeje po všech stránkách, ať již jak základní projev aktu samo vyvrcholení děje, nebo výrazové složky, tento projev doplňující a zdůrazňující. Motivy, z nichž úkony vycházejí, jejich variabilita i funkce ve svém základě i v pozdějších přeměnách, životnost v kladném či záporném působení složek navzájem, vykreslují celkový obraz obyčejů. Naznačují proměnlivou úlohu obou obyčejů v kolektivu.

V obsahu, vnitřní náplni obyčejů nutno sledovati především proměnlivost, v představě o jejich významu, cíli, účelu koncní. Nejvíce vystupuje do popředí otázka, do jaké míry se může uplatnit v obou obyčejích základní činitel životnosti, jenž obyčejům dal vzniknout a rozvinout, víra ve zvláštní význam úkonu, účelnost pro člověka, nutnost projevu. Dále je třeba stanoviti postup a směr vývoje obyčejů, jaké jsou známky úpadku, kdy ve vývojové fasi úpadek nastává. Z této víry právě se rozrůzňují skladebné části, jež jsou neseny v základní podstatě jedním proudem, zdůraznit váhu a účelnost aktu v kolektivu, podtrhnout výraz hlavního projevu. Jejich

význam stoupá nebo klesá pak podle jejich obsažnosti, významu určení, cíle. Zde je třeba vyzdvihnouti význam projevů, přičleňujících se jak přídavky k hlavnímu ději, jež však mohou přispěti alespoň ponékud k udržení stopy vědomí jeho závažnosti, na druhé straně opět se mohou státi zejména pro svůj silně dramatický charakter hlavním cílem obyčeje. Obyčeje takto získávají ještě další vedlejší funkci. Mám na mysli zejména zde složky, děje, na jejichž význam jsem upozornila již v předešlé kapitole, str. 55. Projevují se v úkonech, sledujících příkazy, zákazy, i ve věštbách, připojují se k průběhu aktu, následují i po jeho vyvrcholení. Tyto zvláště mohou přispěti k poznatkům o obsahové stránce obyčejů.

Zničením loutky, příchodem, průvodem se stromkem vrcholí základní a doplňující obyčej. Na obsah obyčejů, jak je určily názvy zúčastněných předmětů a představa o jejich významu, jsem již poukázala dříve. Úkolem nyní je řešit obsahovou náplň obyčejů vzhledem k úkonům a náplni jeho skladebných částí.

Základní projev, sledující vyvrcholení prvého obyčeje je veden přáním, zbavit se loutky, předmětu, jenž nese v sobě něco nepříjemného nebo přímo škodlivého, ať působí ve funkci vyznačení období jehož působnost ustala /zima, půst/, nebo přímo v nebezpečné moci podle měnících se představ o významu předmětu /viz str. 71, 72 H./ Způsob, jakým se ničení provádí, je přirozeným vyústěním snahy zbavit se co možno nejdokonaleji předmětu a s ním všeho, co s ním bylo v představě kolektiva spojeno.

Ve zprávách se nalézá několikerý způsob ničení; působí podmínky krajové i místní tradice. Nejčastěji poměrně se loutka topí, v potoce, řece, tůni rybníka, héže z mostu. Dbá se, aby byla vhozena do proudící vody, aby tedy co nejdříve odplynula, nebo do hlubiny tůně /Č. l. XIII., 1914, Kladobol., Č. l. XXII, 143, 1922, Slov., Holuby, Slovák 8.IV.1927/.

Již zprávy nejstarší se zmiňují právě o tomto způsobu ničení; oba zákazy ze 14. století, podobně i stručné popisy pozdější u Veleslavína, Partlicia a dalších, i zpráva Rosarieva z Podskalí 1610.

Jinak v Čechách Č. l. V. 184, Č. l. XIII., 274, Hoblové /Mladob./, Č. l. 30, 181 /1930/, Archiv rozhl. 71, 1904, I. /severových./. Na Moravě Bart., L. a n. III. 1891, 34, 121, Herben Slov. děti 1892, 113/114, Mor. Slov. II., 769, Šebestová 1900, Dokum., i v době nynější, Paskov u M. Ostravy. Na Slovensku Č. l. XXII, 143 /1822, Holuby/, Tablic, Poezye VI, VII, 1806 /Trenč./. Slovák 8.IV.1927, Bedn. Slov. vl. 1943, 88.

Tradice tohoto způsobu je dlouhá, těžko však by bylo lze odtud potvrditi Niederlovu domněnku o oběti jarním vodám, mrazem uvolněným. /Ž. St. Sl. II., sv. 1,250/. Zdá se býti prostě jen jedním ze způsobů, kterak se loutky zbavit, jenž vyhovuje snaze po pokud možno dramatickém a ceremonielním motorickém projevu, v ponořování loutky, v potyčkách mládeže, jenž vyhovuje i místním podmínkám.

Stejně tak může být loutka zneškodněna zakopáním do země, /Oluth, Gebräuche in der Hana 1837, Sušil P 772/, do jámy vhozena /severov. Č., Č. l. V., 184/, nebo pověšena na strom, na poli bývá ubíjena hroudami, kamením, případně již cestou rozbita o strom. /M. M. Kulda, Svět. 45, Sušil 770, 771, v Čechách Krolmus 1847 II. 17 - okolí Kolína/.

Rovněž bývá loutka roztrhána, někdy již před potápěním ve vodě; k tomuto způsobu se váže často použití částí loutky ku zvláštnímu účelu /Sušil N. p. mor. 770, Slovák, 5.IV.1937, Bednárik Slov. vl. 87, Čas. mus. slov. spol. II. 1899, 25/. Slouží rovněž v Čechách ku hravé kolektivní zábavě mládeže - na Pardubicku do r. 1850 roztrhané části oděvu děvčata musela o pondělí vyplácet. /Krajem Pernštýn. 1924, 120-121/.

O spalování loutky hovoří záznamy ze všech našich zemí, ku př. /Č. l. V. 184 - Čechy, Mor. Slov. II. 769, Věcl. Luh. Z. 388, 1930, Vyhl. N. S. 38, Slovensko: Slovák 7.IV.1927/.

Častá rovněž je volba několika způsobů ničení zároveň; loutku kamenují, roztrhají než ji vhodí do vody, shodí se skály, podpálí a potopí. Ceremonielní způsob popisuje Reinsberg-Düringsfeld na Chrudimsku, kdy hoši, postavení v řadě, hází smrt do rybníka; když spadne, všichni skáčí do vody, vyloví-li ji, nikdo již do vody nesmí. Pak ji ještě spálí. Zde běží však očividně o dětskou hru, závodění, snahu po pohybu, zvláštní význam úkon nemá, jde jen o dokonalé zničení loutky. /Pestkal. 90, jinak v Čechách Krolmus, Stč. pov. II., 1847, 15 - 17, Menčl Kunichovohrad. 1924-25, na Moravě Mor. Slov. 769, II., Šebestová 1900. Pernica, Rok .. /Horácko/ 1938, 46, Slovensko - Č. l. XXI. 136./

Způsob ničení sám, ať je jakýkoliv, nemůže osvětliti vlastní význam obyčeje. Niederlovo spojení s náboženským cílem obětivodám zdá se býti příliš labilní a složité. Sám způsob není tak důležitý, je to vnější výraz, úkon, který snadno klame ve výkladu. Složitý způsob zničení ku př. může býti známkou důkladnosti, snad i strachu, ale stejně tak a spíše ještě hrou, formou, jež vyšla z dětského kolektiva a slouží cíli dětské zábavy, jak by ukazoval příklad, uvedený u Reinsberga-Düringsfelda. Sám způsob zničení pro poznání skutečného smyslu úkonu, pro jeho hodnocení po stránce obsažnosti víry, těžko může cosi přinést.

Víra ve význam aktu se projevuje jednak v pojetí předmětu, jenž má v sobě určitou moc, - zápornou, jež má býti zničena, kladnou, jíž se působí proti projevu a dosahu prvé. Je vyjádřena v protikladu loutky, smrti - zimy - kysela obéta. Na její životnost a proměnlivost, jak ji vyjadřují názvy, jsem poukázala výše. Její dosah, jak vychází z působnosti zúčastněného předmětu, se projevuje dále v úkonech s významem věštby a zabezpečujícího opatření. Jednak tato víra závisí na kvalitě podnětu a cíle konání, ve směru úkonu. To jest, do jaké míry je akt nositelům přímou nutností, a do jaké míry se od úkonu očekává prospěch, závislý však na samotném provedení

úkonu, působení schopností člověka na síly mimo okruh jeho přímého dosahu; ne tedy na uznalosti passivních účastníků aktu, ve snaze po odměně za výkon.

V motivaci úkonu velmi důležitým činitelem je strach; před projevem síly, jež se soustřeďuje v předmětu, jenž má býti zničen, pak strach z následků, nedodrží-li se úkon. Pro sledování obsažnosti víry v průřezu časovém hraje významnou úlohu, neboť jeho projev nebo stopy jsou zachyceny i v době poměrně pozdní, jak chci ukázat dále. Po této stránce běží vždy o prvý obyčej, vynášení smrti, přinášení léta pro svůj radostný, takřka vítězný ráz, působí již samo bezprostředně proti strachu, jenž může ovládat základní obyčej.

Nutnost úkonu, vedená samovolnou snahou účastněného kolektiva je patrna zřetelně v nejstarším období zpráv, v textu obou zákazů. /viz str.23,24/. Obyčej vynášeti ve středu postu postavu smrti se provádí dobrovolně a houževnatě za účasti kleru i lidu, přes odpor rozhodujícího vyššího duchovenstva a pohrůžky. Platí tedy účastníkům, dospělým, za vážný, nezbytný projev jejich vůle a snahy po prospěchu, jejž úkonem nabude. Lze tedy s jistotou předpokládat po stránce kvality popudu a v poměru k obyčeji v této době obsažnost víry. - Do jaké míry byl obyčej nutností v době pozdější při dětské účasti, podle zpráv Veleslavínem počínaje /viz str. 28 d. II/ nelze přesně stanoviti. Zarází mezera nedostatku zpráv po 200 let /viz str.30,31f./ i později jsou zprávy řídké; pak ve zprávách se líčí jen zevní stránka, forma obyčejů a nadto velmi povrchně. Naznačila jsem tamtéž, že gotickou dobou zanikla bohatá forma s plným obsahem víry, vědomí nutnosti úkonu, do takové míry, že mohlo právě zákazům odolávat. Tradičnost úkonu, po 200 letech anonymity poukazovala by dosti na popud úkonu, vycházející z nutnosti. Děti mohly být do určité míry rovněž nástrojem vůle dospělých, takže o pouhou hru bez obsahu nemusilo jíti; pak nedostatek zpráv, zejména po stránce geografického rozšíření nepraví nic zejména o oblastech ústupových.

ak účast dětská pouze, jež zavdí k tomu, obyčej i pro starší dobu uvádět ve sféře dětí jak hru, nemusila být všude. Přesto obyčej ze začátku sedmnáctého století z okraje Prahy podle Kosaria /viz str.33/ o bohaté formě, s účastí dospělých nenaznačuje právě zřetelně, z jakého popudu došlo k jeho provádění, vycházelo-li toto počínání z nezbytné potřeby, neb převažovala-li stránka zábavy i dospělých /viz str.35,36 fl./. Z té opět je popisována jen vnější forma, složky formální svědčí po stránce obsahové o dramatičnosti úkonu, představách smrti. Nejzákladnější stránku obsahu však, víru, popud úkonu, lze jen odhadovat ve vztahu k době, k předchozím zprávám, i tomu, co se zachovalo z doby novější. Tak začátkem devatenáctého století popud aktu, vycházející z přímé přesvědčivé nutnosti je zaznamenán na Slovensku v Pováží. - Vynášení Morény se nikdy nesmí zanedbat, jinak by přišel mor, nakažlivé nemoci, dobytek by hynul. /Kálnice, Bukovsko 1822, Č. l. XXII, 143, Holuby: Zvyky a zábavy lidu slovenského z r. 1822 z evang. šematismu, jejž vydal Csaplovics/. Obyčej provádí v tomto případě dospělejší mládež. V podnětu obyčeje, v jeho konečném cíli působí především víra; jeho provádění je potřebou. Významná je životnost obsahové stránky obyčeje v případě, kdy došlo k přerušení tradice, vynášení Morény, ale dostavilo se z nutnosti a nouze opět obnovení a to dokonce v čas neobvyklý, v žatvě. /Zaznamenává Bednárik, Č. l. XXXI, 136, z kraje pod Umatýnem, snad tedy dokonce ještě z XX. stol.!/. Morenu od mládeže vykupoval rychtář vždy - působí zde tedy i motiv odměny/, jednoho roku nechtěl vykoupit, dívky zůstaly zahanbeny a proto příštího roku již Morenu nevynášely. Ale protože toho roku bylo mnoho pohřbů, baby, ženy, si vynutily, že Morena se vynést musela, třebaže později, až v žatvě. Úspěch se dostavil, říkají prý, že pak lidé už tolik nemřeli. Hlásí se zde tedy opět nazírání, vycházející z víry a přesvědčení v účinek aktu, jež nutí člověka provést tradiční úkon ne z pouhé setrvačnosti, ale nutnosti. Je pozoruhodné, že oba vylíčené příklady pocházejí ze Slovenska, z lokality poměrně blízké. /O podobné víře v podmětu ve Francích, že nevynese-li se loutka, Smrt,

bude následovat všeobecné umírání – i o nutnosti rychlého průvodu, kdy by před domem zůstala stát, tam někdo zemře – Sartori, S. u. B. III. 131, ze Schöppnera, [illegible]251 f./. Podobné zprávy, z nichž by byla patrna v motivu přímá nutnost úkonu, jsou však příliš řídké. Většinou je v projevu zřetelná pouze síla tradice, pak to bývá nejvýše poměr k vynášení předmětu v němž se vidí cosi škodlivého. Proti této nutnosti úkonu, jež chce odvrhnout nebezpečí smrti, působí ku př. zcela opačně ustanovení v omezení obchůzky: váže se k podmínce, že nikdo po dobu těsně před vynášením Mařeny nezemřel – na Brumovsku – když ve smrtný týden nikdo nezemřel, na Vsacku za celý půst. /Bartoš, N. d. 1888, 282/. Vzniká zajisté již druhotně, neboť v tomto případě tím spíše by se měla smrt vynést, aby byli chráněni ostatní.

Rozvinutá forma v lidu, takřka slavnostní po stránce obsahové může být zcela prázdná, jak ukazuje obsírné líčení formy obyčeje účastnicí Adélou Pártyšovou /Vyhlídal, Vlast. XXI, 1904, 131, po něm Zíbrt, Smrt nesem ... 62/, jenž vyrostl v projev zcela lokální. Praví, že proč se obyčej tak dělí, nevěděly, ani co se jím má dosáhnouti; jen jej velmi účastnice litovaly – byl slavností zejména dívčí mládeže – když jej učitel zakázal. Forma v uvedených posledních příkladech, kdy obyčej je nezbytností, je poměrně jednoduchá, všechny složky se soustřeďují k provedení cíle aktu. Sám obsah si vytváří formu.

V motivu je rovněž zřetelně patrný pocit strachu – možno říci, že nutnost konání pramení právě z tohoto strachu, on je hnací silou konání, jež obyčej může podnítit i obnovit. Působil zajisté v obyčeji v době nejstarších zpráv; zničení loutky provázela volání, hanobící ji, ulehčující si, že je smrt zcela již vypuzena. Strach z následků, jež by stihly obec, kdyby se obyčej neprovedl, byl pravděpodobně větší, než strach z církevního zákazu. Mohl se snad projevit i v citovém příkladě podskalském, vedl tradici, jež úkon stále obnovovala od

doby nejstarších zpráv. Jeho stopy však ve větší či menší míře najdeme ve formě obyčejů ještě z doby nedávné, a to právě ve složkách, jež formu hlavního děje doplňují a dopovídají tak, ve svém motorickém projevu mnoho z obsahu obyčeje. Zachovávají známky poměru k obyčeji z doby dřívější, konservují však pravděpodobně i starý zvyk. Dávají nahlédnouti přímo do vnitřního vztahu k obyčeji, jeho významu, i když pak se udržují již jen pouhou tradicí, přece poskytují nit k úvahám, zda dosud nepůsobí jejich vnitřní příkaz na stanovisko kolektiva, účastníků. Stopy motivace strachu nalezneme v konání, jež sleduje určité příkazy a zákazy, vztahující se k způsobu provádění obyčeje, zejména k momentu vyvrcholení.

Je určeno místo, kde se má smrt zničit s ohledem na katastr obce, její obyvatele. Loutka se spálí přímo na hranici sousední vsi, nesmí se spálit před ní nebo za ní, neboť v obou vsích by lidé mřeli. /Vyhlíd., N. S. 38/. Zvoleno je tedy jakési mrtvé pásmo, kde se nemůže ničivá moc projevit, na volbu místa působí strach z účinků. Smrt se hází jinde do proudící vody právě až za posledními staveními; kdyby ji vhodili před tímto stavením, smrt by vešla do toho domu, t.j. někdo by umřel. /Č. l. XII. 274, Hoblová, Řepov, Mladoboleslavsko 1904/. Určitý příkaz nalézá zde podnět ve strachu před možnou jakousi pomstou hubení ničivé moci. V ustanovení, jež se zachovává, pravděpodobně již setrvačností, může ještě působit konservovaný strach, zároveň s vírou v jistý význam formy.

Z téhož motivu strachu se na Slovensku najímá k provedení aktu cikán, jenž spálí Kyselicu spálí. Pomsta může zasáhnout jeho, přímého vykonvatele, ostatní se takto zabezpečí a účelu je dosaženo. Kaliště, Pohroní, Bedn. Slov. VI. 86.

Zároveň však i odpor k provádění obyčeje může pramenit ze strachu před projevem zlé síly, tedy rovněž z víry ve skutečný zvláštní jeho význam. Zcela shodný příklad se objevuje na konci středověku, právě jak v době poměrně nedávné. Ještě na přelomu století devatenáctého a dvacátého ve vsi Třebějicích

blízko Soběslavi v jižních Čechách někteří obyvatelé obce zabraňovali skupině mládeže, jež nesla smrt a před jejím zničením koledovala, přístup do svého domu. Důvod výslovně nebyl v tom, že nechtěli dáti odměny, ale ve strachu, aby s loutkou, smrtí se do jejich příbytku nezanesla nemoc a smrt. Z téhož důvodu zabraňovali svým dětem v aktivní účasti /vlastní výzkum, pí Marková, 75 let, vyprávění, 1949/. Zcela shodně Aubanus při popisu obyčeje v zemi "frankolandské" líčí dvojí poměr pasivních členů vesnického kolektiva k obyčejii: někteří účastníky průvodu se smrtí, kteří k nim docházeli před zničením loutky pro odměnu, radostně vítali a hostili, jiní však je odháněli do svého prahu ze strachu, aby jim nezanesli nemoc. /Mirotický, Obyč. a zvyklosti .... překlad Aub. Bohema, Omnium gentium mores/. Pocit strachu ve vztahu k obyčeji může tedy přetrvávati značně dlouho; v tomto případě je významné, že takto zasahuje ještě dospělé, v oblasti, kde se zachovaly určité prvky lidové kultury zejména po stránce zvykoslovné a hmotné, jež však je otevřena jinak zcela kulturním proudům z vnějška.

Přímo k vyvrcholení obyčeje, ničení loutky, se vztahuje útěk, připojený motorický projev, jenž zřetelně je motivován strachem; sleduje příkaz, co nejrychleji opustiti místo, kde byla smrt zničena. Loutka se má rovněž zničit co nejdříve. Útěk je ovládán představou o pomstě ničivé moci, bázní, aby za těmi, kteří se podíleli na jejím zničení smrt neletěla, aby je nechytla. Proto zvláště je ohrožen poslední z prchajících; poslední má zemřít nejdřív ze všech, do roka. Následuje ihned po dopravení loutky, ať je způsob jakýkoli: topení, pálení, pohození v polích. Tato představa o ničivé moci loutky, vedoucí až k útěku, byla rozšířena především v Čechách, na Moravě jsem ji našla ve dvou zprávách na Horácku a Příbersku; na Slovensku je zcela ku podivu neznáma. Z Polska je o tomto útěku s podobným obsahem zpráva ve starší době; utíkající nesměl upadnout, jinak do roku měl zemříti, jinak ještě ve Slezsku, zároveň se zákazem ohlédnutí; z Německa či jiných zemí

dokladů není, známa je pouze snaha, co nejrychleji projíti se smrtí z obavy, že před domem, kde by se zastavila, někdo zemře. /Sartori, S. u. Br. 131, III, Schöppner 2, 251 f./ Královéhrad. 1904, Arch. rozhl. roč. I. 34-49, severových. - Č. l. V, 184, Od klad. pom. III. 1925/26, 94, Čečetka, Od kol. ku hr., 127; Královéměstecko 1900, Krajem Pernštýn., 120, 1924, Od Trst. st. roč. V. 110-111, Vysokomýtsko 281; Č. l. XIII, Hoblová, 274, Světozor 1875, 150, Lábek Zvykosloví 1930, Fryšová Jihoč. Blata 1913, 99. Na Moravě pouze Sušil, 1860, 771. Příborsko, Pernica, Rok na Mor. Hor. 1938, 46. Polsko: Kulda Svět. 195, 1870, Kronika Marcina Bielskiego, Warszava 1764, str. 34, Vykoukal, Zl. Pr. 1889, 234 z Wojcického.

Úprk po zničení loutky následuje téměř pravidelně tehdy, nepřipojuje-li se druhý obyčej, chození s létem. Výslovně o něm udává Lábek, že se dál v plzeňském kraji dříve pravidelně po chození se smrtí koledou a jejím zničení, nyní je nahražen návratem s májkou. /Lit. viz výše/. Podle toho by se pak jevil jak starší složka, nejen obsahem, ale i použitím. Vycházeje ze strachu, obavy o život, je projevem živelně motorickým, s uplatněním nižších výrazových složek, běhu, jak jsou diktovány obsahem. Útěk, jak přídatná složka děje, sledující určitý příkaz, má vliv na složku hlavní, jak je vedena hlavním cílem obyčeje, zničit nebezpečí. Zdůrazňuje jeho účelnost, zdá se však, že jej může pomoci i udržovat. Vychází ze strachu, zrcadlí v sobě víru ve význam obyčeje. Má však ve svém charakteru cosi dobrodružného - vyhovuje snaze po pohybu tak dalece, že má snadný sklon k tomu, aby byl pojímán více méně jako hra svým nositelem, dětským kolektivem. I zde však pocit strachu, v tomto případě blízký dětské představivosti, může se uplatniti. Takto v něm tedy může přežíti i stopa vědomí závažnosti obyčeje. Pro svůj silně dramatický charakter snadno se stane tato složka hlavním cílem obyčeje. I jako hra může udržet obyčej tam, kde jinak k jeho obsahu přestává být pociťován vnitřní vztah, vyžadovaný nutností úkonu, vírou v pomoc.

Podobně na udržování obyčeje zdají se působit připojené složky děje, úkony věštecké. Svým cílem, zaměřením, působí, že

dostává ještě další funkci, vedlejší. Připojují se k průběhu děje, především k jeho vyvrcholení. Výchozí základnou jim se stávají oba obyčeje. Navazují opět na vědomí určité vyšší moci v předmětu, jenž v obyčejích vystupuje, loutky, stromku, nebo vůbec na vyšší význam aktu, jenž se právě udál. Tento úkon pak dává příležitost, a přímo jakési posvěcení, pečeť zvláštnímu úkonu.

Sám význam věštby se zaměřením obyčeje, zvláště základního, se zničením smrti, nemívá souvislosti. Jen Krolmus popisuje, kterak chlapci i děvčata v okolí Kolína rozbíjejí svou smrt oddělenĕ - rozsype-li se děvčatům dříve, umrou dříve sedláci a naopak. /Krolm. Stč. pov. II. 1847/. Význam věštby zde, hádání na smrt, podle provedení úkonu, zničení smrti, je přímou odezvou zaměření aktu, podobně jakou byla pro útěk obava, že se smrt bude mstít. Zdá se však, že tento způsob hádání nabyl významu dětské hry, snad jako hra již vznikl. Odpovídá zcela snaze po hybnosti, dravém projevu, jehož účelem není již jen zničení nebezpečí, ale způsob, jak rychle se to děje, a k němu druhotně se mohl připojit účel věštecký.

Věštby samy mají především charakter milostný, jak ukazují příklady slovenské. Navazují na význam součástí loutky, části oděvu i samotného aktu. Zaměřeny jsou k otázce svatby, pokud vychází z dospělejší mládeže. Dívky pod Tematýnem trhají Morenu, házejí části do vody, "každá chce hodit ošeh do vody, lebo ten rok sa vydá." /Bedn. Č. l. XXXI, 136/. Po vhození Marmurieny se hází do potoka součásti oděvu a podle toho, komu nejdříve jej odnese proud k protějšímu břehu, ten nejdříve se ožení nebo vdá. /Slovák 5.IV.1937/. Jinde opět, než se vhodí do vody Kyselica, vrhne se do víru věnec osiminy - komu věnec na kterou stranu se obrátí, tam se vdá. /Slov. den. 6.IV.1937/.

Věštba souvisí zde dějově přímo s úkonem, ne pouze se dnem - jak tomu bývá u věšteb, jež se pojí k významu určitého, se-

jména svátečního dne. Jen ojediněle k významu dne, kdy se koná obyčej, se vztahuje předpověď, závislá na počasí toho dne, slabě rovněž s úkonem obyčeje související - je-li hezky, budou slepice hodně nést, zmoknou-li však vejdumky "smrtholkám" na stromečcích, budou slípky nést málo, bude se špatně drůbež dařit /Pittnerové, Rokem ... str. 13, Žďárské hory/.

V těchto věštbách je zcela zřejmé užití imitativní magie. Použití nadpřirozené síly, tkvící v předmětu, jeho odívu, je vázáno na účel, v němž se tato moc neprojevuje ani kladně, ani záporně, působí prostě vědomí jejího významu.

Daleko více se moc, tkvící v předmětu, součásti, úkonu, uplatňuje v činnosti, směřující zcela zřejmě k ochranným opatřením. Základním cílem je užitek hospodářský; zdar úrody, živého inventáře, zároveň i s povzbuzením jeho plodnosti. Tato moc působí záporně i kladně. Záporně na vše, co škodí, co člověk chce zničit, kladně na předmět užitku. Stejná tkví v loutce, jejím materiálu, což vše představuje cosi nepříjemného a škodlivého, stejná je ve stromku, i součásti výzdoby, ač stromek opět měl v sobě smysl opačný. Význam aktu působí ještě před jeho vyvrcholením, zničením loutky: Chráněno je místo, kudy se s Morenou chodí; na Myjave chodí s Morenou po polích za zpěvu, než ji utopí. Kudy procházejí, tam kroupy nepobijí. /Bednár. Myjava 1911, 239/. Při obchůzce s Morenou třesou stromy, aby dobře urodily. /Bedn. Sl. V. 86, Skačany, Nitransko/. K úkonu se váže tedy i způsob povzbuzení plodnosti, i jinak velmi obvyklý. Možná, že zde působí i vědomí blízkého konce Morény.

Materiál z loutky sloužil k povzbuzení úrody - slámu z Mařeny na Valašsku dívčata házela po nějakém "pasínku", aby bylo hodně pastvy. /Mat. Vsl. 1894, 77/. Působí základ podobnosti stébel slámy, trávy, nebo schopnost zničit škodnou, jak je patrna jinde. Jinak sláma z loutky působí především k povzbuzení plodnosti, zdaru zejména drůbeže. Tento prospěch je velmi obvyklý. Dává se na podestlání, aby se vydařila housa-

ta, slepice, aby drůbež hodně nesla, do hnízda, aby se vyvedla všechna vejce. /Slovák 5.IV.1937, Bedn. Sl. Vl. 86, Sborník 1870, Č. M. slov. spol. II., 1899-1900/.

K témuž účelu slouží věnce, které hospodyně dostaly darem o květné neděli při obchůzce; věnci se prostrkávají líhnoucí se husy, /Vel. Kostolany u Piešť., Bedn/r. Slov. Vl. 87/, kde působí jak ochranné omezení magického kruhu, a vejdumky na stromku, sloužící drůbeži za podkladek. /Pittn. Rokem ... str. 13/.

Pro zdůrazněný vliv této slámy, ochranný a povzbuzující, jako materiálu předmětu, jenž splnil svou funkci zvykoslovnou v životě kolektiva, nachází se obdoba v použití slámy, hrachoviny, ku př. z masopustního medvěda; účel je podobný. Podnět vychází ze zvláštní moci takového předmětu. Jistěže snaha, použíti právě této slámy, právě těchto vajec se počala pociťovati až jak požadavek druhotný, ve snaze po prostředku co možno nejúčelnějším.

Podobně především chrání, ale i ničí škodlivé sám stromek. Pittnerová udává, že "stromečky, jež děvčata nosila po vsi se uchovávají, a když počne na zahradě vylézat hlavačica ze země a pokrývá se roštím, aby slepice a noční mráz jí neuškodil, přidávají hospodyně na záhonky větev ze stromečku smrtholičina, aby zanesla smrt muškám na sazenici a zároveň housenkám později na zelném a řepném poli." /Rokem a živ. str. 13, Žďár. hory/.

Odložené léto, stromek, dávají hospodáři do polí, aby se nedržely myši. /Královéhr. Archiv. rozhl. I., 1904, 34, 49/. Rovněž chrání včely: stromek po obchůzce se zapichuje před včelínem, aby nemřely, měly více medu, jinak tam též chrání včely před zlodějí. /Ivančicko, Bartoš, N. d. 283, Č. l. II, Kolínsko A. Hirsa, vyprav., Adámek, Lid na Hl. 1900/. Konečně chrání i stavení; - máj se dá do plotu před kterékoli stavení /Dobrov. Mythol. Č. l. XXIV., 268/, stromek se dá tam, odkud byla vynášena smrt a přibije se na halenici. Nechá se

tam uschnout, pak se sundá. /Bart. N. d. 282, 188/. Zde působí pravděpodobně i vliv květnových májů. Ochrannou moc pro stavení má pak i loutka, jež při obchůzce visela na stromku – dává se na šipek před domem; Č. l. II., Mágl, 194.

K týmž praktikám se používá předmětů, zúčastněných v obou obyčejích rovněž především v Německu; alžma ve hnízdě slepice podporuje líhnutí, působí kladně, záporně však jak projev pomsty ve střeše domu – tam si smrt toho roku vyžádá oběť; /rovněž v Lužici a našem západním pohraničí/.

Stromek se dává do stáje, zaručuje zdar a rozhání čarodějnice, dobytek bude zdráv, udeří-li se holí, jež se nosila při obchůzce; zároveň působí dotýkací praktika.

Beitl, Wörterbuch 1936 /Todaustragen/, John, Westböhmen 51, Haupt, Sagenbuch 2, 55, Sartori, 3, 132 /5/, Mannhardt WFK I., 157, Z. f. V. K. 4, 81; Rein. Dür. F. J. 1862, 82.

Je zřejmé, že zprávy o těchto ochranných opatřeních vesměs pocházejí z mladší doby /kromě zprávy Dobrovského/, kdy spíše již se pokládalo za vhodné, povšimnouti si i těchto vedlejších úkonů. Starší, příliš povšechné zprávy jim pozornost nevěnují, ač s největší pravděpodobnostní žily rovněž.

Předměty, jež účinkovaly při úkonu obyčeje a měly zde svou hlavní funkci ve vztahu k určité představě, působí k úkolu novému; věštbě, jako prostředky ochranné a obranné, zejména jako apotropaja. Úkony vycházejí vždy z představy o zvláštní moci předmětu, jeho součásti, úkonu samotného.

Zvláštním, ne zcela vysvětlitelným způsobem se v základním obyčeji, vynášení smrti, uplatňují předměty, jež se již uplatnily významně dříve za okolností důležitých pro běh života člověka. Jsou to určité součásti šatu loutky; řídí se v podstatě příkazem, že loutka musí být přioděna košilí posledního mrtvého v obci, a závojem, jenž patřil naposled v obci vdané, eventuelně čepcem /kapturem/ a "slubnými" šaty. Nejstarší zachovaná zpráva o tomto způsobu odívání smrti je do-

ložena u Abrahama Frenzla z Lužice, kolem r. 1700. Zde výslovně se požadují ještě ony dvě části, košile posledního zmrtvého a závoj poslední vdané ženy. Později v kraji o nich výslovná zpráva není; Mich. Frenzel, na začátku osmnáctého století se zmiňuje pouze o košili na loutce, pak na stromku, jakého druhu je, zpráva neuvádí. Znalost a používání tohoto způsobu, většinou jen v určité oblasti, je omezena pak na Kladsko, odtud částečně na Polsko, naše Slezsko, částečně zachází do severovýchodních Čech. V Kladsku, Polsku, loutka mívá mimo jiný oblek i košili bílou, nebo je zahalena v bílé plátno, podobně loutka oděná v košili se odtud objevuje i v severovýchodních Čechách /Olešnice u Červ. Kostelce, Č. l. V., 184/. Druhá významná část oděvu, jež plnila svou funkci již v obyčeji svatebním u poslední nevěsty, je požadována v našem Slezsku. Jsou to jednak celé "slubné" šaty poslední nevěsty, celý oblek, se závojem, věncem, zde má být případně i bílá košile /Raduň u Opavy/ nebo i jen kaptur /čepec/ poslední nevěsty. Podobně se loutka obléká sice do šatů nevěsty, ale šat právě od poslední nevěsty se výslovně nežádá.

Rukopis Abr. Frenzela "Historia populi et rituum Lusitiae superioris" jak foliant 33 ulož. v žitavské knihovně /str. 1436/. Výňatky z tohoto díla obsaženy v Čas. Mat. S. I., 1882, Muka: Frenciliana, o obyčejích a zvycích ve IV. díle /Wo waśnjach a naložkach/ str. 22–40, něm. citát /lat. originál byl nepřístupný/ a srbský překlad v kap. XXVII., 29–30.
Z Michala Frenzela, Tres dissertationes de idolis Slavorum, de iddis Sorborum dis. II., § 6, čerpá Haupt, Sagenbuch I., 1862, 10, 55.
Rozšíření – Kubín, Č. Kladsko, 88, 1926, Bystroň Pieśń, 78, 1947, Č. l. V., 184, ve Slezsku: Č. l. XXIV, 226, /Dobrovský/, Č. l. X., 242, Vyhlídal M. S. 1903, Bena, Vlast. XXXII., 1913, 619.

V našich zemích zabíhá tento způsob ústroje jen okrajová území, poukazující na vliv ze severu, přes Kladsko. Je to tedy úkaz lokální, snad z horní Lužice vyšlý, třebaže nejstarší zpráva nemusí právě být známkou nejstaršího původu. Vysvětlení by se naskýtalo několikeré. Mělo-li již být v tomto zvláštním požadavku utajeno určité zaměření významu právě tohoto druhu ústroje, tedy by ona košile posledního zmrtvého mohla vy-

jdřit snahu, zdůraznit i přiblížit nastálý konec toho, čeho se lidé chtějí zbavit, - smrti a celého období, poněvadž byla na mrtvém, jehož vymezený čas rovněž uplynul; naproti tomu zývoj nevěsty, jež vstoupila do nového období života, by mohl na samotné loutce zdůraznit a přiblížit nové období v přírodě. Tedy především by se mohlo uvažovati o snaze ještě výrazněji vyznačit přelom, jenž je hlavním cílem obou obyčejů. V tomto směru výkladu působí tyto pomocné předměty aktu jako symboly určitých záměrů, jež se vážší přímo ku smyslu obyčeje. Je však naproti tomu možné, že výběr těchto předmětů nebyl diktován právě takovým symbolickým zaměřením, jež by se zde snad jevilo příliš složitě. Při volbě oděvu loutky snad jen narazila myšlenka na smrt lidskou - oděv mrtvého člověka se mohl uplatniti stejně pak i na loutce, smrti, jako protějšek pak vybrán závoj nevěsty. V obou případech zapůsobila důležitost životních momentů v nichž předměty se uplatnily; akt vynášení smrti sám měl rovněž svůj vlastní význam v otázce zajištění životního. Je pak možné, že další určení již těchto předmětů ve vynášení smrti se dostavilo až druhotně. Je těžko rozhodovati tuto otázku, ale uvádí-li se, že takto se objevuje forma obyčeje kolem r. 1700, je zcela možné, že vážné a uvědomělé zaměření tyto předměty v úkonu měly. Jak bylo vidět na příkladech, používá se později jen jedné z těchto součástí a požadavek posledního užití není již tolik zdůrazněn.

I ve způsobu ústroje tedy, v záměrné volbě lze spatřiti stopu víry, uvědomění v účinnost aktu, jehož význam takto je podtržen. Obecně se na loutce uplatňuje vůbec ústroj dvojí; šat horší, určený ku zničení zároveň s loutkou, šat, který se pro loutku uchovává, svléká před zničením, ale především míval i zvláštní určení v druhém obyčeji, při návratu, kdy jej obléká dívka, nesoucí stromek. Na toto použití šatu jsem narazila již při řešení vlivu obyčeje královského /str. 82, III./. V prvém případě, kdy šat se ničí současně s loutkou, je patrna snaha v základu, zničit s loutkou i to, na čem ulpěla bezprostředně její moc, i tento šat může škodit. Ovšem v průběhu doby se ta-

to obava stále méně cítí. Známkou toho, že šat loutky má v sobě určité nebezpečí, jež však může býti přemoženo, obleče-li se do něj zdravá dívka, ukazuje valašský výklad původu obyčeje, viz str. 72 ; této zdravé dívce, jež se po zničení Mařeny vrací zpět v jejích šatech, již Mařena neuškodí a obec se zachrání před dalším umíráním. Kulda, Svět. 1838, 45. Možná, že z tohoto zřetele v základě vychází použití šatu loutky všude, kde jej obléká děvče ve vedoucí roli královny. Ovšem, zde pak se značnou měrou uplatňuje dekorativní smysl ve shodě s rolí královny. Tento převládá však pak všude tam, kde se šat před zničením svléká. Nepřispívá k uchování obsahové náplně, vědomí o původní účelnosti obyčeje, neboť se stává snadno jedním z hlavních momentů, jež pomáhají k udržení obyčeje, ne pro víru ve zvláštní ochranné zaměření úkonu, ale pro účel nový. Snaha po uplatnění výtvarného projevu, vkusu ve výzdobě, může vésti pak snadno k tomu, že dekorativnost se příliš zdůrazní.

V pojetí předmětu, ve vztahu k němu pak převládá estetická stránka; tato především se stává vedoucí v připojeném obyčeji, přinášení léta, ať u stromku či loutky, obyčej sám nabývá pak estetického zaměření převážně. Charakter obyčeje radostnému, takřka vítěznému značně vyhovuje a zdá se, že právě ona má značný podíl na zatlačení základního obyčeje tam, kde se stal zejména již pouhou slupkou formy.

V dekoraci předmětů se nejvíce objevují výdumky vajec, husích, slepičích, navlečené na nitě, mezi nimi bývají stébélka slámy, barevné hadříky provlečené, i kousky barevného sukna. Na loutce jsou zavěšeny na způsob náhrdelníků, ověšují i stromek. Bývají bezbarvá, jsou však i zprávy o vejcích zbarvených i jinak zdobených. Tak ku př. již v prvé zprávě o stromku na našem území vůbec, nebo konečně v době nedávné na stromku, "lesole", jež se nosí na jižním Slovensku při obchůzce o květné neděli.- vejce zde se olepují zvláštním způsobem barevnou látkou. /Středovský, Sacra Mor. hist. 1710, Bednárik, Zvyk. pramene... str. 18, museum v Turč. Mart./ Jinak tato výzdoba

vaječných skořápek je známa zejména z doby starší /pol. devatenáctého stol./, kde již dekoraci je věnována pozornost. Sušil, N. pís. mor. 768, 1860, ale i u Václavíka, L. Zlh. 388, 1930.

Symbolický význam plodnosti v užití vajec popírá již Strážnická, Čes. Vlastivěd. 288. Soudím, že zde je jejich význam pouze dekorativní. Nevíše se k nim nadto žádné další použití, příkaz, na němž by bylo lze pozorovat významnější určení.

Jinak se na stromku uplatňují věnce z brslenu, zavěšené, /Bedn. Slov. Vlast. 86/, jež dívky při obchůzce dávají na Slovensku gazdinám jako odvetu za podarování. Slouží jak dekorace, ale mají i určité zaměření: mají týž účel jako ratolesti, jež dává při obchůzce hrdlovna. /viz str. 84 /, děti se zelení věnců přímo trochu léta, jež sebou dívčí družina přináší. Podobně ve Verlivíru se výslovně táží gazdiny "Soete nového léta?" Odpoví-li kladně, dají jí vybrat dva kusy z věcí, na stromečku zavěšených, zhotovených z pestrých papírů, zv. košíky, pětříčky a j. /Sbor. mat. slov. 1942, str. 83. Stromek nebo větévky pak bývají zdobeny i obrázky svatých, hvězdicemi, papírovými ružicemi, podle libovůle a fantasie účastníků, účel je pouze dekorativní.

Loutka sama se upravuje z materiálu, jímž bývá většinou sláma, základ kostry tvoří dvě hole zkřížené neb rahénko. Hlava bývá obalena bílým plátnem, vyznačen obličej. Podoba, šat, je většinou ženská, kromě loutek smrtíka, dedka atd., viz str. 67-71 H., jež mají běžné mužské horší oblečení /ve Slezsku Mařošek - vojáka/. Šat ženské loutky, jenž se neničí, jak jsem výše podotkla, bývá velmi ozdobný. Zdobí jej šátky, stuhy, loutka, děťátko, na četných místech v jižních Čechách bývá oblékána do křticiho ozdobného prádélka, nebo do pěkných šátků.

Postup hotovení, oblékání loutky detailně popisuje Bartoš, N. d. 1818, 281, Vyhlídal N. n. H., Vlast XXI, 546, Krolmus, Staroč. pov. II., 1847, 15, Sušil, Nár. pís. mor.

768. Jinak o obleku Bart., L. a n. III., d. 34, Šebestov 1900, Fr. Trnky Společník ... 1831, od klad. pov. 91, roč. III., B. M. Kulda, Svět. 1858, 45. O výzdobě stromku Krolmus, Star. pov. II, 14, Rein. Dür. 1861, 87, viz též lit. o názvech stromku, str. 74-77, II.

Určité součástky staršího způsobu odívání přežívají na loutce; nemají zvláštního určení v průběhu aktu, tradují se a přežívají pro úkon zvykoslovný sám. O starším oděvu na valašské Mařeně B. M. Kulda, Světozor 1858, 45 - "Mařena má rukávu, kazanku, kabátek, který toliko na Mařeně se uchoval." Podobně Čas. Mus. slov. spol. 1899-1900 v Liptově, str. 25; Snopek, Marmuriena, oblečen prý do nejdávnějšího ženského kroje - životku.

O volbě místa příprav viz přehled str. 56 III. Pro poznání stavu obyčeje, vnitřního vztahu a důvěry v jeho význam, přicházejí v úvahu zvlášť uvážená místa v kolektivu obce. Jak jsem již uvedla, dům představitele obce, rychtáře, dům schůzek, přástek. Z téhož místa se vynáší smrt. Z téhož místa se vynáší smrt, kam později připevní i stromek na kalenici, nebo kde se máj alespoň strojí. V tomto místě se pořádá pak i hostina, jak by ji měla být vyjádřena odměna, za to, že právě z tohoto se smrt vynesla. /Bartoš, N. d. 282/294, 1888, Suš. 772./ Z Německa v tomto případě se uvádí názor lidu, že právě místo, odkud se smrt vynáší, je nejvíce chráněno a s nejvyšší pravděpodobností tento podnět i u nás při volbě se uplatnil. /Beitl, Wörterbuch, 1936, Todaustragen/. V upevnění stromku na střechu však, a zejména ve způsobu, jak je opatrován a posléze stínán, se jeví přímý ohlas letničních obyčejů. Bart. N. d. 282, 1888. /Stromek byl uchováván na střeše až do velikonočního pondělka, hlídán majitelem domu, ukradl-li by jej někdo, musil být vyplacen. Když se konečně sňal, připevnil se na vysoký máj a posléze jej strček u země stínal. Kolem se pak tančilo/.

Motorický projev, pohybová složka, /viz str. 54, 55, III/ prostupuje celý průběh obou obyčejů. O momentech, kde více vyniká, zmínila jsem se již výše; zejména tedy ve vyvrcholení aktu základního obyčeje, kde dává výraz způsobu ničení. Zdůrazňuje

v/hu obsahu obyčeje v jednotlivých oddílech děje, všude vych/zí ze snahy po pod/ní pokud možno nejdramatičtějším. Kde pak již vědomí o cíli obyčejů mizí, st/v/ se rovněž výrazem hry. Nikdy lze již těžko soudit do jaké míry je projev hrou a v čem ještě může být skryto vědomí důležitosti víry v účel kon/ní. Týk/ se to zejména útěku od místa, kde loutka byla zničena, doplňku aktu, motivovaného strachem, vyj/dřeného velmi živelně, o němž jsem se již šířeji zmínila výše. /Viz str. 95-97/. Tento dramatický charakter doplňku mohl zapůsobit na udržení obyčeje, st/t se jeho cílem.

Nadežto v z/kladním obyčeji průběh nabýv/ na dramatičnosti, postupuje st/le s větší intensitou, a v hlavním bodu aktu dramatický výraz vrcholí, působí v druhém obyčeji jako jednolitý, klidný tok. V takřka ceremonielním způsobu ničení, kdy účastnici sk/či za smrtí, loví ji a ještě sp/lí, viz str. 90 výše, m/ význam pouze projevená snaha po pohybu a dramatickém výrazu, jež zde v z/kladě vyšla z vůle zničit cosi škodlivého, ale rozbujela zřetelně v pouhý hravý projev. Podobně tam, kde motorický projev zničení byl sv/z/n s věštbou - v h/d/ní, zda dříve zemrou selky či sedl/ci /srovnej výše str. 97/. V Liptovské Kokavě /Sedn. Sl. Vl. 87, 1943/ chlapci při obchůzce s Dedkem, jenž zde je protějškem dívčí loutky Marmurieny, na některých místech obchůzky dědinou "Dedka" položí na zem, jeden z nich se t/že "kolik m/ dat?". Po odpově příslušné tolikrát jej pak udeří palicí. Zde se st/v/ toto počín/ní určitou hravou dramatickou složkou děje, jenž vůbec jeví i reminiscence na zvyky masopustní - v obr/ceném kožiše, po zničení dedka chodí ještě koledovat v rožnom. Dramatičnost, hybnost, ač v z/kladě vych/zí z nazír/ní primitivního, snahy po p/dnosti, výrazovosti, snadno vyúsťuje rovněž ve hru pro pobavení účastníků, zvl/šť kde obyčej klesl do sféry mladšíml/deže.

Význam zpestření děje mají rovněž jen hravé vložky, výstupy, s větším počtem loutek, vych/zející ze snahy po pohybovém výrazu, jak jsem je uvedla již výše. /Str. 54 III/. Z/leží vět-

šinou v útocích chlapců na loutky, kterou děvčata brání, dokud se nepodaří ji děvčatům odejmout a zničit. Pohůnci, nesoucí Mařenku, dorážejí na děvčata s Mařinou, honí dívky s loutkou, seberou ji a zapálí, nebo hází na Mařenu cestou kamení, blátto; děvčata ji brání, polévají se vzájemně vodou, pohazují fazolemi. Půtky jsou časté, rovněž i u loutky, Kysy. Mají účel jen zábavný.

Okopalík, Památky 56, 1884, Václavík, L. Z. 388, 1930, Vlast. mor. 1938, Slovák 5., 8.IV.1927, Cluth 1837, Panor., Hulda Svět. 45, 1838.

Účelnost obyčeje v kolektivu, směs jeho vývinu a životnosti je ovlivněna značně uplatněním motivu odměny a jeho dosahem. Projevuje se v oslavných hostinách, jak jsem na ně poukázala již výše v přehledu na str. 57 .

Nejstarší zprávy /zákazy, rovněž i zpráva z Podskalí z r. 1610/ se této snahy po odměně nikterak nedotýkají, později zejména v době nejhojnějších zpráv je úkazem všeobecným kromě několika výjimek. Není třeba odměny, když je úkon sám vyvrcholením všeho přání, zejména provedou-li jej ti, kteří mají na jeho zdaru největší zájem. - Je zde přímá souvislost s účastí. Dospělí i vrstva kleru se obyčeje aktivně účastní ve čtrnáctém století i v patnáctém, částečně pak i na začátku století sedmnáctého. O účasti dospělých lidí, mužů i žen hovoří i zpráva ze Slovenska ze začátku dvacátého století. /Čas. mus. slov. spol. II., 125, 1910/.

Hostina pak působí jak jakési oslava skončeného aktu; účastníci pořádají si ji sami, nebo za přípravy či přispění ostatních. Dovršuje tak celý sled děje základního obyčeje. Na Vanicích, Lašsku po vynesení Mařeny "mládíci děvy gořalkou častují, tyto pučálkou". /Č. l. XIX., Fr. Trnky Společník, str. 142, 1831, podobně Cluth, Panorama 1837, 376/. Pučálka, preclíky, dolky, u hochů kořálka se při této příležitosti vůbec často požívají. Oběd, hostina, je v domě přímé účastnice, dívky, jež nesla máj - snad jakási odplata za její čestnou funkci,

nebo i tam, kde byly přástky a strojena smrt – případně i máj, a rovněž v posledním stavení, za nímž smrt byla zničena. Sejfalík, Smrt. ned. na Mor., Lumír 1858, 640, II. d; Šašil, 772, 1860, Bartoš M. d. 296, Č. l. XIII., 274 /Čechy/.

Tam, kde hostina se pořádá právě v posledním domě, za nímž se smrt zničila, přistupuje již zřetelně motiv odměny, odplaty za výkon /Č. l. XIII., 274/. Podobně u hodů u obecního rychtáře, jenž jak představitel obce odměňuje za celý kolektiv. /Č. l. XII., 143, z r. 1822, Kálnica, Slov./. Hostina sama se stává součástí slavnosti se hrami mládeže, jež se zúčastnila. Po vynesení loutky děvčata vycházela na kopec, odkud válela kolače – každá nesla velký okrouhlý, na ten den pečený "postruhoň", s chlapci se o něj svářila; pak následovala hostina z halušek, jež připravila děvčata sama, jak z materiálu vyprošeného, tak vlastního. /Sigrk v Generaké, Sborník 1870/. Podobně počastná pro děvčata, jež vynášela smrt na Hané spojena bývala s hrami dívčími; mezi jídlem se chodilo hrát na dvůr na "zemla a fratrybusa". V tomto případě však, podle vyprávění přímé účastnice, jejích vzpomínek, šlo již o rozvinutou sice formu, ale zcela bez obsahu, bez vědomí jakési jiné účelnosti než pouhé hostiny. /Vyhlídal, Rok na Hané, 1904, 631, Vlast. XXI/.

Hostinu rovněž připravují matky dětem po návratu se stromkem; konečně pak hostina navazuje zcela zřetelně již na obchůzku; připravována z toho, co získala mládež při obchůzce; s mladuchou, dívkou, neb Marmurienou a Dědkem. /Slovák, 9. IV. 1927, Zák. kr. 1927-28, X, 79/.

Snaha po odměně za výkon se projevuje i ve vykupování smrti – rychtářem, představeným obce /Sedn. Č. l. XXI, 130/; při tom však se jedná o obsah velmi životný, obyčej je obnovován z nutnosti, /viz str. 92/, po odmítnutí vyplacení.

Kdy se necítí dosud snaha po odměně, nebo kde po provedení obyčeje následuje hostina, působí svou vahou úkon sám, uspo-

kojení z jeho zdárného provedení. Takovou jeho oslavou je i hostina.

Jde pak žádost odměny vedle ku kolední obchůzce, tu úkon je zdůrazněn ještě blahopřáním, k němuž se pak připojuje prosba o dar. Význam úkonu samotného pak počíná klesat a píseň, i blahopřání se stává pomalu s obchůzkou vlastním prostředkem k získání odměny.

Významný akt sám v době předjarní, vynesení smrti a přinášení léta, je-li konán z pověření ostatních členů osady, zavdá ku snaze odměnit a rovněž pak i odměnu požadovat. Není to v podstatě v rozporu s vírou ve zvláštní zaměření aktu, ač příklady, kdy aktivně se zúčastní širší obec, kdy tedy každý účastník sám spolupůsobí na úkonu a nepotřebuje se nikomu odvděčit, ukazují na pojetí starší a uvědomělost moci úkonu vyšší. /Do jaké míry pak v průběhu obyčeje, kdy již požadování darů se stalo obvyklým, se zachovává větší či menší uvědomění dosahu aktu, ukazují další průvodní známky, jak jsem o nich pověděla již výše - pocit strachu z loutky ze šestnáctého století i na začátku století dvacátého v Jižních Čechách, v útěku, ve vědomí nutnosti aktu atd./.

Vždy kolektiva projevuje se v uspořádání hostiny za odměnu, při vynášení loutky, i při návratu s létem. Účastníci průvodu rovněž sami obdarovávají: létem, věnci zavěšenými na stromcích, nebo ratolestmi /viz str. 104, 105/; zřetelně částí léta, jež sebou přinášejí. Toto jsou však příklady ojedinělé.

Při obchůzce osadou působí vliv úkonu na každé stavení, kde se zastaví průvod se smrtí či létem; proto tato příležitost dává všude podnět k ozvěně, kam průvod přijde.

Provádí-li se samotné vynášení smrti, nebo provádějí-li se oba obyčeje dvě různé skupiny, ku př. chlapci a dívky, tu kolední obchůzka se koná ještě před zničením loutky, průvod s ní se zastavuje u stavení obce; tento způsob je obvyklý

všeobecně, pro Německo jej uvádí již Aubanus v r. 1538. /Překlad Mirotický, Obyčeje.../ u nás ještě zachycen na konci minulého století i na počátku tohoto století, kde se dosud obyčej udržel.

V Čechách Č. l. V., 184, Krajem Pernštýn. 120/121, 1974, /do r. 1850/, na Moravě 1904, Rok na H. Vlast XXI., 546, Skopal. Památky ... 1884, 56, L. a n. 34, III /Bartoš/, ve Slezsku Č. l. V., 1901, 148.

Požadování daru v doplňujícím obyčeji je zcela běžné, ať již léto je vyznačeno jakýmkoli způsobem. I u přinášení léta jsou zachovány však zprávy, že snítky byly přineseny do osady bez snahy po odměně. Na Slovensku po vynešení smrti děti utrhly zelené snítky, zanesly k obci, a na pokraji obce odložily; /Dobšin. Sborník 88/. Stačilo tedy pouze toto přinešení znamek léta na okraj obce, aby zapůsobilo všeobecně. Návrat jednotlivých účastníků s ratolestmi, i ve zprávě Spamerově z Německa, z r. 1868. /Spamer, D. Volksk. II., str. 103/. Dobšinský pak se zmiňuje kratičkou poznámkou o tom, že staří na sv. Josefa /není tu tedy přímá dobová souvislost s obyčejem/ posílali děti do lesa na kvití "jara doniest"; poutal-li se tento zvyk přímo k tomuto dni, který platívá za počátek jara, měly zde snítky podobný význam jako u přinášení léta. /Dobšin. Sborník 84/.

Blahopřání v obchůzce, jež doplňuje význam úkonu, pro účel získání odměny řadí pak i tento projev obyčeje ku koledám, t. j. blahopřejným obchůzkám za účelem získání určité výslužky. S touto snahou se setkáváme často, zejména u obyčejů výročních. Nalézáme je v obchůzkách ve svátky světců, zejména pak při projevu blahopřání o Štědrém večeru, k Novému roku. V našem případě však takto se přímo doplňuje závažný úkon, jenž působí v základě již sám o sobě, takže na připojení tohoto blahopřání zapůsobil zajisté i vliv jiných výročních koled.

O významu slova koleda, odvozeného z lat. calendae, viz Brück-

ner, Mythol. polska 1924, 123; Stránská, Čas. Vlast. Ř. II., Národop. 280.

Podle dosahu a projevu motivu odměny se projevují ve vertikálním průřezu obyčejně tři fáze, jež nesou známky měnícího se stavu jejich obsahu. V první fasi se nacítí snaha po odměně; úkon provádí sám kolektiv dospělých, jenž má na zdárném provedení nejvyšší zájem. Obyčej pro něj je nutností, v motivaci působí strach, i v průběhu děje; cílem je odstranění nebezpečí. Víra v účelnost aktu je samozřejmá. Po stránce obsahové je toto pojetí obyčejů nejpůvodnější, jak jsem ukázala výše, může se projeviti i v době poměrně nedávné /účast širší obce, mužů, žen/.

Ve druhé fasi se uplatňuje hostina, jejíž motivy jsou během času již rozrůzněny. Vychází z uspokojení ze zdárného provedení úkonu, tak jak se jeví i ku př. u zvyklosloví rodinného, kolem svatby, narození, úmrtí.

Působí v tomto případě však rovněž, slaběji či silněji, snaha odměnit ještě sebe za výkon, uspokojení je více zdůrazněno. Vychází podle zpráv především z iniciativy dospělejší mládeže, družiny; stává se také rovněž její vnitřní záležitostí, vlastním podnikem. Zde naráží vzpomínka i na hostinu, konanou o družebné neděli, o níž se zmiňuje Štitný /viz str. 83, 84, III./. Účastní se již přímo jen část kolektiva, t. j. dospělejší mládeže, udržuje se však podle zpráv spíše v oblastech se zachovalejší lidovou kulturou a rovněž v několika případech na počátku minulého století. /Viz str. 57, III./.

Jako pořadatel hostiny přistupuje pak i ostatní kolektiv, jenž sám odměňuje./Nyní, poslední stavení, místo odkud se vynášela smrt, matky/ a konečná hostina se pořádá z výtěžků obchůzky. Obsah obyčeje, s nímž tato forma hostiny po stránce motivace nebyla v rozporu, se narušuje stále zřejměji působením touhy po odměně. Hostina se stává pak hlavním vrcholným bodem ve sledu složek obyčeje; uvědomění chybí, i když forma

je jinak dosti složité. /Vyhl. Vlast XXI., 631/.

Kolední obchůzka s blahopřáním je zcela v souvislosti s odměňováním. I zde může být zachována náplň obyčejů se stopami víry. Touha po zisku však v tomto případě nejen že převládne, zvláště v době mladší, při uvědomělosti poznání, zákonitosti dění. Z původního jakéhosi pověření, kdy pasivní kolektiv se cítí povinován splatit důležitý úkon odměnou, stává se pak provedení obyčejů samostatnou akcí účastníků; Snaha po odměně je stále silnějším podnětem obyčeje, jak se zároveň ztrácí vědomí účelnosti samotného aktu. Sama posléze ztrácí obsahu i napomíná. Výslužka se obdrží v potravinách, ale hlavně v mladší době i v penězích; jako lahůdky se dostanou jablka, perníky i marcipány, buchty, vdolky; v době starší spíše nutné potraviny jako mouka, vejce i vejce barvená.

Pod Zvič. IX., 1933-34, Od klad. pom. V., 1927, 97/98, K., 1932/33, 100, Rychn. Kostel. 242, Č. l. II., 194; Bartoš N. d. 1888, 396, Sborník m. slov. 188-189, Kravařsko II, 1933, 140, č. 9, Hluč. /Hořk/ str. 8, Bartoš M. lid. 34, 1892.

Snaha po odměně působí však i na udržení obyčeje, i když obsah se ztrácí, částečně i na šíření do míst, kde jinak je zapomenut. Děti chodí po kolední obchůzce i do obce cizí, i do města; na Soběslavsku v první čtvrtině století až z Nedvědic do Klenovic; obchůzka se prodlouží i na několik dní - týden, i týdny - opět očividně ze snahy po odměně co nejvyšší.

Archiv. rozhl. I., 1904, 34, 49, Královéhradecko, z Klenovic při Novákově, /Hájkově, 74 let, a dcera, 1949/; Pernica, Rok .. /Horácko/ 1936, 46, Pod Zvičinou IX., 1933/34, Královéměstecko 1900, Četetka od kol. ku hr. 127, 1900, Č. l. XXVI., 264, 1926.

Zde pak do jisté míry je patrný i činitel sociální; v motivu jednání, v třídní příslušnosti účastníků, v poměru ostatního kolektiva. Výslužka se udílí z povinnosti vůči sousedům, s nechutí, jde-li o děti cizí, po případě z radosti nad výzdobou, ale z odměny za výkon, jehož životní důležitost by se pociťovala, rozhodně ne. /Vlast. výzkum v již. Č. 1949/.

Zároveň se snahou po odměně působí i snaha po projevu dekora-

tivním. Loutka se zdobí /i stromek/ co nejvíce, aby pohled na předmět významu jen dekorativního byl co nejpříznivější. /Zdobení loutky noveleta děje se za přispění dospělých, nejhezčí loutku obléknou, sami pošlou děti po obchůzce; Hojovice, již. Č., 1947, vlast. výzkum/.

Motiv odměny tedy napomáhá ztrátě obsahu obyčejů; není vědomí o vlastním důvodu aktu, spatřuje se v něm zábava s nadějí na zisk; chybí i zvídavost po vlastním účelu. Takto se ztrácí i opodstatnění základního obyčeje, především tehdy, zůstala-li jen jeho forma a vedle něho vystupoval i obyčej druhý, přinášení léta s obchůzkou pro odměnu. Toto se stalo rovněž jednou z příčin, proč základní obyčej byl vytlačen. Zprávy se zmiňují někdy výslovně o zániku základního obyčeje a přetrvání /či nahrazení/ obchůzky s loutkou či stromkem. /V okolí Milevska, Č. l. XX, 305, Mor. Slov. 769/; vyznačen je rovněž rozdíl v horách - kde zůstalo topení smrťačky, a v kraji, kde pouze zbyla obchůzka s létem /Od klad. pom. 97/98, V. 1927/28/. Obchůzka se stromkem se objevila i tam, kde dříve byla neznáma a kde popřípadě asi u základního obyčeje koleda o dary známa nebyla, nejvýše hostina /Václavek, Mor. Val. 1894, 77/ zde nadto pak i snaha po odměně se projevuje v prodloužení obchůzky na více dní - celý týden před smrtnou nedělí. Dále Lábek, Plzeňsko 1930 udává, že vynášení smrti, při jehož průběhu se koledovalo, nahradil návrat s májkou. Podobně Luh. zál. 1930, Václavík, 385.

Snaha po odměně se zde v obou obyčejích projevuje jak činitel, jenž ve svém původu a podstatě se jeví jak přirozený důsledek obsahové náplně zcela živé, s přesvědčeným poměrem kolektiva pasivního i aktivního k obyčejům, ale v průběhu doby nabývá tato snaha postupně většího významu v úkonu na úkor vnitřní náplně, až ji zcela ztrácí. Stává se pak vlastním účelem aktu.

Písně jak průvodní složka aktu doplňují děj, dopovídají a vyznačují jeho smysl. Provázejí obyčeje pravděpodobně již od

doby nejstarších zpráv až do současnosti. Nejstarší zprávy na našem území hovoří pouze o živelných projevech "cum rythmis et ludis" - do jaké míry se tu uplatnila píseň, nelze zcela jasně říci, ale je nejvýše pravděpodobné, že již v této době provázela obyčej. Později na počátku 17. století /1610/ Partlicius cituje přímo sloku písně, Veleslavín 70 let před ním uvádí obyčej prvními slovy písně. /Viz cit. str. 28,35 II/. Později narážky na písně, doprovázející obyčeje jsou stále častější, až v 19. století v hojných popisech obyčejů se objevují četné varianty.

Písně nebo popěvky, doprovázející oba obyčeje jsou obdobné jak po stránce thematické, tak melodické - zejména v Čechách a na Moravě, na Slovensku je rozlišení větší. Obsahově mají tyto písně v základě charakter trojí:

První skupina, nejrozšířenější, se vztahuje k nastávajícímu teplému období, a k průběhu aktu. Je nejbližší původní náplni obyčejů, kdy působí uvědomělá víra v jejich účinek. - Ku druhé skupině přísluší písně, jež rovněž mívají charakter jarní, zároveň však milostný, připojují se zejména k druhému obyčeji; jsou to písně, přešlé z obyčeje královského a převážně obvyklé tam, kde vystupuje dívčí družina s mladuchou či královnou /viz str. 80-82/. Popud k nim vychází opět z kolektiva, jenž obyčej provádí, ráz jim udává rovněž jejich nositel podle dosahu působení královského obyčeje na náplň obyčejů konce postní doby. Do poslední skupiny lze zahrnouti písně obsahu náboženského, jež přešly do obyčejů z iniciativy převážně jiné vrstvy než přímých nositelů obyčejů, především kněží, pak slabě učitelů. Tato iniciativa vychází z nepříznivého názoru na obsah i formu obyčeje a snaží se usměrnit jeho průběh podle své vůle. Působí na nositele obyčejů přímým nátlakem, tito jej přejímají většinou passivně. Tato skupina je velmi početná, zejména v době konce století devatenáctého a ve století dvacátém. Další tradovaní písní náboženského charakteru, jež se při této příležitosti již vžily, působí pak nositelé sami.

Písně samotné jeví značnou variabilitu, jednotlivé motivy a zejména jejich slovní obraty, snadno přecházejí, prochá-zejí všemi základními skupinami, prostupují se až k bezesmyslnosti. Takto působí zejména motivy a obraty, skládající písně základní skupiny. Písně tímto způsobem dosahují různých délek. V jednotlivých místech pak je známo několikero písní, odlišných někdy po stránce obsahové, jež se vystřídají během průvodu nebo jsou pronášeny jinou skupinou mládeže /Adámek, L. na Hl. a j./.

První skupinu písní vytvářejí především motivy, jež, jak jsem výše naznačila, směřují k vyjádření cíle obyčeje, určení v nadcházející době. Jednotlivé motivy jsou často vyjádřeny stereotypními slovními obraty, vytvořenými a přednášenými zajisté též vlivem nutného rýmu, jež přecházejí v několika málo i více verších s malými vložkami a úchylkami z kraje do kraje, kde se opět střetávají s jinými variantami lokálními a vzájemně se mísí.

Vedoucí motivy v písních jsou motivy smrti a léta. Ovládají obsahovou náplň písně, především pak motiv léta. Ostatní motivy odtud vycházejí, vykreslují situaci. Motiv zanášení, zapuzení, odchodu smrti se buď vyjadřuje přímým popisem postupu provázeného aktu, zvýrazněným postojem účastníků k lcutce, úsměšky, hanobením, hrozbami, nebo jej vyjadřuje zcela krátké oznámení. Obyčejně na něj ihned navazuje další motiv léta. Oznamuje se jednak jeho příchod, zdůrazňuje se úloha účastníků, kteří jej přinášejí s sebou, léto se vítá, i jeho projevy, jež se vypočítávají; jednak přímo se vpadá popěvkem do situace začátku jarní doby.

První motiv samotné smrti, rozveden v popisu aktu se nalézá pouze u základního obyčeje; bývá doplněn ještě žertovnými přídavky z popudu súčastněného kolektiva mládeže a jeho vzájemné rivality. Objevuje se celkem lokálně, zřídka, nejvýrazněji ve východní Moravě, Příborsko, Valašsko, působí snad odtud podle některých shodných slovních obratů i místy v Záhlesí, na okraji Haná /Záhlinice/.

Uvedený typický příklad je od Příbora, /Sušil, N. P. mor., 770/; zpívá se při vynášení Čarabani, již v písni nazývají Mařenou:

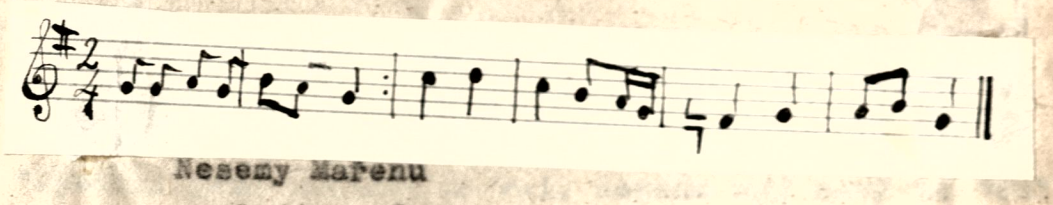

Nesemy Mařenu
v oleji smaženu,
u vrchu červenu,
u spodku zelenu,
pěknu pěknu probělenu.

Nesem babu v koši
smrť nas o ňu prosi.
Už Mařena leži
a zubami škeři.
Helo, helo, helo, helo.

V lese roztrhají, pak zpívají:

Už Mařena leži
a zubami škeři.
Na mila Mařeno
pro kohos umřela?
pro ty, pro ty, pro pacholky:
pro Velčovské panny
aby sa vydaly.

aneb: Pro Pasaka stareho,

jmenují totiž člověka nejstaršího z dědiny, smrti nejbližšího.

Jinak na Valašsku Fejfalík, Lumír 1858, II. d. 640, Kulda Světoz. 1858, Čas. Mat. mor. 1870, 194/195, Václavík L. Zál. 1930, 389, Bartoš, L. a n. /Zlínsko/; Skopalík, Pam. Zhl. 1884, 37; Prasek, Vlast. slez. 1888, 161/162. V pojetí odlišnějším, rovněž s výhrůžkou rozšířený motiv smrti, smrťka, zapsán na Litovelsku, Č. l. XXVI., 866, Stoklov.

Motiv smrti s připojeným motivem léta je daleko obvyklejší, a sice objevuje se jak u obyčeje základního, tak u obyčeje připojeného. Zde je jednoduše vyznačen v krátkém úvodu konec smrti:

"Smrt nesem ze vsi, nové léto do vsi" -
"Smrt plave po vodě, nové léto k nám jede" -
"Smrt jsme zanesli, nové léto přinesli" -
"Vynesli jsme Murienu ze vsi, neseme máj nový do vsi".

Krolmus, Stč. pov. II., 1847, 17, Č. l. 194 - II-, Č. l. XXVI, 65, Blahověst 141, 1878, Vejfalík Lumír 1858, 640, II. d., Slovák 10.IV.1927.

Další píseň je převážně vytvořena ve formě otázky nebo otázek několika a odpovědí. Táží se účastníci aktu, odpovídá tázané léto, smrtná neděle, květná, smrtka, Marmuriena atd. Tyto otázky a odpovědi opět vyjadřují obraty slovní, lehce migrující, obměňující se více či méně, zpracovávající několik hlavních motivů. Velmi časté úvodní otázky, zejména v Čechách se zabývají dosavadním pobytem léta, smrtky, atd. - "Nové léto léto, kdes tak dlouho bylo?" Odpovědi jsou nelogické, nejčastěji o studánce, komoře, polici - "U studánky, u hrubánky, ruce, nohy mylo -" /již. Čechy - dále příklad, Polabí, Č. l. II., 604, Č. l. XXVI., 264, Prasek, Vlast. slez., 166, Vyhl. N. Sl. 39, Ves. obrj. pesnja, I. 101/.

/Tomuto motivu studánky přisuzuje Aničkov větší význam; srovnává s dívčími cestami k vodě v Rusku, Srbsku, při nichž zpívány též písně o vodě. Myslím, že je však těžko u popěvku, jenž vystřídal množství nositelů rozebrat podstatu všech motivů. Logická příčina tu nemusí hrát roli; u tohoto obratu šlo zajisté o libozvučnost formy, ne o snahu vyjádřit skrytý obsah/.

Motiv léta dále ve všech písních této skupiny vůbec převažuje, na jeho vyjádření klade se největší důraz. Ve druhém obyčeji vůbec často úvodní motiv konce smrti chybí. Zpívá se o novém létu /větš. v Čechách/, ohlašuje se příchod nového máje. V častých písních se příchod nového období ani výslovně nevy-

značuje. Píseň uvádí ihned do jarní doby a kreslí dění v přírodě. /Vejf. Lumír, 1858, 662, Bartoš N. d. 294 atd./-

Slovní obraty nejenže migrují snadno, ale přežívají velmi dlouhou dobu; v písni r. 1610 uvedené v Partliciově kalendáři je týž obrat, jak r. 1822 na Mladoboleslavsku, v Novotného kronice mladobol. 41/42 - "Vítej léto líbezné, obilíčko zelené!" I později ještě se nalézá na Litovelsku, Č. l. XXVI., 766, kromě začátku smrt nesem z místa ... jinak později podobně na Hradecku, Vykoukal, Zl. Praha 247, 1889, Krolmus 1847, str. 16, N. n. nad Met. Ovšem není jasné, rozšířil-li se a udržel-li se tento obrat jen ústním podáním; mohl jej pomocí rozšířit i sám Partlicióův kalendář, v němž byl text popěvku otištěn. - Při vypočítávání všeho, co léto přináší, je řeč nejčastěji o trávě, kvítí, zejména obilí, opět v obratech velmi si podobných.

Rozšíření motivu příchodu léta, buď samostatného, nebo navazujícího na motiv smrti je tak časté a takřka všeobecné, že není možno vyjmenovávat literaturu. Nacházíme jej ve starších sbírkách / Erben, Sušil, Krolmus, Bartoš/, ale i v novějších záznamech krajinských časopisů a Č. lidu /viz seznam literatury vzadu/. Ani uvádění častějších příkladů není zde na místě, neboť tak jak motivy, i slovní obraty se opakují, liší se celkem jen v jednotlivostech, je třeba uvésti pouze motivy hlavní, a takové, jež mají význam pro pojetí obyčeje zejména v pozdější době /kolední, blahopřání/. Rovněž vyznačím jen typické slovní obraty a typické příklady písní, nebo ty, jež mají zvláštní význam, aby obraz písní byl jasnější.

Základní motiv příchodu léta doplňují další motivy, vztahující se k jeho působení.

Velmi charakteristický a značně rozšířený je motiv klíčů - odmykání země, obrazné naznačení oživlého života v přírodě, růstu. Začíná v našich písních opět způsobem otázky /otázek/

jež naznačuje důležitý přelom: "Smrtná neděle, ptám se já tebe, kdes dala klíče, klíče od země?" /Bartoš N. d., 294, Z/břežsko/. Použití tohoto obrazu v jarních vůbec a zejména u příležitosti výkonu obyčejů je známo velmi dobře u Slovanů, jak si jej všímá Aničkov /Ves. obr. pesnja, 93, I./ dokládá příkladem jarní písně ruské, zpívané u příležitosti přivolávání jara pouštěním pečených sluk do větru, uvádí odkazy na literaturu srbskou, bulharskou, další ruskou. Jinde u mimoslovanských národů tento motiv nenalézá, kromě jedné německé jarní písně, kde se s klíči objevuje sv. Petr. /Erk - Böhme, Lh. 1206/. Příklady rovněž uvádí Máchal, Slov. bájesloví 195.

V našich zemích je nejčastější na Moravě: na Hané - Skopalík, Pam. 56, 57. Náš lid 17, 1893, č. 1. XXVI., 266, Mor. Slovensko: Bartoš N. d. 291, Mor. Slov. 770, II., dále Sušil P. 768-771/772, 1860. Bartoš N. d. 293/1888, Lumír 1858, 661-2, ve Slezsku Prasek, Vlast. slez. I., 1888, 165-67, Vyhlídal N. S. 39; v Čechách mizivě - Č. l. 5, 184 /Zatecko/, Erben, P., 56, Krolmus 1843; na Slovensku Slov. den. 15.IV.1927, /Trenč. Bošáca/, Myjava, 1911, 137, Slovák 7.IV. 1927 /Nitransko/.

Dále se připojuje, často též ve spojení s motivem otvírání země, klíčů, motiv svátků; svátků jednotlivých významných zvláště jarních světců, poměrně blízkých době úkonu, a zejména těch, kteří mají vůbec větší význam v jarní a letní době, pak svátků jak celého cyklu, velikonoc. Mezi světci jmenovanými zaujímá význačné postavení především sv. Jiří, jenž vystupuje jak časový předěl, jímž nastupuje skutečný projev teplého období. Jeho úlohou v písni je zejména konečné otevření země. Význam sv. Jiří je vyjádřen obraty, neobyčejně rozšířenými, téměř doslovně. Dává odpověď na předchozí otázku o klíčích od země. "Zadala sem je svátému Jiří, svatý Jiří vstává, země otvírává, aby tráva rostla, tráva zelená, fiala modrá, všelijaké kvítí na věnečky víti a to nám, a to nám, tím chlumeckým ponenkám." Bartoš N. d. 294.

Aničkov, viz výše, již upozorňuje, že obyčejně právě sv. Jiří v písních slovanských je v souvislosti s otvíráním, odmykáním země, vody. Na velký význam postavy sv. Jiří a jeho

svátku, jenž dříve právě dle potvrzení písní obřadních hrál důležitější úlohu než dnes, upozorňuje Stránská, Čsl. Vlast. 85, jak na jeden z termínů, na níž v zemích starobylé kultury zejména u Jihoslovanů a Rusů zůstaly vázány zvyky jarní doby. Na způsob a podněty jeho uplatnění zejména jak "zeleného Jiří" v obchůzkách u slovanských národů, zejména v Chorvatsku /Aničkov 207/ chci upozornit šířeji ještě dále. Zatím v souvislosti s motivací písní, zpívaných u příležitosti přinášení léta chci poukázati na t. zv. "Jurské ohně" jež se zapalují celý týden před sv. Jiřím v Bošácké dolině a při nichž se zpívá píseň obdobná: "Svatý Jur ide, leto nám nese, leto leto nám, poctivým pannám." Slovensko, 1900, 90. Sv. Jiří, otvírající zemi v písních zná především na Moravě, méně na Slovensku a v Čechách /viz předchozí literatura/ tam spíše se hovoří jen o jeho příchodu, podobně jak u uvedeného příkladu slovenského /Č. l. XXVI, 269, J. Čechy, Erben, Písně 56, 1853/.

Vedle sv. Jiří, klíčníka, objevuje se i poměrně zřídka sv. Jan "... dala sem jich dala sv. Janu, aby nám otevřel do nebe bránu ..." /Šušil, P. 769; Č. l. XXVI., 266 atd./ zajisté s podobou sv. Jiří; sv. Petr, /jarní svátek 29.IV./ se v úloze klíčníka, otvírajícího zemi nevyskytuje, zato ve slovním obratu ve verších, - velmi rozšířeném, jenž však nikterak nevyzdvihuje význam jarní doby: "Jede Petr z Říma, nese flaši vína, abychom se napili, Pána Boha chválili" - ku př. Fejfalík, Lumír, 1858 z Brněnska, téměř všeobecně známo v Čechách, zejména na jihu; odtud i podobně sv. Kateřina - nese lahev vína /svátek 30.IV./ od Vysokomýtska, /Vysokomýtsko, Škorpil, Rok zvyků 1931, str. 281/. Větší význam má připomínka sv. Markéty /Markyty/ bezpochyby v souvislosti s úslovím "sv. Markyta vhodila srp do žita" - v úloze ochránkyně žita a obilí vůbec. "A ty svatá Markyto dej nám pozor na žito a na všecko obilí, co nám Pán Bůh nadělí". Rozšíření je opět velmi značné. Mezi verši popěvku se ozývá pak i narážka na Marii; působí rovněž připomínka jarního svátku /25.III./ nebo podobou s Mařenou, jež se vynáší a bývá rovněž oslovována. /Erben 56, 1863, Mor.

Slov. 770-771/. V této době bývají již i velikonoční svátky. Motiv nadcházejících velikonoc je vyznačen buď celkově /velikonočka, provod, hody/ nebo s vytýkáním jednotlivých dní - od smrtné neděle a květné poslední po dni velikonočního týdne.

"Ach provode, provode, skoro-li tebe bude?
až od dneška za dvě neděle.
Provod jede proti nám, po věnečku veze nám ... "

/Haná, Moravičany, Sušil N. p. m. 769, 1860/. Dni velikonočního týdne bývají opět ve spojení s odemykáním země; až sv. Jiří posléze otevírá. /Lit. tamtéž/.

Jako ukázku typické motivace a spojování slovních obratů uvádím text popěvku dosud živého, jak se v této podobě zpívá v Mokré u Soběslavi /1946-49/ při obchůzce s máječkem /pí Srncová, pí Bohačová jun., a děti/.

Nové leto, léto,
kdes tak dlouho bylo?
U studánky, u hlubánky,
ruce, nohy mylo.
Cos tam jídalo?
Červený vejce, žlutý mazance,
jaký je to mazanec,
bez koření, bez vajec,
fiala, růže, kvésti nemůže,
až jí milý Pánbůh z nebe pomůže.
A ty svatá Markyto,
dej nám pozor na žito,
a na všecko obilí,
co nám Pánbůh nadělí,
svatý Petr ořе, na zelený hoře,
slepička mu pohání, všechna mračna rozhání,
dále, dále, až k nebeské bráně.
Smrt sme vám zanesli,
nové léto přinesli.

Nove leto jede k n/m,
po věnečku veze n/m,
n/m, n/m, Mokerským pann/m.

Vedle toho píseň, zapsanou na Moravě /Bartoš, N. d. 293, od Židlochovic/.

Smrtn/ nedíla, kams klíče dala?
J/ jsem je dala svatýmu Jiří,
a svatý Jiří jimi odmyk/,
aby mu růstala tr/va velik/,
aj aj tr/va velik/.
Smrtelnoško mil/, kdes tak dlouho byla?
U studýnky u hlubínky, ruce nohy myla.
Čím je utírala?
Š/tečkem, lístečkem, červeným vajíčkem.
Kde sis je sušila?
Na prov/zk/ch, na řetízk/ch sem si je sušila.
O svat/ Markéto dej n/m dobrý leto
na kuř/tka, na slepičky, na pozdní žito.

Jako motiv podružnější pak přistupuje rivalita mlád/že, vykonavatele aktu; obrací se k mlád/ži vsi sousední, sebe chválí, jiné haní. Je projevem velmi častým, ve všech našich zemích.

Svatý Jiří jede k n/m
po věnečku veze n/m
n/m, n/m, těm Židenském pann/m
na tem husovském žab/m.
Ty husovský žaby pod mostem škrkajó
židenský panenky vesele zpívajó.

/Sušil 769, 869/.

Jindy se obracejí k některému obyvateli obce /viz str. cit/t/ často k fojtovi - Bartoš, N. d. 287; Slov/k 7.IV.1927, /Šalkov/ u B/n. Bystr./, V/el. L.Z. 308/309, 1930; Dobš. Sbor. 187, 1870.

Ojediněle se v nich obrážší i rivalita národnostní:

Venašime smrť
na te horsky Němce
aby Němce podávila
a Moravce pozdravila na stotisíckrát.

/Následuje běžná forma. Č. l. XXVI., 266, Litovelsko 3 dvory/. Srv. u Dobšinského 1870, stať 187. Posměch stíhal i toho, kdo se nezúčastnil podnikání kolektiva. Účastnice zašly před stavení té, která se nezúčastnila:

Všechny smrt zanesly
jenom ta fojtova
blazickým pohůnkom
gatě latala.

Vlast. Sb. olom. 1930/31, IX. 143.

Snaha po odměně jednak za výkon aktu, vynešení smrti a přinešení léta, jednak za píseň samu, zavádí k tomu, vyjádřit ji rovněž, zahrnout žádost odměny přímo do popěvku. Připojuje se zejména k první skupině písní s jarní thematikou. S přímým blahopřáním v našich písních svázána nebývá; jen výjimečně na Slovensku vyjmenovávají při obchůzce s královnou, co se vše má dařit. /Slovák 9.IV.1927, Dovalova v Liptově/. Nejvýše se přeje vespolek veselost, protože se přináší léto. - "Buďte babičky veselé, že vám letečko neseme" - Slovensko, Národ. sbor. 83, 1942, Václavík Pod. děd. 256. Je nutno však říci, že všude přímo ve verších, připojených k popěvku žádost odměny vyslovena nebývá, jen asi u 2/3 písní.

Touha po odměně je vyjádřena rovněž velmi stručně slovy po pronešení běžného popěvku: "Tetko, dajte nám vajca nebo grajcar na ocet", Bartoš, L. a n. 34, III., /Podluží 1891/. Jinak mívají tyto přídavky popěvků tutéž formu ve verších jak jiné kolední popěvky /viz Erben, Písně 1860/. Tvoří se několikery obraty, v jednotlivostech variabilní, jež poukazují na přímé vypůjčení z jiné kolední příležitosti. Ku př. z obchůzek ve-

likonočních /pomlázka/ i z obchůzky s králem, i odjinud. Ku př.: "A vy svatá paničko, darujte nám vajičko, jestli nám nic nedáte tak se zpovídáte, všecky hrnce vám rozbijem co v polici máte." /Viz Erben, Písně/. Zčh. kron. roč. VIII., 1925/26 102/103. Přicházejí opět snadno, mísí se, při čemž místy zachovávají neb i vytvořují určitý lokální charakter /ku př. na Slovensku - Sbor. národopis. 1942, 83, Dobšinský Sborník 1870, 187, zejména ve Slezsku, viz Prasek Vlast. sl. I., 1888, 165-167. Zde je vytvořena varianta na píseň postní "Vyšla hvězda na kraj světa", jež se zpívá rovněž při obchůzce s krasnou.

"Vyšla hvězda od Hlinika
dajtě vajec do košika
bo ten košík je beze dňa
má byt pilny do poledňa.
Pan Buh zaplať svaty Jan
na ostatku Pan Buh sam."

/Dodnes žijící, od Slavkova u Opavy, vlastní sběr, pí Jašinská 1949/. Pro životnost samotné písně tyto kolední přídavky nemají významu; vyznačují jen zřejměji účel obchůzky.

Snadným přecházením motivů a obratů těchto písní s jarní thematikou se forma nivelisuje. V době zvláště novější přistupuje pak i vliv čítanek; sama jsem pozorovala, kterak se běžná forma krajová opouštěla pro píseň uvedenou v čítance, kterou se děti učily ve škole. /V Cerazi u Soběslavi 1947/. Zároveň vedle nivelisace působí i snaha po lokálním rozlišení. Sousední obce mají často tutéž píseň, s týmiž motivy, jen obraty slovní jsou jinak seskupeny; při tom jedna obec mívá podobných variant i více. /Viz Adámek, Lid na Hl. 95 a d./. I ve slovních obratech se vytvářejí určité lokální, krajové odchylky - ku př. v úvodu, - "Smrťka nesu, celej se třesu ..." Adámek tamtéž - "Smrt chodí po vsi, má veliký vousy", na Hlinecku a vůbec pak ve východních a severovýchodních Čechách. /Č. l. 30, 181, Č. l. V. 184/. Po celé Moravě převládá pak

motiv klíčů i částečně ve Slezsku. Lokálně vytvořené žertovné přídavky o Mařenč, smažené na oleji vycházejí opět z východní Moravy. Slezsko po této stránce je dosti samostatné; motivy známé odjinud vytvářejí si odlišné obraty. /Prasek, Vl. slez. I. 161-166 a j./. Zde jak dále ještě bude patrno, se zvláště uplatňují písně s thematikou náboženskou i jinou světskou. Na Slovensku pak tím více jsou běžné typy písní rozrůzněny od českých a moravských. Motivy, běžné v Čechách a na Moravě se uplatňují na Slovensku rovněž, ale slaběji. Nejspíše místy v Pováží a při hranicích Moravy, a zejména na jihu Slovenska v okolí Bratislavy. Bývá to motiv klíčů, táží se, kdeže Morena přebývala, zpívá se i o novém létu, zejména tam, kde i stromek tak nazývají. /Myjava, Bodnár, 1911, Slov. den. 1927, 15. IV., Považí, Slovák 8.IV.1927, Nežmarok atd./. Krátkou variantu na motiv léta uvádí Tablic, Poezye 1806, II.; uvádí pouze jak jarní píseň bez udání příležitosti. "Léto, milé léto, kdes tak dlouho bylo, sedlo si na lavici, nemohlo si k nam přijíci!" Na zcela totožný popěvek s moravskými upozorňuje Václavík, v Podun. dedine 256 /Ch. Grob/, při obchůzce s Kyselicou. Jinak ve slovenských písních této příležitosti celková thematika vyslovně jarní, jak je tak častá v Čechách a na Moravě je velmi řídká, svazuje se s písněmi rázu milostného /při obchůzce s královnou/; Sborník Dobšin. 1870, 188-189, Gemer Kimav- Dolina/. Převážnou většinou na zmínku o konci Marmurieny navazují motivy žertovné, posměšné, obrácené k loutce, nebo někomu z osady. /Slovák 7.IV. 1927, Salkové pri B. Bystr. atd./, typická u Kollára. Zpievanky str. 4 z Liptova. Stejného výsměšného rázu jsou i popěvky o kyselici, kyselu, obsahu až nevázaného /Slovensko, str. 90/, jež se stručně vplétají i mezi jiné motivy /jara/ a přecházejí rovněž na Moravu, samy, bez loutky, viz str. 69.

Základní význam kysela jak postního jídla v písni, v úloze vyznačení rovněž časového předělu, konce postu, změny stravy, je rovněž jasně vyznačen. Narází se naň v posměšných popěvcích o komsi z osady, jenž musí píti doma kyselo /Slovák 8.IV.1927,

Cemer, atd./ především však v obsahu písní, jež tento pokrm zavrhují. Zejména na jihu Slovenska, v Hontu, rovněž v příkladu moravském /Mor. Slov. 770, II., podobně Vyhlídal K. na H. XXI., Vlast 549/.

"Smrt, smrt ukrutná
kyselica nechutná
kyselicu do pomyje
maso do hrnca."

Mor. Slov. 770, II.

Zde rovněž i v příkladu slovenském z Novohradska se ozývá narážka i na obsah obyčeje ve vztahu k zapuzení smrti, tedy obojí pojetí obyčeje.

"Hej von, von kysu
z našeho chotára!
Šem, sem, šandrovinu
do našeho dvora!
Vynesiema chorobu
prinesieme zdravotu."

Slovák, 8.IV.1927.

Šandrovina, znaší šunku, /tamtéž/.

Celkově jsou slovenské písně stručnější, především tam, kde se připojují k samotnému provádění aktu, zničení loutky, omezí se případně na pouhé veršované zvolání, nebo výkřiky - "Marmoriena, Kyselova žena; čo si urobila? Čechtár o zem hodila. Poď Marmorienu do vody." /Slovák 8.IV.1927, viz cit. na str. 25, III., rovněž Slovák 7.IV.1927 - Sochoň/.

Zatímco v Čechách a na Moravě písně s thematikou jarní se převážně zpívají u obou obyčejů /kromě výše uvedených příkladů z východní Moravy/, v prvém obyčeji na Slovensku se uplatňuje pouze motiv Mareny atd. nebo dědka; nejvýše krátká zmínka o létu, máji, je v úvodu. /Kollár, Zpievanky 1834, str. 4/.

Skupina písní, vztahující se k průběhu aktu a k době provádě-

ní je pro oba obyčeje nejcharakterističtější, vycházejí přímo z jejich určení. Její tvůrci byli ovládáni snahou, doplnit úkon, osvětlit jeho význam. Účinek obyčeje a účinek písně byly ve vzájemném vztahu. Zdá se, že obsahová náplň aktu, víra v jeho moc působila též jako podklad těchto písní. Postupem doby, v kolektivu již dětském svým určením a významem výhradně pro tuto příležitost se konservovaly a pak ve středu tohoto nositele obyčejů se obměňovaly a rozrůznily motivy a obraty písní až do nelogičnosti, rozervány, spojovaly se k sobě bez souvislosti. /Viz Sušil, Písně 773 a d./. I v tom je patrno, kterak postupem času i obsahová stránka písně, třeba v základním motivu zachována, ztrácela svou váhu.

Písně druhé skupiny, jež přešly z obyčeje královského, poukazují na svůj původ zejména motivem královny, nevěsty, a pak vůbec svým charakterem milostným, jenž vystupuje více méně zřetelně. Výhradně patří družině dívek. Při příležitosti obyčejů, konaných ve smrtnou či květnou neděli objevují se tyto písně jak při obchůzce s královnou /nevěstou, mladuchou, na Moravě a zejména na Slovensku/, při chození s májkem, kde úloha jedné dívky není zvláště vyznačena, rovněž však zabíhají i k vynášení smrti, do obyčeje základního.

Při chození s královnou na Moravě jen Vlast. sbor. olom. Slavkov 119; jinak s májkem Zíh. kron. VIII., 105/106, ve Slezsku Vyhl. N. Slezsko 41, na Slovensku Dobš. 1870, 187, /Sborník, Gemer, Liptov/ i Slovák 9.IV.1927, 10, dále Bedn. 86/87, 1943; při chození se smrtí Zíh. kron. VIII., 1925/26 105, Vyhlídal R. na M. 546/547, 1904, Sušil P. 713; na Slovensku jen Čas. mus. slov. spol. 1910 při vynášení Marmurienovy za účasti mládeže dívčí i mužské, tam však následuje rovněž obchůzka s královnou, při níž zpívány písně obdobného charakteru, zejména milostného. Ojediněle se vyskytne i varianta na chození s králem, Pejf. Smrt.n. na Moravě, Lumír 1858,681.

Motivy jarní se připojují v oznámení příchodu léta, blahopřání, Sbor. 1870, 189, především se však tyto královské zpěvy včleňují a připojují k běžným písním, doprovázejícím oba obyčeje, kde motiv léta převládá. Celkově při této příležitosti se uplatňuje jen několikero písní královských, krajově charak-

teristických. Pro celou Moravu, pokud se ještě vyskytují, je typická a jednotná píseň, citovaná na Hané přímo z královenské slavnosti "Vyletěl sokol", /orel, hebrón/, "na ten panský dvůr ..." s motivem královny /nevěsty/, krále, královské jízdy. Jen ojediněle se nalézá samostatně, /Vlast. sb. ol. 1929, 119/, jinak pravidelně bývá připojena k písním běžným.

Uvedený příklad samostatné písně, kterou dívky zpívají při obchůzce s královnou, zatím co chlapci chodí se smrťákem:

""Vyletěl Hebrón
na královský dvůr
a tam pěkně zpíval
až se dvůr rozlihal:

"Královno milá,
královno milá,
tvůj král tě volá,
abys k němu přišla,
nebyla tak pyšna,
jako já sama."
Ona nepřišla,
poslala posla:
"Aj, ty milý posle,
vypravuj to dobře,
jako já sama."
Posel vypravoval,
sobě namlóval,
tu švarnó děvečku
v růžovým věnečku,
sobě namlóval.
"A vy nosiči
šněrujte bíči
vozy vytáčejte,
koně zapřahejte,
pro paní jeďte!"
Pro paní jeli,
všichni hleděli,
co to za panenka,
co to za hraběnka
v kočáře sedí. ""

Vlast. sbor. Ol. 119, 1929.

Příklad připojení k písni běžné /Čas. vl. m. Ol., 1929, 99, Haná, Velké Prosenice/.

Smrtná neděle, kde ses tu vzala,
prala plínky, u studýnky, tam jsem seděla.
A svatý Jiří zemi odmyká,
aby tráva rostla, travička zelená.

Travička zelená, fiala modrá.
Aby tráva rostla, tráva zelená.
Vyletěl orel nad ten panský dvůr,
a tam líbě zpíval, až se dvůr rozlíhal.
Královna nešla, poslala posla.
Aj, ty milý posle, vyprav to tak dobře,
jako já sama.
Posel zpravoval, sobě namlouval,
tu hezkou děvečku
v růžovém věnečku sobě namlouval.
Šlápla do blata, že je bohatá,
a z luže do luže, že dostane muže,
krásná panenka.

Obyčejně je vložen do běžné písně jen úryvek neb krátká varianta písně královské, jak kde se zachovala v paměti. Má rovněž několik variant, celkem nevýznamných. Ve Slezsku pouze je samostatnější, motiv královny spojen s motivem klíčů, vložena je rovněž do běžného popěvku s krajovým nádechem. Vyhlídal, N. S. 41. Jinak známa především na Hané /Vyhl. Vlast. XXI., 546/7, 712, Čas. vlast. m. Ol. 199, 1929, 119, dále Šušil P. 713, Václavík, Luh. Zál. 390, Mor. Slov. 1922/.

Na samotném Slovensku, pokud jsem mohla zjistiti, tato píseň známa není. Ráz slovenských písní, připomínajících zpěvy královské, není jednotný. Pokud hovoří přímo o královně, tedy jen krátce, vyzdvihují její přednosti, prosí za ni o dar; zároveň někdy připojují blahopřání.

Šulíkova neděla.

Popěvek o Marmurience, když ji vynášejí.

Marmuriena, kde si bola?
Na tom vyšnom konci, v otrhanom domci.
Čo ti tam dávali?
sukňu mi driapali.
Navaríme, navaríme, červeného vína,
opojíme pastierovho syna;

Ak nebude piti, budeme ho biti:
štyrma holmi holovati,
za vlasy ruvati.
Rujmeže se, rujme,
len sa nečujme.
Kukuričku vtáčku,
včas ráno štěbotce.
Vlasy do pása:
Dievčina krása;
vrkoč po päty:
frajer bohatý.
Za horami, za lesami lúčka zelená;
po nej chodí moj najmilší; čierne oči má;
čierne oči má: na mňa pozerá;
líčka mu tak prekvitajú, oko ľalia.
Čierne oči má, na mňa pozerá:
a ešte sa predsa tají, že ma nepozná.

Čas. mus. slov. spoloč. 1910, 36.

Slovák, 9., 10.IV.1927, Liptov, Bedn/r. Sl. Vl. 86, /Topoľčiansko, Lehotka p. /.

Jinak převažují písně s milostnými motivy; poněkud rozšířenější je "Ej vtáček -", jež se zpívá o jarních kolových hrách děvčat, kde se ozývají i jiné motivy, z písní, známých z vynášení Moreny. /Dobšinský, Obyčeje ... 136/137, Gemer 1870, Sborník Dobš., 188/189, Liptov, Čas. mus. slov. spol. 1910, 36, Slovák 9.IV.1927/.

Zpívá se písní několikero, vplétají se rovněž mezi běžné písně o Marmurienš. Posléze pak při obchůzce s královnou, mladuchou, na písně královské se vůbec zapomíná a zpívá se pouhá koleda bez narážky na královnu. Je to tedy opačný proces jak na Hané, kde přežívá píseň, i když samotná královna již nevystupuje. /Sborník 1870, 187, L. sv. Jan, Bedn. 87, 1943/.

Tyto králenské písně poukazují na cizorodý původ z jiného obyčejepředevším svou odlišnou motivací. Obsahová náplň a význam obyčeje, k němuž přešly, nutí je k tomu, spojit se s písněmi, jež jeho charakteru odpovídají. Takto v nich – na Moravě především – ztrácejí svou osobitost. Přesunula-li se forma královského obyčeje, přesunuly se s nimi i písně a týž kolektiv, z něhož vycházejí písně charakterisující vynášení smrti a návrat léta je přizpůsobil a zformoval pro svou potřebu. S upadáním vědomí o cíli obyčeje a písní, jež jej vyjadřovaly, ve zlomkovitosti motivů, nelogickém spojování, důrazu na koledy se projevil i sestup připojených písní královských až v konečném důrazu na odměnu. Stalo se tak i na Slovensku, ač je nutno konstatovati, že předcházející základní obyčej se v takovém případě konal, takže na něm mohl spočívat největší důraz.

Poslední skupinu písní representují písně náboženského charakteru. Dominuje tu především píseň postní, vedle ní motivy náboženské, jež navazují často na popěvek běžného jarního charakteru, nebo jej po svém způsobu přetvářejí. Provázejí pravidelně druhý obyčej; obchůzku s létem, stromkem, májíčkem, krasnou atd. Rozšíření zasahuje všechny naše země, pokud je ze zpráv zřejmé, v určité oblasti zvláště vyniká. Z postních písní při této příležitosti nejběžnější, "Stála panenka Maria" zpívá se obvykle samotná, bez přídavní písní s jarními motivy, buď celá, nebo pouze úryvek. /Obsahem Zvěstování P. Marie, utrpení Krista/. Cit. Mor. Slovensko II., 771, Č. 1. XXVI., 269 z Čes. Budějovicka:

"Stála Panenka Maria,
jako růžička červená.
A přišel k ní anděl Páně,
dal pozdravení té Panně.
A ta Panna se ulekla,
hned na svá kolínka klekla.
Nelekej se, Panno čistá,
máš porodit Pána Krista!

Pán Kristus je malé dítě,
on pochodil po všem světě.
Vyšla hvězda na kraj světa,
posvítila do půl světa.
To nebyla hvězda jasná
to jen byla Matka krásná.
Šla Matička, šla údolí,
nadešla tam apoštoly.
A vy milí apoštoli, proč jste smutni,
neveseli?
My jsme smutni, neveseli,
že jsme Krista neviděli.
Neviděli, neslyšeli, jak ve čtvrtek
při večeři.
Když chléb zlámal, nám rozdával,
svou svatou krev pít nám dával. "

Vyk. Zl. Praha 1889, 219, často na Hané - Čas. vl. m. sp. v Olom. 199, 120, Skopalík, Zpěvník. 1884, 56, ve Slezsku Č. l. I., 242, Prasek Vlast. slez. I., 1888, 165; o jiných písních kostelních a postních Mor. Slov. 771, Zahrada Mor. IV. 1926, 127/128, Na Slovensku Bodnár, Myjava 1911, Slov. den. 15.IV. 1924, /Trenčiansko/, Slovák 7.IV.1927 /Orava/, v Čechách Od klad. pom. X., 100, 1932, - zde se rovněž připojuje modlitba a zpívají písně běžného charakteru.

Přetvořenou variantou jarních písní na náboženské motivy jsou popěvky v severovýchodních Čechách - na píseň kolední léto nesu - ratolest nesu - Pod. Zvič. IX., 1933/34, Archiv. rozhl. I., 71, 1904, podobně náboženský úvod má jinak běžná jarní píseň na Hané. /Vlast. sb. olom. 11;/ náboženské motivy poněkud odlišného charakteru navazují rovněž na motivy jarní o sv. Jiří ve Slezsku.
Prasek, Vl. sl. I., 1888, 166/67, Hořká, Pabšrky z Hluč., str. 8, 1948, Č. l. X., 242, Č. l. XXVI., 199.

Ojediněle působí i vliv popěvku o "Jidáši nevěrném", zpívaného jinak obvykle na Blatech při obchůzce na Bílou sobotu. /Pryšová, Jih. Blata, 99, 1913/.

Píseň n/božn/ při příležitosti jarního obyčeje jeví se jak přínos zcela cizorod/, jenž ukazuje na vlivy vych/zející ze zdroje mimo kolektiv účastníků ml/deže, proti oběma skupin/m předch/zejícím. Působí zejména píseň postní, ve shodě s n/plní postní doby, kdy se obyčej kon/. Připojila se ku druhému obyčeji, pro jeho formu, obchůzku s ratolestmi. Jednak proto, že svým způsobem v určité podobě církev ratolesti svěcením sankcionovala, jednak pro celkem klidný r/z této formy obyčeje proti obyčeji z/kladnímu, a pravděpodobně byl sledov/n i cíl připomenout obci význam postní doby tak, jak na ni pohlíží církev.

Z/roveň se vyskytl i příklad, jenž ukazuje v n/božensk/m motivu i n/zor na původ obyčeje jako pam/tku na stvoření pohansk/ch model, přen/šející se od doby Dlugoszovy:

"Morena, Morena, za koho si umřela?
Ne za n/s, ne za n/s, než za ty nevolné křesťany."

Zpív/na při vyn/šení smrti v Trenčiansku, ud/v/ Tablic, Poezye, 1806, IX., zpíval ji zesnul/ Tablicův přítel jako chlapec.

Podle intensity n/tlaku vnějšího, došlo tak místy k zatlačení původních doprovodn/ch písní nebo k vz/jemnému střetnutí zejména tam, kde působily jen určité motivy n/božensk/. Při tom došlo však i k tomu, že vznikla varianta pr/vě zas na píseň n/boženskou, na způsob koledy /viz příklad koledy ze Slezska, str. 124, IV. Vyšla hvězda do hlinika ... na motiv písně "St/la panenka .."/. Forma, obchůzka s ozdobeným stromkem většinou zůstala; v Trstené, v horní Oravě ještě nosili /neud/no kdy/ ženskou postavu, zpívali však postní písničky, v Sedliacké Dubové naproti tomu, rovněž na Oravě došlo k úplnému potlačení formy starší, neboť tam v tuto dobu postní nedospěl/ ml/dež jde dědinou ku hřbitovu, klek/, modlí se a zpív/ postní písně /zaznam. Slov/k, 7.IV.1927, Soch/ň/. V n/zoru lidu však i tato n/božensk/ píseň v obyčeji může mít zvl/štní určení: kdo píseň o P. Marii zazpív/, ozdraví. Č. 1.

XXVI., Orlová, 199. V jednom místě se rovněž udrželo písní několikero - typu blahopřejného, jarního obsahu, vedle písní postních.

Vliv kněží, možno říci, že poněkud i učitelů projevuje se v těchto písních náboženských velmi zřetelně, vede pak podle své intensity, doby trvání a místního poměru k obyčeji k zatlačení původních písní, smíšení, i k obojímu výskytu. Kolektiv mládeže tuto změnu přijímá, zvláště tehdy, působí-li především snaha po odměně; je mu pak pravděpodobně lhostejné, kterou píseň zpívá, vyjadřuje-li náplň obyčeje či nikoliv. Nadto nedává se takto již popud k nepříjemnostem s místními činiteli neb školou. Možno říci, že tato píseň pomáhá zatlačiti původní smysl obchůzky, přinesení léta. Přenáší se pak již samovolně. Nemohla jsem již sledovati, navrací-li se někdy kolektiv ku staré formě písně a z jakého podnětu; může k tomu ovšem dojíti i později ze snahy po zpestření a lokálním rozlišení.

Zprávy o pronikání těchto náboženských motivů do obyčejů pocházejí většinou z pozdější doby, mezi lety 1888 /Prasek/ až do současnosti ve zprávách krajinských časopisů. Jejich proniknutí šlo by tedy shodně časově s fasí obyčejů, kdy ztrácejí svůj životní význam. Zpráva Tablicova /viz výše citát/ ukazuje však již na přelom či konec osmnáctého století a Vykoukal, při popisu jediného případu královéhradeckého obyčeje v Čechách, na začátku jara z okolí Libochovic n/Ohří - z první poloviny devatenáctého století uvádí čerpaje z Krolmusa a Hanuše výhradně píseň náboženou, z podobných motivů, jak shora uvedená "Stála panenka Maria ...", k ní se připojuje pouze oznámení příchodu jara a blahopřání. /Zl. Praha 1889, 299/.

Zásah náboženské thematiky do obsahu písňového projevu přišel však do fase, kde ještě byla tradice živá, kdy se tedy ještě mohl uplatniti, nalézti jako nový útvar příznivé podmínky. Zvláště pak, kdy přes udržení tradicí mizelo samo vědomí o vlastním cíli obyčeje. Ač původní smysl obchůzky, přinášení

léta, byl jím více méně zastřen, a obyčeji vtištěn takto r/z polon/božný, na udržení obyčeje v určité oblasti mohl, až na výjimku – /Orava/ zapůsobiti kladně, zejména ve vyvol/ní shovívavějšího postoje nadřadných úředních činitelů.

Stranou těchto tří nejobecněji užívaných skupin stojí písně, či spíše kr/tké popěvky, i říkadla, jež se připojila v různých oblastech k obyčeji a mísí se s jin/mi motivy, zejména jarními, vystupují rovněž samostatně. Jejich použití při této příležitosti je zn/mo především v Čech/ch a ve Slezsku. Říkadla a kr/tké popěvky, jež se včleňují do proudu běžné písně, jsou dětské projevy, uplatňující se při různých příležitostech; viz Erben, Písně, 1863, povahy žertovné. S/m Erben při uv/dění určité písně, na smrtnou neděli zpívané na Klatovsku, poukazuje na říkadlo, užívané při otlouk/ní píšťalek, z něhož byly použity motivy. /str.53,57, Erben/. Uplatnilo se takto z říkadel ku př.: Baba sedí za kamny ..., vlk sedí pod dubem ....., Hou, kr/vy dou ..., připojov/ny jsou ku běžným jarním písním i navz/jem zcela nelogicky.

Plzeň. kraj. z Nepomucka a Nasavrcka 20.III.1926 /Berndorf/, Č. l. XXVI, 1965 /Želečsko u Tábora, kde píseň kolední je složena z několika takových říkadlových popěvků. Na Moravě Vlast. sb. olom. str. 15, roč. VII., 1928, Slavkov, při vyn/šení smrť/ka.

Další písně, zcela jiného, v/žnějšího charakteru než tato říkadla se uplatňují samostatně; při obchůzce zejména s Mařenou, smrtí. N/měty jsou různé, s obsahem obyčeje nemají rovněž vůbec souvislosti. Jen z motivu smrti vych/zí píseň, pron/šená při obchůzce s loutkou v peřince, snad ve formě dialogu – o smrti, jež si přišla pro ukrytého nemocného: "Intera, Intere, milý muži, smrt stojí za dveřmi ..." Cit. v Č. l. XXVI, 1926, /Volyň/. Obchůzka je nazv/na chození se smrtí, ač tato loutka je všude v jižních Čech/ch zv/na létem; buď si zde účastnice přizpůsobily n/zev loutky obsahu písně, nebo jde o neporozumění zpravodaje. Úryvek této písně v Přelouči na Pardubicku, Krajem Pernšt. 1924, 120. Ve Slezsku opět při chození s Mařenou uvedena píseň o Julianě /Ulianě/ jež zabila svého bratra –

"Za Krakovem černá rola .." /Držkovice, Prus. Slezsko, Turkov/; Vyhlídal, Č. v Prus. Sl. 43/44, Prasek, Vlast. slez. I., 163, 1888. Při obchůzce s Mařenou u domů zpívá se dokonce i píseň "Kde domov můj" Slavkov u Opavy, Č. l. X., 242, 1901. Je však možné, že sem přešla a uplatňovala se z důvodů národnostních.

Účelem těchto všech říkadel a písní je opět získání odměny; pro ni, a ze snahy o lokální odlišení a větší zisk /délkou písně, originalitou námětu/ byly vybrány, seskupovány, užívány. S písní o smrti, jež přišla pro nemocného, se chodilo již několik dní před smrtnou nedělí, vlastním terminem obyčeje. Poukazuje se v nich opět na pokles obsahu obyčeje, i když forma, ku př. i základní obyčej - vynášení Mařeny /Slezsko/ zůstává; cílem a jedinou výživnější náplní se stává jen zisk a zábava; tomuto píseň slouží.

K písním umělým, nesourodým, jež do obyčeje pronikly, slouží uvésti Gallašovu píseň, jejímž obsahem je líčení průvodu obyčeje ve smyslu starého výkladu, památky na zničení model /Gallaš, Musa moravská, 1813, str. 371/372/. Zpívala se dle vyprávění stařenky Konečníkové v Žalkovicích u Kroměříže za jejího mládí /uvádí Zíbrt, Smrt nesem ... str. 47/. Je důkazem cílevědomého zásahu z vrstev mimo účastněný kolektiv, zároveň ukazuje přísnivou jeho reakci ze snahy po odlišnosti, zvláštnosti.

Po stránce geografické působení jednotlivých skupin písní zasahuje všechny naše země; písně s královským motivem jsou známy více na východě, ve shodě rovněž s výskytem nebo pamětí královského obyčeje; v Čechách nejsou a v jediném dochovaném případě krále působí již píseň postní. Motivy přicházejícího léta se uplatňují velmi hojně v Čechách, na Moravě ve formě podobné, na Slovensku odchylnější, stručnější. Náboženská píseň pod vlivem církevních činitelů proniká všude. Lokální varianty jsem vcelku vyznačila; významné je zde postavení Slezska, jež vykazuje zvláštní iniciativu a osobitost, větší než jinde.

Na thematiku jarních písní s obdobnými motivy jak v našich ze-

mích, jak na ni poukázal Aničkov, jsem již narazila výše. Pro celkovou charakteristiku písní téhož obyčeje mimo naše území lze říci, že ve střední Evropě, kde forma těchto obyčejů se s naší podstatně shoduje, shoduje se poměrně značně i thematika písní. Pokud ukazují především příklady z Polska, Lužice, z Německa a z českého území, dříve osídleného Němci, základem je opět motiv smrti a léta; stavěn v protikladu vzájemném, motiv léta rovněž dále rozváděn. Připojuje se blahopřání a žádost o odměnu. Působí ovšem rozdíly krajového pojetí, zřejmý však je celkem shodný názor, z něhož motivy vycházejí, i vzájemné vlivy. Polské písně některé v popisu májku poukazují na obdobné obraty zejména v našem Slezsku, lužické a německé písně staví proti sobě v úvodu smrt a léto jak naše písně české. "Smerć smy wuhnali, ljeco zaso prsiwedžemy." /Smoleŕ 222, resničky/. Zvláště pak Haaf, zřetelně /Mitteil. 394, 1887, XXV/. V německých písních jsou velmi časté žertovné motivy, na něž u českých Němců ku př. poukazuje Lábek jak na jedinou odlišnost těchto obyčejů u českých a německých dětí na Plzeňsku /Lábek, Zvykosloví 1930/. Zásahy písní náboženského charakteru jsem sledovat nemohla; milostná píseň však, při chození s královnou, odnesou v zeleň, zaznamenána u Brücknera, Myth. polska, 135/136, 1924.

Jinak o písních, jež provázejí vynášení smrti a přinášení léta – v Polsku Bystroń, Pieśń, str. 15–18, Wisła V., 1891, 752–755, Brückner, Myth. polska, 1924, 135, J. Archiv f. V. XIV, 173 a d., Pokiewia Litwa, 421, Kronika Marc. Bielskiego, 1754, 34, Lužice Smolér, Resničky, 222 a d., Schneew. Lausitzer Volkskunde, 1930, v Něm. Preusker, Blicke .. 1841, 150 a d. /rovněž o Lužici/, Haaf, Mitteil. 1887, XXV., 393 a d., Rhein.-Dür. Festkal. 122/123, Festl. J. 79, Lábek, Zvykosloví, 1930 /úvod/, Pilk Mitheil. 74/75, 1898. Všeobecně rovněž Zíbrt Č. l. II., 552 /i odkazy/. Podobné motivy, přizpůsobené místním poměrům a době v Zürichu – Rhein. Dür. Festliche Jahr 1863, 86/87 v pondělí po jarní rovnodennosti.

Vztah jednotlivých skupin, jak na ně bylo poukázáno, ukazují ve volbě námětu, ve způsobu pronikání jiného obyčeje a dalších vlivů, jež utvářejí a přetvářejí jejich charakter, rovněž na obsahovou náplň obyčejů. Obsahu obyčeje, víře v jeho smysl, nejblíže po stránce námětu skupina písní s jarními mo-

tivy. Je však příliš početná, příliš se vtírá snaha po odměně a ve formě vnější zdůraznění dekorativnosti, že náplň obyčeje nezůstává ve shodě s obsahem písně. Píseň přežívá ve své většině poměrně jako forma ustálená, užívaná vždy při téže zvláštní, opětované příležitosti; působí rovněž nivelisace, totéž časové určení, jednotlivé motivy a zejména obraty jeví variabilitu ve snaze po lokálním odlišení, celkem v základě ne tak podstatnou. Stále zůstává především námět a základní motivy, v nichž se obráží tvůrčí náplň a poměr úzký k obyčeji, ale především doby starší. Při tom však přece projevují určitou stálost. Tam, kde pronikl královský obyčej, nastalo rozrušení, způsobené odlišnou formou, zdůrazněním osobnosti, králky, působením obyčeje obsahu jiného. Protože však nositelé obou obyčejů patřili k téže skupině, věku i pohlaví většinou, a snad též proto, že obyčej královský vycházel dobově téměř z vyvrcholení onoho teplého období, jež se nyní přináší, nastalo vzájemné přizpůsobení a prolnutí jak v obsahu obyčeje, tak v písni. Protože zde, jak jsem již výše podotkla, šlo pak o rozhojnění formy, způsob podání zprávy, než o velkou změnu. Zdůraznění odměny při obchůzkách s královnou vycházelo pak z téhož základu, jak totéž u normální běžné obchůzky. Nejhlubší zásah do písňového repertoiru obou jmenovaných obyčejů způsobilo proniknutí písní náboženských. Došlo ku střetnutí a prolnutí náboženských motivů se staršími, ale i k úplnému potlačení starších, původnějších. Mohou-li se tyto tři skupiny písní označiti po stránce námětu, vlivů, v průřezu vertikálním jako fase, způsob proniknutí a uplatňující se vliv písní s náboženskými motivy by označoval fasi poslední, jež přímo v podstatě zapůsobila na obsah obyčeje. Ač znamená zásah násilný, nevycházející přímo z vrstvy aktivně účastněné, a do formy živé, přesto se ujal a ve spojení s žádostí odměny pomohl potlačiti poslední stopu vědomí vlastního smyslu aktu. Na obsahovou stránku tyto písně zapůsobily záporně, na udržení obyčeje kladně.

Podobně na úpadek obsahu ukazuje přijetí říkadel a písní, na-

prosto cizorodých. Jestliže úloha písně byla původně doprovodná, zdůrazňující vlastní cíl obyčejů, postihující jeho význam, a jestliže postupem času ztrácela vědomí této své úlohy, zejména ve zdůraznění odměny, pak konečně v poslední fasi, zejména jak píseň náboženská nebo neutrálního charakteru se stávala samoúčelnou. Vlastním prostředkem k získání odměny, k němuž přistoupila dekorativnost.

Co stránce hudební mají písně, doprovázející vynášení smrti a přinášení léta většinou formu říkadel, t.j. jednoduchých motivků, většinou dvoutaktových, stále, obyčejně bez variant opakovaných, blížících se svým charakterem melodii mluvené řeči. Harmonické cítění je ovšem všude zřejmé, převaha tvrdých stupnic, i u moravských popěvků je nápadná.

Výjimkou je částečně, svým melodickým duktem popěvek, připomínající trubkové fanfáry /snad vliv barokních kasací?/ jinak však běžné formy. /Bartoš, N. d. 29, Záhřebsko, Chromeč/.

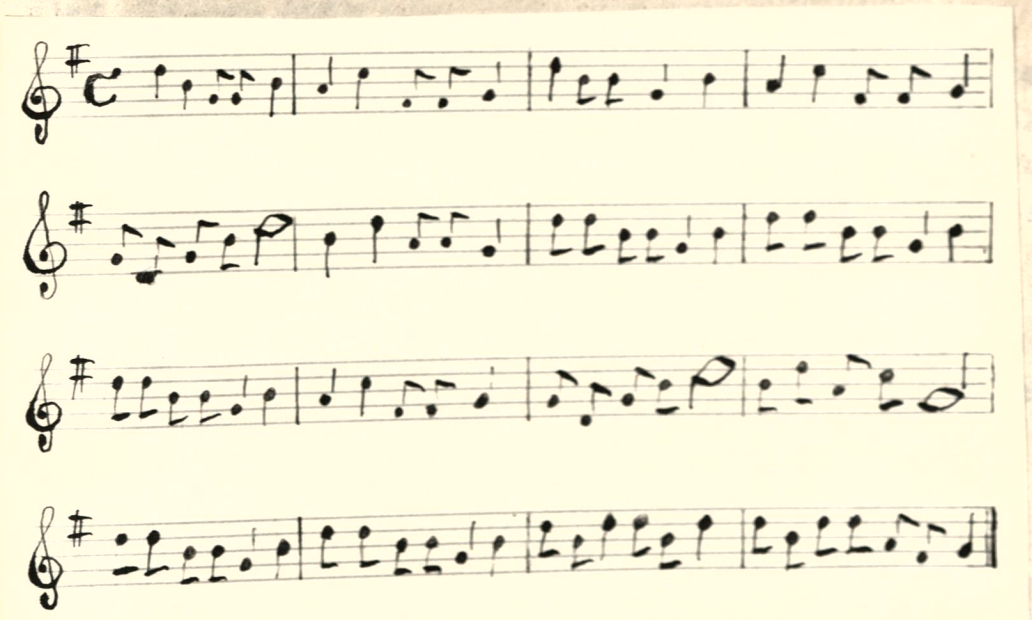

Neméně zajímavý je popěvek z Rožnova, Batr. N. d. 298, 1888, se zvětšenou kvartou, jejž Bartoš uvádí v modu lydickém.

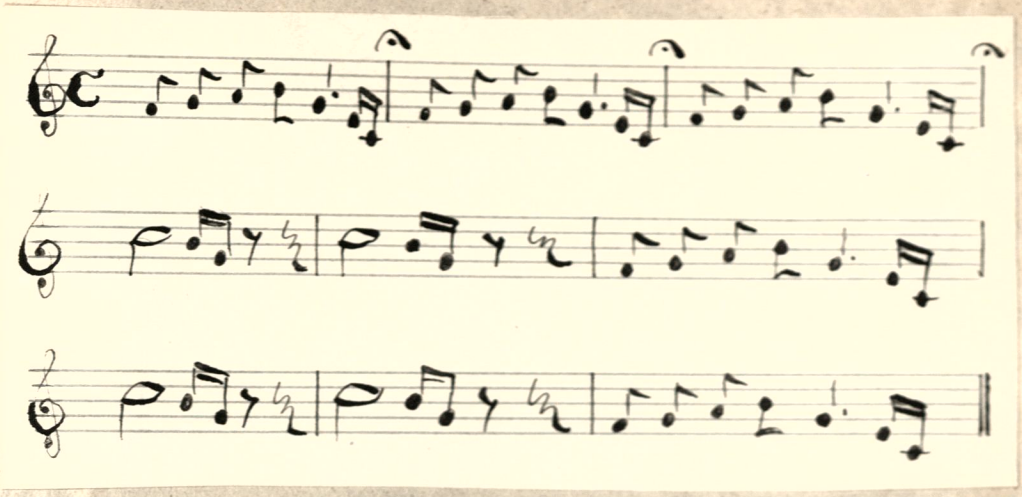

Podle sdělení Dr Scheuflera není však v modu lydickém, nýbrž jasně harmonicky cítěný, t. zv. fa-modus. /O t. zv. fa-modu viz blíže W. Danckert: Grundriss der Volksliedkunde, Berlín 1939/. Svým charakterem se podobá některým alpským popěvkům, t. zv. "Alpenrufe", viz blíže W. Richardt, Der Alpenländische Jodler /Berlin 1941/.

Jejich stáří, vzhledem k uvedeným okolnostem, je přirozeně velmi těžko určiti. Mnohé popěvky, jež uvádí Sušil, blíží se již normální písni, se všemi regionálními znaky moravských krajů, na př. cikánská stupnice, /modus O.770,/ malá septima v závěrech, /viz příklad na str. , Sušil 770/, specifické rytmy a pod.

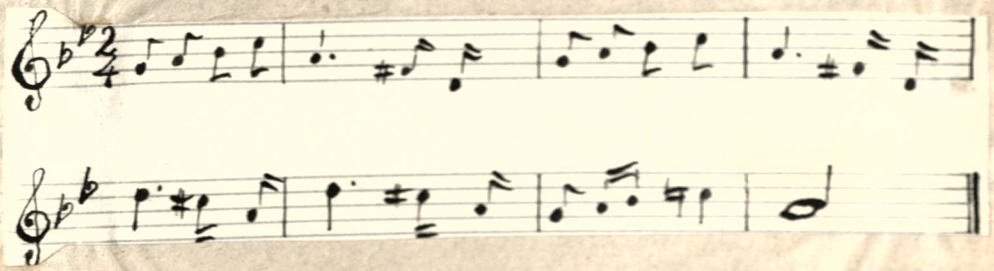

Původním smyslem písně bylo - ovlivnit zdar koní. Působit na zničení loutky, zpěvem o její záhubě; při příchodu s létem /stromkem/ působit na zdar úrody, všeho růstu; znásobit slovy písně naznačovaný akt motorický, přinášení léta. K pů-

sobnosti předmětu, jenž má charakteristický znak nastávajícího nového období, zeleň, připojuje se píseň, jejíž obsah má zdůraznit vliv přinášené zeleně. Moc předmětu je doplněna mocí slova. Tyto písně blahopřejné, označující, případně vypočítávající, co nové období přinese, nebo popisující jeho projevy, se v základním obsahu vyskytují všude, kde je obvyklá naše běžná forma. Při vynešení loutky, při obchůzce se stromkem, u obyčejů vzájemně spojených či samostatných. Viz str. IV. Brückner označuje písně, doprovázející obchůzku se stromkem, t. zv. "Geikenlieder" za zcela zvláštní skupinu písní, v nichž jedině by se mohlo hledat z výročních popěvků něco "pohanského". /Archiv f. slaw. fil. XIV., 176/. Je-li zde myšleno na starý, předkřesťanský prvek v písni, pak jedině by tu mohla působit právě ona vůle, slovem, popisem projevů, případně blahopřáním působit na vyplnění přání; tedy podnět popěvku. Tentýž motiv a tentýž ráz mají však téměř všechny často blahopřejné písně, koledy, pronášené na počátku nového období, zejména novoroční /vánoční/ pronášené i o jiných příležitostech /králky/; nemusí být nadto ani spojeny s myšlenkou na odměnu /Stránská, Čsl. Vlast., Ň. II., Národop., str. 280, písně děvčat zpívajících pod okny jednotlivých stavení/.

Písně, provázející oba obyčeje, jsou v nich složkou velmi životnou. Nejen, že obrážejí v sobě život obyčeje, jeho význam v průřezu doby, udržují se až do poslední jeho fáse, a přebírají na sebe konečně i důležitou roli, na úkor aktu. Samy se stávají prostředkem, ne úkon sám. O jejich stáří si nedovolují trvdit nic určitého; nemůže se v tomto ohledu sledovat projev, ale podněty, z něhož vyšel. Tyto podněty pak mají základ prastarý a všelidský. Lpění na formě, jež vzešla z působení tohoto podnětu, slouží v základě k zdůraznění motorického projevu, výkonu obyčeje; jejich forma zajisté bývala stručnější, velmi výrazná, snad se omezovala na pouhé výkřiky, jimiž se mělo aktu dopomoci. Dokladů starých není; a i v době, kdy se dovídáme po prvé o těchto obyčejích, ve třináctém a čtrnáctém století, na rázky na písně jsou tak matné, že je těžko něco

rekonstruovati. Ovšem v českém zákazu se zřetelně hovoří o hanobení loutky, vyjádření, že smrt již nebude směti škodit, když je vypuzena. Tradovaní formy písně, jak se poprvé objevila v Bartlicově kalendáři r. 1610 je pochopitelné jako u útvaru sevřeného rýmy, uplatňujícího se stále při téže příležitosti, možno-li říci lidového obřadnictví.

- ooo -

V. Poměr kolektiva, geografické rozšíření.

Na vynášení smrti a přinášení léta působila společnost v průběhu času ve svých vrstvách i věkových skupinách. Při tom role aktivního účastníka, nositele, se posouvala stále níže, přecházela v roli pozorovatele aktivního /tvůrčího/ i pasivního. Žádá vrstva, skupina věková, měnila svůj postoj k obyčejům, především z kladného v záporný, podle svých životních názorů a odrazu vlivů, jež se podílejí na jejím utváření. Podle prvních zpráv, zákazů, jako aktivní účastník vystupovala při vynášení smrti vrstva kněžská vedle lidu; v téže době, zatím jen jak anonymní lokalita jsou připomínána města vedle vsí, výslovně část Prahy, Podskalí v r. 1610 /Rosarius/, pak daleko později ještě i v 19. století /především u Erolmuse/. Zemědělská vrstva městského obyvatelstva aplikovala svým způsobem obyčeje na své cechovní slavnosti, jak dále chci ukázat. Menší osady, dotčené anonymně na sklonku čtrnáctého století, ve dvacátém a zejména devatenáctém století se stávají hlavním dějištěm a pramenem zpráv. V aktivní účasti a vlivu obyvatelstva se ukazuje postupující, ale nepravidelný přesun z vyšších věkových skupin do nižších, a stále zřetelnější působení faktoru sociálního.

Jednotlivé vrstvy společnosti a věkové skupiny působily v utváření obyčejů samotných i velmi značně navzájem. Mohly se ovlivňovati jako nositelé, v části aktivní, i jako pozorovatelé, kteří nemusejí být zcela pasivní a vyvíjejí určitý nátlak na

skupiny přímo účastněné. Na tuto okolnost jsem poukázala již výše, ve zřetelném vlivu školy a fary na popěvky, ocitlé však již ve středu mládeže, jako na doprovodnou složku obyčejů, jež však ve svém složení a změnách ukazuje dobře stav jejich vývoje. Zde tento vliv vycházel z nepřátelského stanoviska k přítomnému jejich stavu a neomezoval se jen na tuto mírnou změnu v popěvku. Nepřátelský postoj týchž činitelů - církve jako znářazené instituce se ukázal právě v nejstarších památkách na vynášení smrti, v přísných zákazech, detailních popisech obyčeje, zahrocených proti vlastní, ovšem podřízené nižší vrstvě. Rovněž tak nepřímí nositelé v kladném vztahu mohou ovlivniti životnost obyčejů, je-li ohrožena z příčin pro ně malicherných, a jsou-li pro ni předpoklady, - jak bylo vidět v zásahu starší vrstvy věkové - žen - na dívčí mládež, přímou vykonavatelku; výsledkem bylo obnovení obyčeje, diktované nutností /č. l. XXXI, 136, viz str. 105/.

Kladná kvalita postoje kolektiva, vedená vírou v moc a zvláštní určení úkonů, vedle toho i silou tradice a konečně i vynikutím složky dekorativní, zejména pak touhy po odměně, i záporná, značící již novou orientaci, vytvářejí obsah i formu obyčeje v průběhu doby. Střetávají se zde činitelé, vycházející ze samotného nitra společnosti, do níž jsou vřazeny obyčeje a kde prodělávají svůj vývoj.

Každá vrstva sociální, i skupina věková, jež se podílela na utváření obyčejů, vtiskla jim pečeť svých názorů, své osobitosti, svých vlastních strukturálních změn, ať v pěstování jejich, odporu k nim, ať v předávání či přejímání. Nejvyšší stupeň společenský, přímo účastněný na provádění aktu vynášení vrstva nižšího kleru ve třináctém, čtrnáctém století, nejnižší pak věková skupina nejmenší mládeže, zároveň nízko sociálně stojící, jak se projevuje zejména v devatenáctém a dvacátém století. V prvém případě úkon vědomý, slavnostní, na vůdčí role vrstvy výše stojící společensky, v němž se dala tušiti víra v účelnost a nutnost aktu, v posledním jen for-

sální skupka, vedená jen žádostí odměny, až k žebrotě. Mezi těmito krajními póly během sedmi až osmiset let nastává ono postupné, někdy rychlejší sesouvání obyčejů do nižších skupin sociálních a věkových s působením na změny obsahu i výroku.

Úloha nižšího kleru jenž se vedle prostého lidu účastnil pravidelně obyčeje vynášení smrti podle nejstarších zpráv, dává svědectví o jeho názorech, úzkém poměru k lidu. Je možno s jistotou předpokládati, že v pořádání a usměrňování formy obyčeje měl roli vůdčí. Formu nejstarší z německého Slezska uvádí Spamer D. Volksk. II., 105, 1936 vlbec jak církevní procesí /Kirchenprocession/ a uváží-li se, že tato vrstva obyvatelstva vyššího postavení, ale v nejužším styku s prostými věřícími měla značné vzájemné styky navzájem i se zahraničními klerikly, mohla velmi silně působiti na šíření obyčeje za hranicemi země úmyslně.

Významnou aktivní úlohu duchovenstva by osvětlovala ponděkud i okolnost, že v nejstarší době zpráv /současně pak ovšem i později/ se klade provádění obyčeje právě doprostřed postu, kdy nastávalo částečné jeho uvolnění, zejména v potravě, dotýkající se opět především přísnějšího postu duchovenstva. /Srv. Veit, V. Brauchtum u. Kirche, 1936, 131/. Tento moment by mohl tedy alespoň z části osvětliti, proč právě tento poměrně pevný termín má obyčej zejména ve starší době - v účasti kněží i toto jistě uvolnění kázně a aktivní, kladný vztah k obyčeji; konečně bude moci snad vésti k řešení otázky vzniku obyčejů a průmětu vlivů, jež působily na jeho utváření a přejímání v době starší. /V připojení druhého obyčeje - neb alespoň jeho náznaku a předsvětí, v návratu z průvodu se smrtí se zelenými rotolestmi /Spamer/ je možno viděti i vliv a účastěný přesun církví sankcionovaného přinášení a svěcení rotolestí v květnou neděli. Zde, ač byl rovněž přijat klerem - nižším však, zapadl oficielně a zletěl v lidu jako přirozené vyústění a vyznačení touhy po projevu nového období/.

V poměru této vrstvy kněžské k obyčeji v době nejstarší již je patrný dvojí vztah. Kladný v aktivní účasti nižšího kleru, roli jeho pravděpodobně vůbec vedoucí i záporný ve vztahu vyššího duchovenstva, bdícího v úloze kontrolního orgánu nad zbytky starších názorů. Tento záporný vztah u duchovenstva se později částečně převrací. U nižšího duchovenstva v příčném vlivu na obyčej se vyhraňuje v působení nepříznivé - i v době novější, v devatenáctém století, na popěvky, samu celkovou formu. /Arci kromě sběratelů obyčejů z těchto řad a těch, kteří se obyčejem ve vztahu k víře později více zabývají/. Na druhé straně, následkem Dlugosze, členů vyššího kleru se mění a usměrňuje kladně postoj kněží, kteří pojednávají o obyčeji oficielně a jako Dlugosz, původce názoru, dávají mu počet křesťanské památky /viz hist. přehled, str. 27/8, 32/3.

Ve vztahu k první zprávě o obyčeji a zároveň i o roli kleru v něm, jak ji tlumočí Spomer D. Volksk. 125, II. a klade do r. 1268 zatím pro nemožnost získání Spomerova pramene nelze říci nic určitého o tom, z jakého postoje, pramenu vzešla. Nevím, byla-li nákazem či příležitostným popisem a kdo ji podává. Její poznání by osvětlilo daleko zřetelněji než dosud jak poměr kleru a ostatních vrstev, důležitost a váhu obyčeje v této době, tak možná i otázku vzniku, ne snad právě ostrotného obyčeje, ale stávající formy s pečetí účasti kleru a její migrace. Podle prvních zpráv českých, nákaz synody pražské z r. 1366 postihující v pohrůžce přísného trestu, odepření přístupu k bohoslužbám aktivní účast lidu i kleru, zapůsobil pravděpodobně právě na tento nižší klerus, jako na přímého podřízeného tak by ukazoval druhý nákaz synodní o necelých 18 let následující, r. 1384, v němž o účasti duchovních zmínka není, pohrůžka se dotýká stejnou měrou jako prve pouze laiků. Je snad možné, že u duchovenstva, závislého na vrchnosti církevní zapůsobila zde právě stránka hmotná. Ačkoliv upozornění tohoto nákazu je zřejmě jen z druhého nákazu, nemuselo se díti všeobecně. Velký, ba vedoucí podíl nižšího kleru v obyčeji, jenž ukazoval na nezřízení předkřesťanské -

ve snaze loutkou, obrazem určité skutečnosti, působiti na změnu této skutečnosti samu, v postoji, jenž vyjadřuje víru ve zdárný úspěch skončeného aktu /úsměšky, volání, že je smrt již vypuzena/ sbližuje tento nižší klerus s prostým lidem, jemuž tím spíše toto nazírání bylo vlastní. Nacházíme-li ještě v devatenáctém století vědomí o nutnosti úkonu, strach před mocí loutky, před nedodržením úkonu, tím spíše a mocněji tyto pocity ovládaly člověka ve třináctém, čtrnáctém století. Způsob života kleru vůbec, především nižšího, se nelišil příliš od života laiků, obyvatelstva měst a vesnic, jež zachovávalo obyčej a zároveň se nelišil od jeho názoru. Mínění současného kazatele, kněze, zahrocené proti způsobu života světských kněží, je zachováno ku př. v kázáních Miliče a Kroměříže. /Sermones quadragesimales kázání postní, str. 9, 1389, Un. knih. IX. C 14; udává Hrubý, České postily 1901, str. 169, kde i další odkazy, ku př. Jireček, Čas. č. mus. 1861/. Referuje o způsobu života světských kněží, farářů, kteří vedou "marnost tance, pěkné ženy milujíce, s chrty a krahujci honiece, pýchu tiem plodiece, v lenivosti sie kochajíce a na svaté hodiny ráno nevstávajíce, do poledne spiece a v noci do puolnoci na víně, na pivě, na vrchcáby hrajíce .." veselí žáků v kostele, jízdě na oslu, biskupu bláznů, opět píše Hus ze svých vzpomínek, jako přímý účastník v mládí; /cituje Zíbrt, Obyčeje, str. 84, tam i další odkaz/. Zde opět se podává svědectví o poměrné vlažnosti světských kněží, mohly-li býti podobné výstřelky trpěny. Vedli-li zcela světský způsob života, pak není divu, že měli velký podíl i na obyčeji vynášení smrti, vycházejícím ze starších názorů, v němž možná právě jejich přítomnost zdůraznila ráz slavnostního, bujného středověkého projevu.

I doba a místo poněkud odlehlejší až o 200 let téměř později v náhodně snad zachované zprávě ukazuje zřejmě, kterak vynášení smrti, základnímu obyčeji bylo dáno roucho náboženské, církevní památky. V Lužici, Budyšíně, neznámo od které doby, až do r. 1523, v den 23. února, svátek stolování sv. Petra

se konávalo velká slavnost za účasti rektora, žáků, a obyvatelstva. Tento den, podle starého kalendáře Karla Velikého platil za začátek jara, označen "ver oritur".

Haupt, Sagenbuch der Lausitz, II. 53, čerpá z Abrah. Frenzela: Von den Völkern in der Lausitz. Podle Haupta Frenzel správu vytěžil patrně z Budyšínské kroniky. /rovněž Abraham Frenzel: Historia Lausitiae Superioris, asi 1700/. Dále Lehmannovic, Feste der Lausitzer Wenden 1931, tamtéž i o kalendáři Karla Velikého /Piper, Karls des Grossen Kalenderium, cit. dle Aničkova Ves. obr. pis. 54, Franz, die kirchlichen Benediktionen, 390/.

Slavnost v Budyšíně měla dvě části - začla jak průvod se slaměnou loutkou, s vlasy z kudele, ověšenou hadříky, stuhami a věnci, jež se nesla na holi ulicemi a konečně byla spálena na vrchu Protschenberge. Kdo se aktivně tohoto průvodu zúčastnil, není výslovně podotknuto. Večer pak byla zapálena na náměstí hranice. Městem kráčel pak v průvodu rektor scholae se svými žáky, za nimi přední měšťané, sluha městský nesl světla. Rektor zpíval responsorium, vztahující se ke svátku dne - "Petre amas me?" U hranice pak školní mistr zpíval: "Iam ver oritur." Účastnilo se i mnoho lidu, během slavnosti obyvatelé měli v oknech rozsáta světla. Žáci sami byli převlečeni do oděvu selského, nebo jinak zakuklení.

Obyčej byl přerušen zákazem toho roku proto, že dva ze žáků oné loutce dali podobu papeže, tedy pro zesměšnění hlavy církve; byli uvězněni a obyčej se dále nekonal. Tomuto snad vděčíme za zprávu o obyčeji. Ustal tedy násilně, ne popudem z vnitřku, ale pro zajištění pořádku a klidu, když bylo viděti, že se do něho vloudily v posměšku pravděpodobně vlivem reformace názor a pojetí nepřátelské vrchnosti církevní. V tomto případě je zvlášť pozoruhodné, že obyčej má, a ještě v této době charakter slavnosti oficielní - v účasti školy, nejen lidu, jenž v rozsvícených svících během průvodu vyznačuje náboženský punc slavnosti. V datu, responsoriu, spojen je náboženský význam dne, svátku sv. Petra, zároveň se starším významem začátku jara, jak jej vyznačil jistě vlivem všeobecnější tradice starý kalendář. V tomto pojetí oslavy nadcházejícího

jaro navazuje právě na termín daný starým kalendářem a ve spojení s ničením loutky, jež zde nemůže mít jiný význam než zničení uplynulého období, se sbližuje značně s obyčejem, jak se prováděl ve třináctém století v Misenschu a ve čtrnáctém století prokazatelně v Čechách. Zde opět jde o ničení loutky, oslavný význam nového období, ač v obou případech v jiný pevný termín. Snad v prvém případě spojen s uvolněním postu, ve druhém zřejmě i s církevním svátkem, jenž pak byl rovněž poločer v den starého významu jara. I v této zprávě se mluví o zvláštním čestování účastníků, žáků obyvatelstvem, - zdramatňuje se jím slavnostnost aktu a připomíná hoštění a oslavné hody, jak se mohly pozorovati ještě v devatenáctém století na vsích /viz výše/ po vynášení smrti. V zakuklení žáků lze pozorovat osvěžná masopustních průvodů a rovněž pak vůbec známku snahy po bujnějším projevu ve středu mládeže. Účast rektora, měšťanů, ukazuje opět na pojetí vážnější. Kdo se účastnil aktivně první části slavnosti, podstatou starší, není ve zprávě výslovně podotknuto. Pravděpodobně působili žáci ve vedoucí roli, pak lid. Aktivní účast kleru není zde zajištěna, rektor, pravděpodobně mistr z artistické fakulty spíše klerikem nebyl. Ale celý náboženský nátěr slavnosti oficielní charakter zdůrazňuje zřetelně na kladný podíl kleru, třebaže pasivní spíše než aktivní, rozhodný však souhlas s touto formou. Forma vůbec zároveň svědčí významně o roli města, jež se vděčně chopilo obyčeje a dalo mu rozvinouti ve svou všeobecnou slavnost. Sám městský soudí, stavitel šli u předu průvodu, zajisté občansů významnější.

U formy obyčeje, jak ji líčí zpráva z Budyšína lze pozorovati vedle náboženského nátěru novou významnou úlohu školy, jež nahradila vedoucí roli kleru, konečně zvláště vystupující zapojení do slavnostního života městského obyvatelstva, třebaže i dříve jsou o roli měst zmínky.

Proti první zprávě je nutno vzíti v úvahu rozdíl 200 let, vyditelné spojení s církevní památkou sv. Petra, pak v obou zprávách se vyznačují jiné okolnosti - v zákoutí vše náboženství

nepříznivé, ve druhé zprávě slavnostnost aktu. V obou případech jde však zřejmě v základě o týž obyčej, jehož forma je utvářena a rozlišena lokálně, časovou vzdáleností, dobovým postojem.

Nižší klerus působí tu jak přímý nositel, jeho role vzhledem k jeho vyššímu postavení ve společnosti byla zajisté významnější - a s tejvyšší pravděpodobností též byl hlavním šiřitelem obyčeje. Zdá se, že zde významnější úlohu měli zvláště t. zv. "clerici vagantes" - kteří, ač nevysvěcení a bez vlastní fary byli pověřeni církevní vrchností k šíření náboženství. Často se uplatňovali jak pomocníci farářů. Jejich pohyblivost a světštější charakter snadno mohla vésti k šíření obyčejů. /Viz blíže Ott. sl. encyk. díl V, 1892, str. 455/. Tyto okolnosti mohou míti pro otázku šíření obyčeje a zakořenění v jednotlivých vrstvách obyvatelstva značný význam. Naskýtá se zde totiž domněnka její rozrostě doložení je obtížné pro nedostatek a poměrnou stručnost zpráv, zda lid nepřijal tuto formu jarního obyčeje právě od jmenované vyšší vrstvy, jež kdysi měla v obyčeji úlohu tak významnou - vedle hojné podpory měst. Jiří zpráva nejstarší, v Čechách, zákaz upozorňuje, že jmenovaný obyčej se rozrostl /viz str. 23/, což ukazuje na rychlé rozšíření obyčejem, možno-li říci, snad takřka módní; to by poukazovalo na možnost styků, i tedy na vliv nižšího kleru. Na druhé straně nutno připustit i vliv německých kolonistů, kteří obyčej mohli přinésti s sebou. Vezme-li se v úvahu, že první zpráva postihuje obyčej v Německu konaný /Spamer v. Volksk. II, 105/. Což ovšem nemusí být právě dokladem, že obyčej právě zde vznikl, nařízka zákazu na vzrůst obyčeje by však poukazovala na cizorodost. Pro tuto okolnost je významné i vymezení úkonu obyčeje ve městech.

Podstata obyčeje vyjadřuje cíl přirozeně lidský v této době právě, vymanit a přivolat přelom do nadějnějšího období ročního. Kořeny tkví všude, kde mohla být nepříznivá skončeného a naděje nového období nejvíce pociťována. Nejobecnějším předpoklady jsou v širokých vrstvách lidu, prostředky se

však různí. Je možné, že zde nastal zpětný proces, - někdy vyzdvižení určitých prvků obyčeje nebo jisté jednoduché formy z lidu, klerus se jej chopil za pomoci měst, zprvu zajisté pro přirozený cíl obyčeje, aby přispěl k jeho formování, šíření; poté opět poklesávání a návrat níže k lidu, v jehož středu se dál formoval a posléze vyžíval.

V pojetí kleru působení obyčeje mohlo být zesíleno zejména uvolněním postu, v pozdějších případech z Budyšína napojením na církevní svátek, ač zde má již spíše náznak úmyslného vyzdvižení nové náboženské stránky aktu. Ač účast nižšího kleru zde všude je významná, a jeví se i snaha po přizpůsobení a dohodě obyčeje s předkřesťanskými prvky ve vážných termínech církevních, přesto oficielně a všeobecně vyšší církevní mocí uznán nebyl a převzat, jako ku př. svěcení přinášených ratolestí, vykrápění polí knězem, ač i zde jádro leží opět mimo církevní invenienci. Obyčej vynášení smrti byl odkázán na místo odlehlé, pokud se jej nepodařilo vyhladit a nižší klerus, původně nositel obyčeje, stal se jeho kontrolou a strážcem, usměrňujícím obyčej více méně podle své horlivosti a vlivu na kolektiv účastněný ve smyslu rovněž záporném. Na druhé straně punc jakési oprávněnosti oficielní byl dán obyčeji zásluhou Dlugoszova výkladu, horlivě opakovaném v knihách kazatelů a historiků, jejichž názory se takto dostaly, podloženy Dlugoszovou autoritou do obecnějšího užití a poznání širšího kleru. I zde tkví pravděpodobně jedna z příčin, ležících mimo přímé působení a postoj lidu, svého nositele, proč se obyčej mohl pro tento shovívavý postoj poučených a věřících kněží udržeti snáze. Přesto však i pozdějšímu vlivu na obyčej je nutno přičítat velkou důležitost; úzký styk jejich s lidem, velká moc nad jejich dušemi mohla zapůsobit při jeho nepříznivém spíše poměru přerušení a pozdější zapomenutí tam, kde jinak by pro výskyt obyčejů byly velké předpoklady. Tomuto vlivu bych přičítala vymizení obyčeje kupř. v Detvě, na něž se značným podivem upozorňuje Sochář, ve srovnání s formou a stálostí obyčeje jinde. Slovák 7.IV.1927. Takto se zá-

sch světských kněží zajisté mohl projevit na mnoha místech. Jen nepříznivé působení drobného kleru na obyčej, jak kontrolního orgánu, bdícího nad vyhlazením předkřesťanských přežitků, jsou doklady i z doby poměrně nedávné. Postihují jak pozvolný rozklad /ve vkládání a konečném převážení písní církevních v obyčejích - viz výše str.131-2/, tak celkové rozmělnění formy, ponenáhlé zapomenutí i rázné a náhlé přerušení.

Neshodný vliv kněží na zánik obyčeje lze pozorovati na Oravě, kde se pamatuje ještě název loutky, Marmarieny, obchůzku s loutkou však provázejí již náboženské písně a nebo kontinuita s minulostí je zcela přerušena, zůstává pouze zpěv postních písní a z obchůzky vzniká nábožná cesta ku hřbitovu, s připojenými modlitbami. /Slovák, 7.IV.1927 - Sochář/. V Jaworníku na Moravském Slovensku došlo zákrokem faráře v době nepříliš dávné k náhlému zániku obyčeje /Sdělení Dr. Rychnové, 1950/.

V době starší, na přelomu století osmnáctého a devatenáctého byl to právě farář ovenecký Koucký, který zamezil určitým zvykům, oblíbeným v Ovenci, na okraji Prahy, mezi jiným též vynášení smrti. /Krolmus, Staroč. pov. 1847, II., 107, viz dílo cit.157/.

Zásahem církevní vrchnosti na Slovensku ku př. si vysvětluje Sochář položení "přinášení léta" na květnou neděli, při čemž vynášení smrti bylo zapovězeno jako pohanský zvyk, druhému obyčeji pak byl dán křesťanský smysl aplikovaný na církevní slavnosti květné neděle. Naproti tomu se ukazuje i postoj celkem blahovolný. Ze středu kněžské vrstvy vycházejí i hlasy, jež doporučují trpěti jmenované obyčeje, jak již víře neškodné, dokud samy nepřijdou v zapomenutí; ovšem při tom tendenčně doporučují připomenouti lidu požehnání křesťanství proti starým bludům a dozírati na počestnost úkonu. /Postránský, Blahověšť, 142, 1870, Laxy:die Polnische Marzana, V. Schles. T. Blatt, 1842/. V tomto smyslu též může přijíti průvod s Kyselicí - nevěstou k faráři /Slovák, 8.IV.1927, Soch./. Pro-

jevuje se tedy i později celkem dvojí názor - jednak snaha, co nejvíce obyčej potlačit, zvolna - písněmi vhodnými nebo přímým zákazem, či postoj shovívavější, jež chce obyčejů použíti tendenčně k nábožnému poučování. Mimo stojí ovšem sběratelé z řad kleru /Sušil, drobní přispěvatelé, klerici, Č. l. II., Museum 1893, 127, J. Staněk/.

S postojem kleru, poměrem k obyčejům i lidu souvisí poněkud i otázka názvu smrtné neděle - to jest čtvrté nebo páté neděle postní, nejčastějšího termínu obyčejů, především vynášení smrti. Postní neděle vůbec se vyznačují několikerým pojmenováním, vedle latinských názvů podle počátečních slov přípravné modlitby, introitu v ten den, i označení, obvyklá u nás i v jiných zemích, vyjádřená v jazyku lidu. Označení smrtelné neděle je zřejmě v souvislosti s obyčejem vynášení smrti. Připomínáno je již v českolatinské husitské postile, kladené do V. století /viz výše str. 25/. Původ tohoto názvu ve starší době, zejména u kazatelů byl vykládán podle obsahu evangelia toho dne, že poprvé se v něm připomíná usilování Židů o smrt Páně /kamenování/ - Seelisko - Vejkladové, 1772, 192-3, podobně Medlín, Postilla 1796, 233, Zámrský, Postila 1590, 294, jenž tento název spojuje s památkou křestu po zavržení model a odvrácení smrti duchovní, stejně jak Damascen, Trojí chléb, 1727, 381, 2. K obsahu evangelia rovněž i v novější době odvozuje název neděle Procházka, Bíd český 1910, 160-162. Přímo od vynášení smrti již dříve Partlicius, Kalendář, 88, 1617. Později pak i Lexikon für Theologie u. Kirche IX, 667, jenž takto vysvětluje lidový název neděle Laetare, Todtensonntag, čtvrté v postě, kdy se všeobecně koná obyčej, proti naší páté postní neděli. Podobně u nás Stránská, Čsl. Vlast. Národopis, 285/286, bezpochyby i podle analogie ostatních nedělí postních, jež se vztahuje většinou k určitému konání v ten čas typickému. Ku př. podle jídel pražná, pučálka, odívání - černé, obyčejů - liščí, družebná. /Stránská tamtéž, Kulda, Círk. rok 289-390/. Názvy se při tom rozlišují krajově, určitá neděle jich má několikero. Sama smrtná neděle na př. na Sloven-

[illegible]ku se nazývá šúlková podle pokrmu, jenž se v ten čas připra-
[illegible]je /Slovák 6.III.1924, Socháň/.

[illegible]obně je tomu v Německu, Belgii, Italii. /Lexikon f. T. u. [illegible] 667-9/. Neděli Laetare v Německu kromě Totensonntag v ur-
[illegible]tých západních krajích /Mohan, Rýn/ nazývají rovněž Sommer-
[illegible], snad vlivem druhého obyčeje, přinášení léta. Podobný ná-
[illegible] je v Belgii u Vlámů /Spamer, Deut. Volksk. 106, 1935,
[illegible]. Dür. Fastl. Jahr, 1863, 86/.

[illegible] případu označení smrtné neděle u nás, zdá se, že se prostou-
[illegible] důvod církevní - připomenutí utrpení, smrti Páně, s důvo-
[illegible] lidovým - vložením obyčeje především v tento pevný termín
[illegible]oti přísnému středu postu, jak je obvyklé v Německu. Došlo
[illegible]určité vzájemné dohodě.

[illegible] našich zemích tento den, označený jeménem smrti nemá, kromě
[illegible]rmínu jmenovaných obyčejů zvláštního významu. Výjimkou je ná-
[illegible]dná poznámka, že na Mnichovohradišťku v tento den právě vy-
[illegible]ívá hrobník staré věnce a pálí je. Mencl, Mnichovohrad. Rok
[illegible]byč. .. 89, 1924-25. V Německu však Lätare - jako Todtensonn-
[illegible] platil za nešťastný - vodník byl nebezpečný, nesmělo se
[illegible]tít. /Beitl, Wörterbuch, 1936/. Význam nadcházejícího jara
[illegible] době se projevuje pak rovněž v žehnání ovocných stromů.
[illegible]rtori, S. u. B., 132/3./.

[illegible]vláště významný podíl na těchto obyčejích, především vynáše-
[illegible] smrti, mají města. Jsou připomínána již v českých zákazech
[illegible]roveň v souvislosti s účastí kleru, v rozšíření patrně do-
[illegible] značném. Nejstarší zpráva vůbec z r. 1286 vychází z němec-
[illegible]ého města Eisenachu. Budyšínská forma vynášení smrti z r.
[illegible] ukazuje pak již velmi detailně všeobecnou účast městské-
[illegible] obyvatelstva, kde slouží za podklad slavnosti rozsáhlé,
[illegible]cielního rázu. Průvodu se účastní významnější občané, ško-
[illegible], jež svým pojetím mu dává ráz náboženský i světský, tento
[illegible]lavně v působení žáků. Hlavní akt, vynášení a zničení loutky,
[illegible] zde pak již součástí rozbujalé formy s nánosem částečně ná-

boženské náplně. Vedoucí roli slavnosti v tomto případě mají ti, jichž postavení ve městě je významnější. Nevíme pak přesně, kdo aktivně se zúčastnil samotného starého jádra slavnosti, vynášení loutky. Zde hlavní úlohy pravděpodobně se chopili žáci, podle toho, že rovněž tito to byli, kteří loutce dali podobu papeže - s nimi se snad zúčastnil též lid, do jaké míry však hlavní činitelé města, těžko říci. V městě, působením několikerých složek obyvatelstva mohl se obyčej rozvinouti z jádra jednoduchého, ve formu slavnostní, v níž se prolínala náboženská náplň se světskou.

Přesto celý obyčej nabyl rozvinuté formy, zákazem, jenž se týkal právě nelibého pojetí jádra slavnosti, mohl být umlčen. Jeho podnět nevězel zde v městě v nutné potřebě, ale spíše na povrchu. Ve starší době podle popisu zákazů a zpráv z Eisenachu, forma ve městech byla jednoduchá, ale výrazná, účel zřejmý.

Ústí uplatnění obyčeje vynášení smrti ve městech v době prvních zpráv, jako větších střediscích s možností širokých styků, přílivu nového obyvatelstva, cizorodého ukazuje na velkou úlohu jejich v šíření obyčeje. Naznačila jsem již výše, že kromě vlivu kleru, který ostatně opět ve starších zprávách vystupuje aktivně v obyčeji vedle měst, mohl zapůsobit snadno i přistěhovalý živel obyvatelstva. Rozšíření obyčeje souvisí vůbec s obsahem gotické doby; zintensivněním životního tempa, rozmachem cest, možností nových vzdálenějších styků a nového poznání, při čemž úloha měst a kleru jak starých nositelů obyčeje se zvláště může uplatniti. Při tom ve všeobecném dobovém způsobu života, v úrovni názorů se všude nalézá mnoho předpokladů pro proniknutí obyčeje. Není přímých dokladů pro cizorodost obyčeje v popsané formě, účast měst, kleru, pravděpodobné rychlé rozšíření - snad skoro modní - zdálo by se tomu nasvědčovati. V obou zákazech města i vsi jsou připomínáno současně, což ukazuje na snadné proudění obyčeje.

Ve třináctém, čtrnáctém století je jasnou účast kleru, na za-

tku šestnáctého století v Budyšíně se stává velmi neurčitou;
te se účastní celé město aktivně či pasivně, školy i před-
ní měšťané. Později, cvičem jen jak dle zpráv více méně náhod-
zachovalých lze určit, nastává ve městech v aktivní účasti
dle zřejmější sestupování do širších vrstev níže společensky
stavených, až k aktivní účasti pouze nejmladší skupiny vě-
ové, dětí, nejméně v devatenáctém století. Na jeho provádění
podílí však i centra větší, v Německu na př. Lipsko, v če-
ých Praha ve svých předměstích, a to do doby poměrně značně
chých, až k přelomu devatenáctého století. Zde rovněž pás-
ením jedné vrstvy obyvatelstva, řemeslnické - se ozvěna oby-
eje v písni dostává do slavnosti cechovní.

začátku 17. stol. podle zprávy Rosariovy, viz str. 33 se
účastní průvodu s loutkami, jež se topí, vynášení smrti v ne-
li Budíce děti s prostým lidem /plebecula/. Má ráz hlučný,
matický; jak daleko v tomto počínání dramatický výraz do-
hoval živou obsahovou stránku obyčeje nebo tvěl-li spíše
povrchu, vyhovuje snaze po projevu, nelze jasně rozhodnou-
. Mentalita tohoto obyvatelstva nebyla však jiná, než oby-
olstva venkova. Nádech slavnosti náboženské, v datu, for-
, účasti, jak jej vytvořilo prostředí budyšínské, zde chybí
cela. Účastní se pouze prostý lid a děti, v jejich středu
k forma mástává bez nánosů, jevících snahu po jakémkoli vy-
vnění s náboženstvím. Pokud je rozbujelá, v účasti více lou-
ek i podoby jiné než smrti, v rytmickém pohybu, slouží jen
rmu vlastního obyčeje, jehož formální jádro je velmi zřejmé.

Další úloze Prahy jako centra, v němž přesto obyčej nalezl
plnění, se náznakově a nepřesně zmiňuje Krolmus ve svém
kusu o slovník obyčejů - u hesla most udává, že z mostů
ských byla prý shazována smrt do vody. /Č. Zíbrt, Č. lid
II. Č. Zíbrt: V. Krolmus Slovník obyčejů ... str. 407/.

zvuk obyčejů vynášení smrti a přinášení léta opět v Praze se
k objevuje v jarní slavnosti obuvnického cechu, fidlovačce.
li to zde tedy městští řemeslníci, kteří se chopili určité

složky obyčejů písně běžné formy a jen při vynášení smrti a připojením obyčeji obvyklé a použili při cechovní slavnosti. Je vložena do rámce řeči, již pronáší při zahájení "synek svatý", tlampač, který dovedl právě průvod s fidlovačkou na louku do Nuslí. Vřazenou část podle obvyklého popěvku poněkud přizpůsobenou zahajuje slovy: "Smrt jsme odnesli, léto jsme přinesli. Mařenu jsme zahrabali, překrásnou pannu přivedli. S květovanci a pomazanci, družbanci s červenými vejci. Jaký to byl mazanec, bez koření, bez vajec ... atd."

Tímto způsobem se složka obyčeje dostala novému použití. Slova písně tu mají vyznačit postavení a důležitost cechovního obyčeje ve své době, začátku jara. Významné je převzetí dospělými. Převzetí svědčí o živosti a obecné známosti popěvku i v samotné Praze. Popsaná forma slavnosti může být kladena do přelomu 17., i do 18. století. Cituje ji Krolmus, dle vyprávění obuvníka Hausera r. 1760 narozeného, jak ji slýchával od svého děda vyprávěti. /Krolmus, Obyč. II., str. 115/. Zíbrt dle Jeníka z Bratřic a průvodce Prahou z osmnáctého století klade rovněž do této doby /Nár. listy, 1895, 15.VI., Pověsti ..../.

Znalost popěvku v Praze, použití v cechovním obyčeji cavětluje ještě více další Krolmusova zpráva, jež hovoří o násilném zrušení obchůzky se smrtí a létem, jakož i jiných obyčejů v Ovenci, zásahem tamnějšího faráře Kouckého: "Obecní lid prostější na přední Ovenec na poslamku chodí aneb jezdí, což se až dodnes na polo zachovává; protože zdejší duchovní správce, velebný p. Koucký, horlivý kněz mnohé obyčejné pabětky a mravy našich praotců pohanských, jenž se zde hojně a neslušně vykonávaly, jakož: O pochozí s medvědem, o chodění se smrtí a létem, pomlázkou, o stavení Majek, o shazování kozla, stínání kohouta atd. docela zamezil."/Krolmus Stč. pov. 1847, II., 107/. Zrušení obou obyčejů, do té doby zde běžných lze klásti do konce osmnáctého století; mezi lety 1772 - 1800 působil totiž na Ovenecké faře farář Koucký /Kronika farní, - jinak tam zmínka o postoji k obyčejům není, Krolmus získal

asi ústním poddáním/. - O účasti na obou obyčejích lze z další souvislosti soudit, že to byl rovněž asi obecní lid prostějšího, který v nich hrál roli a pravděpodobně byly oblíbeny. Ovšem zásah faráře, nadřízeného usměrňovatele a dohlížitele nad mravy musil se i zde setkat s odezvou. Ač není zpráva obšírnější, pouze informativního rázu, můžeme bezpečně určit setrvačnost obyčejů - v přinášení léta, kde však starší zprávy se nezmiňují - v Praze, na jejím okraji, až do přelomu devatenáctého století.

Proti poměrně dlouhému a významnému podílu Prahy, centra na obyčeji, jsou jiná města menší připomínána dosti zřídka, a teprve v devatenáctém století. Všude je střejmá v provádění obyčejů pouhá účast dětí - dospělejší mládež pouze ve starší době v Novém městě nad Metují /Krolmus, Stč. pov. II., 1847, 15/. Jinak taméž z Tábora, kde se vynáší smrt na Klokoty a se skály se svrhne; dále narážka na Kojetín u Pejfalíka /Lum. 1858, 661/, v novější době se připomíná Prenštát pod Radhoštěm, kde nosí Mařenu s Mařuchem po ulici. /Město Prenšt. 1904, 16. 9./. Projevuje-li se podíl dospělých, tedy obchodně.

Zde všude forma obyčejů je již obvyklá jak na vsích; město nedává jim žádné významnější pečetě. Naopak zde se sleduje snadno účel výdělečný - děti z okolních vsí docházejí do města a celý týden obcházejí zde s létem, aby vysískaly tak lehce výslužku. /Archiv. rozhl. I., 1904, 34, 49/.

Výdělečné možnosti v městech se projevují pak v určitém podílu dospělých - ne v účasti na provádění obyčeje, ale v obchodním podnikání, jež navazuje na tradici přinášení léta. Hotoví se umělé, ozdobené stromky s papírovými růžemi, stuhami, jež se pak v městech prodávají. /Za 4 - 6 krejcarů před válkou/. V Hanáckých městech nazývají je létem, v Opavě pak Krasnou, stejně jak se nazývá v kraji stromek živý. Vyhlídal, Rok na H., Vlast. XXI, 1904, 635, týž Naše Slez. 1903, 38. Krasna sama se prodávala v Opavě do nedávna /viz str.80/. Na Hané se prodávala v Opavě do nedávna /viz str.80/. Na Hané se zhotovovaly prý především tam, kde není lesu. Prodej těch-

to stromků zachovává v městech alespoň ozvěnu obyčeje. Působí tu opět možnost uplatnění dekorativního smyslu, jenž dává i finanční úspěch. Města takto vytvářejí si zcela osobitý obraz poslední fase obyčeje - vlastně již jeho stopy - jaký je možný jen v jejich prostředí.

V podílu měst na obyčejích i v účasti vrstev obyvatelstva rozhoduje velmi značně postoj k nim, jak jej vytvořila krajová tradice, přizpůsobení mentalitě etnické. V tomto směru je zajímavý vývoj obou obyčejů v Německu. Nejstarší zpráva z Eisenachu v celku odpovídá o 100 let pozdějšímu obsahu zákazů českých; v lužickém Budyšíně je vytvořena na začátku století šestnáctého zvláštní forma nábožensko - lidová. Později pak všeobecně forma ve svém jádru je shodná s onou, jinde ve Střední Evropě obvyklou, především v českých zemích i Slovensku, Polsku, a vůbec všude, kde lze o vynášení smrti a přinášení léta hovořit. Na vypěstění formy se zde značně podílela právě města. Jsou zprávy o podílu větších středisek - Norimberku, doba neznáme, jak svědčí prý vyobrazení, v Radeberku do r. 1745 kdy je připomínána účast starých i mladých při veselém, slavnostním rázu obyčejů. V Lipsku však ještě dříve, v sedmnáctém století ujala se výkonu obyčeje pravděpodobněji jedna skupina obyvatelstva, a to prodejné dívky. /Preusker, Blicke, 1841, 150/. Tradice města Eisenachu, zajisté vlivem vědomí o místním stáří obyčejů, snad i určité hrdosti vlastenecké, vytvořila na konci osmnáctého století z obyčeje městskou všeobecnou slavnost. Konala se v Řehořském předměstí, se stánky, prodejem zvláštního pečiva - ptáčků s názvem svatí duchové. Hlavním bodem bylo kutálení slaměného panáka - smrti, upevněného k hořícímu kolu z vyvýšeniny města dolů. Takto se přetvořilo zde jádro obyčeje, zničení loutky snad upomínkou na ohně slunovratové - až do zákazu pro nebezpečí ohně. Později pak - přibližně v půli minulého století byl patrný již návrat k obvyklému způsobu - házení smrti do vody za účasti dětí. Ozvěna druhého obyčeje, přinášení léta se pak projevila ve stavění jedle; mimo to větévky jedlové, jež se prodávaly ve stán-

cích, si odnášeli účastníci domů. /Zeitschrift f. d. Myth. II., 1854, 102, III., 318, 1855, Reinsberg - Dür. Festl. Jahr 79/. Tato bohatá forma byla vytvořena bezpochyby ozvěnou staré slavnosti z r. 1284, jistě pod patronátem městského řízení. Přesto v polovině minulého století dle Preuskera se stala především slavností dětí. /Preusker, Blicke ... 1841, 150/.

Postoj vyšších institucí, zejména městských a státních, zasáhl v Německu vůbec velmi zřetelně do přirozeného procesu obyčejů, do jejich vyžívání. Obyčeje zapomenuté nebo polozapomenuté opět obnovil. Stalo se to především v době upevňování státní moci, cíl byl tendenční - měly pomoci vypěstit a podporovat ideu němectví, hrdost na staré "germánské" obyčeje, propagovat. Takto se mohly obnovit záměrně nejspíše ve městech, v podobě velkých slavnostních průvodů, kde také účelu mohlo být spíše dosaženo. Tyto oslavy, podporovány státem, se pak mohly udržovati rok co rok. Ku př. v Heidelberku koncem minulého století se udrželo zvěstování jara - v jaké podobě však, není detailně vyznačeno, obyčej však klesl v žebravou obchůzku. R. 1893 obnovil pak tento obyčej na neděli laetare místní vzájemně se podporující spolek, v podobě průvodu dětí, s maskou zimy a léta. Při tom písně, dosud v městě zpívané při obchůzce, nahraženy byly jinými, jež se doplnily ze známých zachovalých písní. /Z. V. f. K. III., 1893, str. 228/. Podle další zprávy /Spamera, D. Volksk. 106/ a připojeného snímku trvá nadále /snímek z r. 1926/. Koná se ovšem za veliké účasti lidu, má zcela ráz dekorativní městské slavnosti, stromky, v průvodu nešené, mají výšku několik metrů. Podobně byl obnoven tento obyčej r. 1893 v Eisenachu, kde mohl úspěšně navázat na dávnou městskou tradici. Pod starým názvem "Sommergewinn" prováděn dále. Tak v r. 1934 byla ve velkém průvodu vedena spoutaná zima, spalována, pak domy ozdobeny zelenými větévkami, atd. Průvodu tohoto se zúčastnili i příslušníci politické strany NSDAP. /Spamer, D. Volksk. obr. str. 105/. V těchto případech města mohla sloužiti a sloužila tendenci a propagaci národnostní. Normální proces vyžívání

byl zastaven, ba sdružené obyčeje dostaly zásahem z vnějšku bohatou formu, ale důvod k pořádání a náplň neměla již vůbec nic společného s náplní a cílem prostého lidového obyčeje. Na těchto příkladech lze pak pozorovati, kterak pro šíření i udržování obyčejů je významný vlastní charakter lidu, jeho mentalita, výchova, osobitý způsob, jímž lne nebo se protiví starým tradicím. Odtud také vyplývá snaha i schopnost prosadit tyto obyčeje s nacionální tendencí, jež přichází shora a nalézá rovněž příznivou odezvu v lidových vrstvách.

U nás tyto tendence obnovitelské se v případě obou obyčejů neprojevily ani tak důrazně, ani tak organisovaně. I úloha měst ve starší době alespoň podle zpráv se neuplatnila tak silně, aby mohlo zůstat vědomí určité tradice. Vývoj, směřující k poklesu významu i formy postupoval celkem přirozeně. Na zásahy kněžské vrstvy, většinou nepříznivé, jež tento sklesávající proces mohly jen podporovati, jsem upozornila již výše. Určitým způsobem však, jak záporným, tak kladným se uplatnilo učitelstvo jako další usměrňovatel obyčejů, který opět má moc značně ovlivniti své okolí. Záporně, nepřátelsky k obyčejům, především k vynášení smrti se stavělo zejména v době starší, t.j. podle zpráv v devatenáctém století. Takto zasahovalo na př. na Hlučínsku, kde jeho vlivem koncem století základní obyčej málokde se prováděl. Podle vzpomínek přímé účastnice z Lezců u Venčova na Hané zákaz nového učitele postihl formu rozvinutou, třeba bez náplně, jež však přesto nacházela odezvu v celé vsi, jako slavnost prý pohanskou. Dřívější učitel naopak ji spíše podporoval výklady. /Vyhlídal, Č. v Pr. Sl. 43/44, týž Rok na H. Vlast. XXI, 1904, 631/. Kladný postoj v účasti učitele, hudebníků, v polovině minulého století, jak jej líčí Clath, Panorama ... 116, týká se asi spíše německého obyvatelstva.

Na přelomu století pak se tento poměr obrátil; pravděpodobně vlivem „Českého lidu", pronikajícího do těchto vrstev i informujícího, rovněž určitý pietní zřetel hrál zde roli. Líčení

obyčeje, citování popěvků se objevovalo po první válce v čítankách, a i odtud působilo. /Ku př. Háno, čítánka pro šk. nár. II. d. str. 183, IV. d. 194, Nová čítanka IV. 1942, 97 atd./.

Kladný postoj se ukázal v části na dekorativní výzdobě, poučování, zejména pak v pokusech o obnovu. /Záh. kron. 104/105, roč. VIII, Vyhlídal Rok na H. XXI, Vlast. 549/. Tyto pokusy o vzkříšení vycházely pouze z místní iniciativy učitelské, působily na školní mládež. Mohou mít však jen výsledek s hodnotu školsky výchovnou. Kde je přervána již tradice, setrvačná kontinuita do minulosti, je toto vzkříšení již jen chvilkové. Mohly zasáhnouti i ve městech, kde ovšem mají charakter okázalejší školní slavnosti - tak bylo uspořádáno "topení smrti" v Tovačově, i v Plzni. /Vyhlídal, Rok na J. Vlast. XXI. 1902, 549, pak obrázek z r. 1929 v Archivu negativů Národop. mus. Plzeňska, loutka v kroji atd./. Konečně učitel mohl svým názorem zasáhnouti i na částečnou přeměnu formy, jak jsem se přesvědčila v Nedvědicích u Soběslavi a přiškolených vesnicích. Až pro jižní Čechy je typické přinášení léta vyjádřené loutkou, i v těchto vesnicích nosí se výhradně stromek, jak v místech vzdálenějších, s nimiž styk není. Tento způsob zavedl po r. 1900 nedvědický učitel Novák, jenž působil na mládež výkladem o významu stromku. Změna se ujala, a když po několika letech pro odlišení se objevily dívky opět s loutkou, stihl je výsměch dospělých a stromek v obyčeji zůstal dosud /1949/. Ovšem v našich zemích se tyto vlivy projevují především anonymně, kladný zásah trvale nepomíše a záporný snadno podporuje obyčej již velmi labilní. Vyskytl se i pokus o úpravu, mimo jiné i těchto dvou obyčejů, vycházející z českého lidu, jenž chtěl použiti o jejich správném provozování přímým návodem. /Č. l. VIII. 287, Petr Guth/. Jsou zde vykládány vtipy a nejapnosti při těchto zábavách obvyklé; přicházejí však jak zcela přirozený projev vývojového stupně obyčejů, k nimž se dospělo v pojetí nositelů. Organisovanější snaha o obnovu ve spolcích, sdruženích, má charakter především propagační, zvlá-

ště pro určitý kraj. Obnoví-li se dočasně, tedy pouze formu.

Úloha měst ve starší době se mohla silně uplatniti - pro šíření obyčejů, formování, účast některých vrstev, jež se na něm podílely. V nichž však zřejmě se obyčeje mohly daleko rychleji vyžíti; rychlejšímu tempu, novým názorům nestačily; podobné podchycení jak v Německu se nedostavilo, celkové prostředí i mentalita byla jiná.

Daleko více konservovaly menší celky, venkov. Vesnice při provádění obyčeje, vynášení smrti se připomínají současně vedle měst v nejstarších českých zákazech ve 14. století. Fluktuace pravděpodobně byla značná. Kdy a jakým způsobem se objevily u lidu venkovského, nevíme. Rozvinutější forma obyčeje, k jaké mohlo dojíti především ve městech, mohla odtud, také prostřednictvím kleru snadno proudit; je možné, že znalost obyčeje vůbec odtud pronikla. Mentalita obojího obyvatelstva nebyla příliš rozdílná. Byla-li tato forma projevu pro vyznačení přání zániku uplynulého období a příchodu druhého, příjemného, na vsích neznáma dříve, pak byla vsazena zde na úrodnou připravenou půdu. Předpoklady pro tento výraz tu zajisté dávno byly; v základu, ve způsobu života člověka vázaného s přírodou a odkázaného na ni, více než kde jinde. Je možné, jak jsem již výše naznačila, že základní určité prvky obou obyčejů právě proto, že vyplývají z tak přirozeně lidské snahy a názorů na možnost pomoci, právě odtud byly vyzdviženy a obaleny příslušnou formou, kterou pak působily na všechny strany, i do tohoto prostředí. V otázce dalšího formování obyčejů, kvality jejich obsahu, vitality, přirozeného vyžívání a jeho postupu, můžeme se opírat především o menší celky, vsi, kde lidová kultura osobitěji a nejpřirozeněji se mohla rozvíjet i zažívat pozvolna vlivy, jež do jejího prostředí pronikaly.

I v účasti kolektiva na vsích je zřetelné sesouvání - jednak do nižších skupin věkových z dospělých na starší mládež a děti, jednak posléze v účasti již dětské do nižších skupin sociálních. Jestliže se udržela aktivní účast dospělých i ve

městech - na okraji Prahy snad i do konce osmnáctého století, tím spíše se mohla udržet v menších celcích se schopností konservovat. Zpráv nicméně je poměrně málo, zvláště o přímé a vedoucí roli jejich v úkonu obyčejů. Záznamy zachycují zejména právě 19. století, kdy už nastal většinou v účasti věkový pokles, jenž se i na vsích ohlašoval již od šestnáctého století. /Velehradín ku př./.

Úloha této nejvyšší vrstvy v obyčejích se pohybuje od její výlučně samostatné akce, jako kolektiva, přes aktivní účast jediné osoby starší vedle dětí: dává obyčeji zvláštní význam - jako poslední nevěsta - nebo provádí úkon se zřetelem na odměnu - až k účasti passivní. Takto vystoupí rychtář, vykupující, hostící za obec, nebo kolektiv dospělých, jenž hostí, účastní se příprav, přispívá na výzdobu, nebo odměňuje podle vého poměru k obyčejům. Posléze kolektiv vyšší věkové skupiny v obci jako pozorovatel se projevil aktivně v podpoře jejich, ve vlivu na mládež, přímo se účastnící úkonu. Významnou úlohu mají vždy spíše ženy, pravděpodobně jako živel konservativnější.

Ještě na konci devatenáctého století na Slovensku připomíná aktivní podíl mužů i žen, nesoucích Dedka a Marmarienu v Jakubovňnech v Liptově Čas. mus. spol. II., 25. Zde dosud je samovolný, bez zřetele na odměnu, svědčí takto o obsahové stránce; přistupuje i zřetel zábavný jak svědčí nevázaný obsah písní. Jinak zcela samostatná účast dospělých, jak je ožividná zde, a jak ji ve starší době na vsích připomíná Haupt, Segenbuch II 55, podle starší zprávy, kdy vynášení loutky a návrat se stromkem je výhradně záležitostí žen, je velmi řídká.

Účast dospělých se pak ukazuje v úloze doplňující a zdůrazňující, klesá-li již obyčej do sféry mládeže a dětí. Oblečený dožek, Mařenu, nosívala ve skupině dětí po vsi žena, která měla o masopustě poslední svatbu; příklad je uváděn jako zvláštnost /Moravské Slov., sv. II., 769, Šumice 1922/. Účast nevěsty dává zde obyčeji zvýšený význam; týž, jak ve Slezsku

zejména, část oděvu nevěsty na loutku. /Viz str.100-107/. V základu spojuje snad zvláštní počet životního momentu s vyjádřením touhy po novém období. Vyvolení právě této osoby se zvláštním zřetelem v uvedeném příkladě alespoň ukazuje na stopu snahy dát projevu zvláštní důraz, i když původní smysl se již nocítí. - Pro pomoc v obyčeji, je kolektivem mládeže povolán k aktivní účasti cikán, jenž za odměnu úkon provádí. Mládež je k tomu nucena strachem před loutkou, dospělý pak očekáváním odměny. /Bedn., Slov. Vl. 86/. Podobně cikánka upravuje loutku a sama ji v průvodě dětí nese vsí; má v obyčeji vedoucí roli proto, že pak ji rovněž čeká odměna - šaty z loutky si smí ponechat a po obědě může chodit vybírat pro sebe vejce. /Spišsko, Č. l. 24, 231/. Aktivní vedoucí úloha dospělých v obyčeji je konečně tedy vedena i ziskem, což naproti tomu u mládeže se přibírá ze strachu, pro ochranu.

Jak passivní činitel při samotném hlavním úkonu, jenž však přibírá na sebe zastoupení obce, působí rychtář, i nejbohatší sedlák, vyplácí, hostí. /Reinsb. Dür. Festkal. 90, Č. l. XXXI, 136, Č. l. XXII, 143/. V těchto případech, kdy zástupce kolektiva se podílí nepřímo na aktu, všude však je znatelná ještě starší fase vývojová, váhný poměr účastněných, především starší mládeže, případně dalších členů obce k obyčejům, provedení je nutností, ochranou před nemocemi, obnovuje se ze strachu a nutné potřeby. Jako odměna za odvrácení nebezpečí je pojímána rovněž povinnost hostit účastníky v posledním stavení, za nímž smrt byla zničena. /Hoblová, Č. l. XIII, 274/.

Poměrně častá zůstává ještě účast dospělých - méně kolektiva, častěji jednotlivců na úpravě loutky, na příspěvku k výzdobě. Přispívá-li ještě všeobecně všechno obyvatelstvo obce, svědčí to o celkovém kladném vztahu, třebaže zřetel dekorativní přetrvává i očekávání slavnostní zábavy, ale vědomí účelnosti aktu chybí. /Zíbrt, Smrt nesem ... 68, Od klad. pom. III., 94, 1925/26/.

Jednotlivci, kteří pomáhají strojit loutku, stromek, jsou obyčejně ti, kteří tradici obou obyčejů v místě podporují a zachovávají v mládeži, u které možná bez tohoto působení by obyčeje již zanikly. Jsou to především starší ženy, u kterých, jak jsem poznala v jižních Čechách, působí jednak konservativnost, vzpomínky, láska k mládeži i účast vlastních dětí, smysl pro dekorativnost, někdy však i určitý užitek - z vykoledovaných potravin uvaří dětem, zbytek si nechají. /Svinky před 60 lety, Dvořáková, 1949, Hamry kol r. 1900. Sl. Růžičková, 1947. Jižní Čechy: Záh. kron. 28, roč. X, Vlast. sbor. olom. VIII, příl. 8., 1930; Vlastiboř u Soběslavi, 1949/. I zde však, poměrně dosti často zvláště v poslední době přistupuje zřetel sociální; chudé ženy se zúčastní přípravy, případně samy matky děti posílají na obchůzku s létem, aby jim co nejvíce vykoledovaly. /Ku př. Nojovice u Černovic, 1946, J. Čechy/.

Nejčastěji však se vyšší věková vrstva v obci jeví jak pouhý pozorovatel, donucený vzájemným sousedským ohledem k odměně koledujících dětí. Postoj k obyčejům, pokud nepřihlíží zvláště na dekorativní složky, má vlažný, nebo vůbec nepříznivý, význam i dosah těchto obyčejů vůbec nezná, nemá zájmu o jejich udržování. Pohlíží na ně jak na dětskou zábavu s nutností odbržování, nepříjemnou stránkou. Zasahuje do jejich procesu vyžírání, zásah je veden často sociálním zřetelem. Zabraňuje v účasti, poukazem na nevhodnost, žebravost, na vlastní vyšší sociální postavení, jež nemá obchůzky, v níž se vidí především druh koledy, zapotřebí. I zlepšené sociální postavení oněch, kteří se dříve podíleli na přípravě, se toho dovolává. Takto jsem mohla sledovati postoj vyšší věkové vrstvy kolektiva k obyčeji v posledních jeho stadiích vývojových v Jižních Čechách, na mnoha místech, zejména na Soběslavsku i na Táborsku v posledních letech. Když přechází tato rozhodující vrstva kolektiva v roli pozorovatele do passivity, přesto kontroluje a usměrňuje podle svých názorů, svého postavení.

Dospělejší mládež v účasti na obyčeji tvoří přechod mezi obě-

na krajními stupni, dospělými a dětmi. V jejím působení však oba obyčeje, o jejichž formě víme poměrně málo z účasti vyšší vrstvy věkové, nabývají velmi určitých charakteristických rysů. Tyto vycházejí přímo z její představivosti i jejích značných tvůrčích možností. Vůbec v pojetí této mládeže je patrna určitá organisovanost v průběhu a úzké spojení, zejména ve starší době /poč. devatenáctého století/ se starší věkovou vrstvou, jejíž vůli zdají se zde prováděti. Tato skupina jedná právě s rychtářem, obnovuje na přání šen obyčej. /Č. l. XXII., 136, Časoplowice II. 255, 1829, Č. l. XXII. z r. 1822, Holuby/. V těchto případech i vědomí účelnosti úkonu je značné /ochrana před smrtí, nemocemi, morem dobytka, nikdy nezanedbají, atd./ - Pořádání se shoduje organisačně s místem obecných kolektivních schůzek /přástevnic atd/, částá je hostina i tance, jak oslavný motiv zakončení aktu a vyjádření uspokojení jako vlastní odměny, vyniká především v účasti mládeže dospělejší hostina, která je prováděna téměř obvykle v jejich středu. Ve vnějším hoštění dospělejších hochů i děvčat působí snad i erotický motiv. Kulda, Světoz. 1858, 45, Sušil, Písně 272. U starší mládeže se sociální stav účastníků zvláště nevyznačuje, jen někdy bývá zmínka o mládeži slouží cí /Bartoš, L. a n. I., 121, Muka, Čas. Mat. serb. 1882, I., 29/.

Velmi charakteristickým obohacením formy stává se pak využití královského obyčeje, jež je vůbec typickou slavností dospělejší mládeže, tedy těže skupiny, pořadatelů, odtud též účast výhradně dívčí. Forma přechází ovšem později i na děti, ale iniciativa vyšla z vrstvy starší. S motivy královskými přecházejí i písně milostného charakteru. Rovněž v tomto kruhu mládeže obohacují formu věštby, v nichž opět tento ráz vyniká, především na Slovensku, kde i déle trvá účast starší mládeže. /Viz str. 81-85. a str. 97-98, Č. l. XXI., 136, Slovák 5.IV.1927, Slov. den. 8.IV.1927/. Zdá se vůbec, že i na utváření písní tato vrstva mnoho se podílela.

V celku v jejím středu se forma obohacuje, dostává pečeť smy-

lení, způsobu života, přání této dospělejší mládeže. I po obsahové stránce jeví zde obyčej značný soulad s bohatou formou. Utváření obyčeje vůbec značně ovlivnila. Účast její je stejná zejména na začátku i kolem středu minulého století, ztrácí-li se však v této starší mládeži obsah, aktivní účast opouští.

Hejtaté přistupují zde vlivem vnějších poměrů a jejich zásahů do kolektiva i měnící se názory sociální; převládle-li již v obsahu obyčejů snaha po odměně, částečně již brání v účasti stud, i dospělí sami. /Konec století devatenáctého na Soběslavsku, Vesec, č. 17, Kat. Němcová z Dyb. Lhoty, 79 let/. Rovněž na přípravě se dospělejší mládež zúčastňuje, což provádění samotného obyčeje ponechává dětem. /Krolmus, Staroč. ob. str. 17, Bartoš, N. d. 1898, 281/.

Postup do nejmladší vrstvy věkové se dál nestejně rychle. Připomíná se již v patnáctém století, v devatenáctém století pak, v době nejhojnějších zpráv, její účast, pokud se obyčej udržuje, je již všeobecná, a to především mládeže věku školního. V téže době je účast dospělých vyjimečná, starší mládeže rovněž nepříliš obvyklá, zejména v mladší době.

Ve středu dětí poklesávají oba obyčeje co do obsahu, významu, konečně i formy, role hry nabývá stále větší zajímavosti a určitosti. Objevuje se ještě motiv strachu v útěku před loutkou, vyjadřující v základě ještě živý obsah, zároveň však v mládeži se stává hrou. Z obou obyčejů vzniká projev, jenž vyhovuje zcela dětské mentalitě. Nepostrádá právě proto živelnosti. Účastní se dívky i chlapci, někdy je účast vymezena. Chlapcům ponechán vynášení, topení smrti, pro možnost dravějšího vyjádření, dívkám připínání léta pro charakter klidnější, dekorativnější. /Cluth, 1837, Vlast. sbor. Olom. 1927, 119, Skopalík, Památky .. 1884, 56, atd./. Rovněž vzájemné půtky jsou časté, i nevraživost, ukazující se v písních.

Dekorativní stránka převládá v kruhu dětí velmi značně, ovšem

na úkor obsahu. Proto též dříve se ztrácí základní obyčej, jenž také jako živelnější projev se setkává spíše s protesty ostatního kolektiva, i smysl jeho není tak zřejmý. Konečně, téměř náhodně však se forma může značně rozvinouti za určitého příznivého postoje dospělých – převládá však opět dekorativní složka i hravý charakter, jejž oba obyčeje dostávají ještě s dalšími přídavky, jež konečně tvoří z aktu vesnickou dětskou slavnost. /Vlast. XXI., 631/. Tato nejmladší vrstva kolektiva obce je rovněž, jak i dříve bylo patrno, nejvíce přístupna vlivům, usměrňujícím obyčej spíše v záporném smyslu k jeho významu, škole, faře, ve změně písní, i konečné formy. /Viz str. 131,134/. Sama o sobě pak také přetváří i mísí neporozumněním svou nelogičností i fantasií texty písní až do bezsmyslnosti. Konečně pak i touha po odměně především u dětí v obyčejích zúčastněných převládá. Znamenají změnu v životě dětí, příležitost ku hře, výrazu dekorativního smyslu, především pak naději na určitý zisk. Ten zejména se stává hnací silou obyčeje a zachraňuje jeho trvání.

V tomto vývojovém posledním stupni obyčejů nastávají pak ještě dvě fase, sociálního charakteru, spočívající právě na motivu odměny. V první se zúčastňují ještě všecky děti obce, ze zámožnějších rodin vedle chudých. Je to fase starší svou podstatou. Projevují kolektivní cítění vesnice, soudržnost i vyšší vrstvy věkové v obci. Zde se může ještě uplatnit příkaz účasti, vydaný zúčastněnými dětmi, odůvodněný zlými následky z neúčasti. Kdo se nedostaví, nebo přijde poslední, zemře toho roku. Stíhá jej pak ještě výsměšná povinnost, odnést smrt na hranici. /Vykoukal, Zl. Praha, 1889, 234/. Neúčastněná je stíhána posměšnou říkankou, Vlast. sb. ol. 1930/31 a d. I v dnešní době se tato kolektivní účast nalezne, poměrně však zřídka. V jižních Čechách kolem r. 1960 v Hamrech /sl. Hlavničková, 1949/, dosud ve Vlastiboři na okraji Blat, v Záluží u Vlastiboře /pí Roháčková, v Klečatech na Blatech/, totéž do světové války, zdůrazněna snášenlivost tehdejší všech v obci /pí Suchanová, 84 let/. Někdy se dostaví i obnovení obyčeje,

vycházející z nitra kolektiva, mládeže, ale je vedeno příkladem dětí, spolužaček ze sousední vsi, nebo příkladem chlapců, kteří získávají výslužku při jiné kolední příležitosti /ku př. při řehtání o velikonocích - Záluží, pí Roháčková, 1949, Vence u Soběslavi, pí Blažková, 1949, J. Čechy/.

Ve druhé fasi se počíná mládež rozdvojovat podle sociálního postavení rodičů. Odděleně chodí bohatší - k sousedům, příbuzným, odděleně děti chudé; tyto jdou ku všem, především k zámožnějším. /Bošilec, J. Čechy, před 56 lety, pí Jungmannová; Vyhlídal, Rok na H., Vlast XXI. 1904, 334/5./. Konečně obyčeje - především však přinášení léta se uchovává již jen u dětí z chudých, či nejchudších rodin, což eventuelně je ještě v paměti účast všeobecná. /Vlast. sv. olom., příl. 11, červen 1930, Mat. Václavek, H. Valašsko, 1894, 77, trvá celý týden/. Úkon je také odkázán pouze do sociálně nejslabší třídy obyvatelstva, kde již se stává jen příležitostí k zisku, výpomoci pro celou rodinu - v naturáliích, peněžních. Podržuje starou formu obohacenou o dekorativní přídavky jen z tohoto důvodu. Příkladů se nalézá mnoho ze všech krajů. /Ku př. Vyhlídal, Rok na H., Vlast XXI., 546, 1904, Čečetka, Od kol. ku hrobu, 1900, 127/. Za tímto účelem se obchůzka prodlužuje, přechází i do jiných vesnic, kde již obchůzka vlastní mládeže se nekoná, případně do měst. /Sova, Vlast. sb. olom., 120, 1929/. Z obyčeje se stává až obchůzka žebravá. V této fási se vývoj zastavuje, cesta další není možná, chybí předpoklady. Na udržování této fáse působí pak postoj kolektive ostatního - dávajícího z útrpnosti a nutnosti pouze.

Sociální činitel zde převážně působí. Obyčej ve valné míře zachraňovala nižší úroveň životní. Jestliže dnes dochází k jejímu pozvednutí a nivelisaci, ustává potřeba k vysíkání přilepšení ve finanční situaci, potravě. Tento moment se uplatňuje i u těch, kteří do nedávna /1946/ podporovali účast svých dětí /Hojovice 1947/. Udržování ztrácí tak své poslední oprávnění v kolektivu, vycházející ještě z vlastní jeho

iniciativy, stupně tradice, životních názorů, reakce na zásahy z vnějšku, sociální úrovně. Další zásahy o obnovu, vedené zájmem propagačním, výchovným, obnovující ještě formu, nejsou již s to, obnoviti dřívější poměr, obsah, jenž ztratil své opodstatnění.

- ooo -

Po stránce geografického rozšíření obou přiřazených obyčejů na našem území nelze tvořit určitějších závěrů. Pro svůj ryze kolektivní charakter, zjevný, podléhající snadno vlivům, přicházejícím z vnějšku, jejich obsahová náplň snadno se narušuje povrchním vnímáním formy. Je nedostatek zpráv, jež by dovolily sledovat podrobně v kontinuitě vývoj - jak ve větších střediscích, v jejich blízkosti, v oblastech otevřených i odlehlých s větší retardací lidové kultury. Ze zpráv z gotické doby je očividné velké rozšíření obyčeje, vynášení smrti v městech i vsích; zde je zřejmé působení měst, větších center na okolí. Kdy obyčeje pronikly do oblastí odlehlejších, těžko rozhodnouti. Jestliže se šířily především z měst, zachvacovaly oblasti lehce přístupné vlivům. Možné je, že do míst nepřístupných přišly poměrně velmi pozdě, ale forma, vzhledem k prostředí, k podmínkám životním a názorům zde se mohla uchytiti ve shodě s obsahem. Naproti tomu je možné, že do určitých oblastí svízel odlehlých neproniknuly nebo nenalezly vhodného uplatnění, snad zde působily i příliš cizorodě. Osmnáctého století zachycuje nejvíce zpráv o obou obyčejích, postihuje však zároveň úpadek ve formě, obsahu, účasti. Průběh tohoto pokles ávání po geografické stránce vzhledem k výše uvedeným okolnostem, spočívajícím v samotném charakteru obyčejů nelze vyvozovat podle žádného přesného pravidla. Pro tuto dobu lze vytknouti a sledovati především charakteristické formy a pojetí významu obyčejů, jež určité prostředí vytvořilo, přijalo a přispůsobilo, šířilo dále.

Významný, odchylný rys nese v sobě pojetí kyvadla, kyvadlice,

představované loutkou. V této souvislosti uváděn je především otevřený jih Slovensko a Pohroní. Zde u formy, obdobné vynášení loutky se slučuje převážně představa vlastní smrti tomuto obyčeji - zbavení se chudoby, smrti, neštěstí s vlivem proudu, jenž přináší vyjádření omezenějšího období, postu, rovněž jedním jeho projevem, pokrmem. Tyto kraje zprostředkují přes Maďarsko styk s jihem, kde toto pojetí vyhraněně vykrystalizovalo v Italii na ve Slovinsku, v přímé vynášení postu, jak ještě dále bude patrno. V Maďarsku, na Slovensku a dále v Polsku mohlo použíti pro svůj výraz obvyklého postního pokrmu. Při tom však, pokud toto pojetí zasáhlo do Moravy, zůstalo jen na povrchu, v písních, a představa, vztahující se k Maďaně, smrti, jako vrostlá, tradiční zůstala celkem nedotčena. Zato působila na východ a na jih, do pojetí kyselo.

Pronikání a udržení vlivu královského obyčeje rovněž především na Slovensku je v přímé souvislosti se živou tradicí královského obyčeje a s účastí starší mládeže dívčí. Na Moravě přežívá již jen neúplně v účasti nižší skupiny věkové. /viz str. 92/. V Čechách pak, v první polovině devatenáctého století je již znám jen jeden příklad, ze středu dětí vycházející. Manuš: Báj. Kal. 87/88.

Rovněž v motivaci úkonu, vynášení smrti se na Slovensku poměrně dlouho - do dvacátého století zachoval názor o nutnosti úkonu, přetrval strach z jeho nedodržení, podobně jak na počátku devatenáctého století /viz str. 92/3 Bednárik, Č. l. XXXII., 136 a Č. l. XXII., 143 - Holuby/. Motivy písní jsou na Slovensku odchylnějšího typu od českých a moravských, tyto pronikají však přesto k hranicím slovenským a na jih Slovensko, do okolí Bratislavy, tedy na místa nejmenšího odporu a poměrně největšího zájmu. /Str. 126/.

Slovensko vcelku jeví proti Moravě a Čechám odlišnost jak v zásahu proudu, jenž mohl vytvořit ve vhodném prostředí svláštní pojetí kyselo, tak ve stavu obyčejů, podmíněném účastí, v udržení královen, vůbec v kruhu starší mládeže, v konser-

vování obsahové náplně. Geografický charakter Slovenska zde působí v otevřenosti jihu na snazší proudění vlivů, v odlehlých, uzavřených údolích konzervačně. Ne však všeobecně, jak ukazuje Socháň na Detvu nebo Pocaví. /Slovák, 10.IV.1927/. Tu právě mohl rovněž zasáhnouti více, méně přirozeně vnější vliv fary, případně školy a takřka přetrhnout přirozený vývoj.

Morava vytváří spojení - jak ve výrazu smrti - západně, Maďary - východně, tak v celkovém utváření formy a obsahu obyčejů mezi stavem v Čechách a na Slovensku. Povlovný přechod tvoří zejména Haná, zvláště podle třetí čtvrtiny devatenáctého století. /Sušil, Vyhlídal/, se stopami vlivu královského obyčeje především v písních, jež právě zde mají charakteristickou formu /viz str.81/ i se zachováním hostiny. Nivelisace však nejzřejmější v Čechách postupuje určitě a zasahuje, co rychlostí nestejnou všechny kraje, i ty, kde by se zdály být předpoklady pro delší udržení staršího, svébytnějšího charakteru. /Valašsko, Moravské Slovensko/.

Zvláštní iniciativu a osobitost, větší než jinde poměrně dlouho si zachovává Slezsko. Částečně ovšem zde působí i dosti podrobné prozkoumání kraje po této stránce Vyhlídalem, Prasekem a dalšími. Písně v motivaci, zpracování ku př. jeví zde značnou variabilitu i samostatnost /viz str.135/6/, "krasena" pak je charakteristickým označením stromku pro opavskou část Slezska, jež ani s německými, ni jinými vlivy nelze brát v souvislost. Použití části šatu nevěsty ukazuje však zřejmě styk se severozápadem, kde se tento proud projevuje v Lužici, Kladsku, při částečném zásahu do přilehlé části Čech, a posléze ve značném uplatnění ve Slezsku do doby nedávné. Určité texty písní prozrazují vliv polský. /Č. l. L., 242/. V Čechách je nivelisační proces nejrychlejší a nejzřejmější, celkem ve shodě s geografickým prostředím a intensivnějším rytmem kulturních i hmotných přeměn. Zejména ve druhé polovi-

ně devatenáctého století aktivní účast dětí v obyčejích je již všeobecná a výhradní. V jejich středu znamená vývoj zdůraznění motivu odměny, případně dekorativnosti a poměrně rychlé vytrácení základního obyčeje. Do popředí vystupuje rovněž značně činitel sociální v účasti převážně chudých dětí. Stopa obsahové náplně ve strachu před loutkou je patrna ještě v útěšku po zničení sorti, jenž zejména v Čechách je znám; viz str.95-97. Ve spojení s dětskou účastí působí však převážně jako hra. Nivelisací jsou formální rozdíly značně setřeny; na hranicích kladských vyniká však zvláštní požadavek oděvu loutky, nacházející odezvu především ve Slezsku - /viz výše/.

Formální odlišnost v představě léta loutkou zachovala se v jižních Čechách, přibližně od Milevska na jih k Českým Budějovicím; na Soběslavsku, Blatech v širším slova smyslu, dále k českomoravské vysočině trvá dosud. Až ve starší době je připomínána Krolmusem, v západních Čechách, udržela se jen zde. Zdůraznila jsem již výše, že tato část jižních Čech jeví vůbec značnou konservativnost v lidové kultuře, přes svou poměrnou přístupnost. Ještě v přelomu století se projevil ku př. i v názoru na obyčej střetolně i u dospělých strach z loutky - smrti. /Viz str. 95 /.

Na poměrně rychlé mizení obou obyčejů, zejména v Čechách od přelomu století upozorňuje již Zíbrt - Smrt nesem ..., 1910, 41, a další, ku př. Vlastiv. morav. 1933, 53, z Novojičínska. Zíbrt vyzdvihuje výskyt jen lokální a značný pokles zejména po stránce sociální, žebravý charakter obchůzky, nepříznivý postoj a zánik. Uvádí onen pokles i zánik v souvislosti zejména se stavem obyčejů jak se projevil v rozmezí dvaceti let v místech prvních zpráv z českého lidu na konci devatenáctého století; z určitých míst z východních Čech mu byla poslána přesná data zániku.

Forma i obsah obyčeje může však vykázat značnou labilitu i tam, kde tradicí i prostředím byly vytvořeny značné předpoklo-

dy pro delší udržení obyčejů s poměrně značnou vitalitou. Zásah z vnějška, nového proudu úpadkového i zde v oblasti uzavřenější přerve tradici, osobitou formu a zasáhne i do celkového poměru kolektiva. Tuto proměnu vystihuje příklad z Valašska. /Mat. Václavík, Mor. Val. 1892, 77/. Forma vynášení Mařeny se všeobecnou účastí dívek, kde byl vzat zřetel i na použití slámy z loutky pro povzbuzení vzrůstu pastvy, se zvrátila v pouhou obchůzku chudých děvčat se stromem, Mařenou. Proniknutí druhého obyčeje, obchůzky se stromkem již s úpadkovým obsahem, znamenalo i zde úpadek. Ohlas Mařeny se přenesl pouze na stromek. Získání darů, o němž dřívější zpráva Kuldy z některé části Valašska /1858, Světozor 45/ ani pozdější Václavkova ničeho nepraví, je zde hlavním účelem, obchůzka trvá celý týden.

V určité oblasti uzavřené s velkou konservační schopností oba obyčeje mohou být zcela neznámy. Podle výzkumu Dr Scheuflera a skupiny z Ostravy v Horní Lomné nejsou oba obyčeje ani v paměti nejstarších obyvatel - i do 96 let věku. Usuzují o nich, že to je asi "městský zvyk", pociťují v nich tedy něco cizorodého. Při tom však jiné kolektivní výroční slavnosti se zde zachovávají, ku př. průvody masopustní, i průvody o svátku Mikuláše; i o nich však soudí, že jsou zvyky městskými. Příčinu by bylo lze těžko stanoviti, snad to byl pocit cizorodosti, ne dosti výrazné přesvědčení o jejich účelnosti, které zabránilo proniknutí nebo obyčeje utlumilo.

O stavu obou obyčejů chybí ku př. i zprávy z Chodska, kde rovněž by se zdály být předpoklady; ještě r. 1834 Němcová popisuje, topení zimy a přinášení léta. /Němcová, Studie .. str.71/. Příčiny lze zde opět velmi těžko určit, chybí kontinuita ve zprávách, jak ve většině případů.

Naproti tomu i v blízkosti většího centra významného, průmyslového, kam obyvatelé jezdí za prací, kde rytmus životní je rychlejší, styky větší, se obyčeje mohou udržet. Tak topení Smrťucha - arci kruhem mládeže - se provádí dosud v Paskově

u Ostravy a Karlově Huti /vlastní výzkum 1949/. Snad působí dosud silná tradice alespoň v mládeži - zvláště však pojetí obyčeje jak žertovné hry. Sem možno přiřaditi i příklad opavský - kde sice v ozvěně, přizpůsobení městským podmínkám, obchodnímu využití, přece se udržuje paměť "krasny". /Viz str. 158/.

Je tedy otázka výskytu obou obyčejů v době prudkých změn kulturních, vyšší hmotné úrovně lidu celkem složitá a chybí-li prameny, zejména ty, jež by ukazovaly průběh stadií na určitém místě, lze ji nesnadno řešit. Působí uzavřenost i otevřenost prostředí geografického, ale stav vzniklý podobnými poměry lze těžko aplikovat jinam. Rozhodují rovněž podmínky individuelní v kolektivu samotném, i ku př. zásahy, kterými působí škola, fara, jež přetnou rázně vývoj, i kdyby trvaly dosud předpoklady.

Na obdobnou formu obou obyčejů u dřívějšího německého obyvatelstva našich zemí, zejména v Čechách, jsem již výše upozornila. Označení loutky, jak je známo především na západě, v Německu, v pohraničních našich oblastech se ztotožňuje s českým názvem smrti. Varianta, loutka se stromkem se objevuje jak u Němců, tak u Čechů, lokálně však, bez významnější souvislosti. /Viz str. 77/.
Na formální shodu obyčejů upozorňuje na př. Reinsberg-Dür., Festkal. 87, kdysi dříve i Partlicius, Kalendář, 1617, ale i Lábek na Plzeňsku /Zvykosloví 1930/, podobně jeví se i na Novojičínsku, Vlastivěda mor., Novojič., 1933, 53. Haaf: Mitheilung., 1887, 386-389, John, Sitte, Brauch ... 1905.

Zvláštní však je poměr českého obyvatelstva k jinému výrazu pro vyznačení přechodu zimy a léta, souboji obou. Čeští Němci jej předvádějí v tutéž dobu jak vynášení smrti, v neděli Laetare; Místně převládá buď první nebo druhý obyčej. Není však zprávy, že by tohoto druhého obyčeje se chopili, rovněž Češi, přizpůsobili a osvojili. Ten zůstává stále isolován výhradně pro německé obyvatelstvo, ač vynášení smrti má u Čechů i Němců formu totožnou. Podle sdělení Dr Pulce, v oblasti, kde byl

úzký styk obou národností. Češi též se ujali tohoto obyčeje, ale ve formě ničeho nezměnili, i verše obvykle odříkávali německy. Ani toto neznamená převzetí, kdy by obyčej vzrostl mezi nové nositele. Snad převzetí nenastalo právě pro velký důraz slov v obyčeji, nechuť k jakémukoli překládání, přizpůsobování a obyčej si zachoval veškeré známky cizorodosti. Češi pak pro vyjádření tohoto předělu časového ponechávají svůj výraz vynášení smrti a přinášení léta, jej pokládají za vlastní.

- ooo -

Podstata vzniku a význam.

Neznačená forma a pojetí loutky - smrti, jež se niší, a přinášení léta, nejvíce stromku i retolesti - mohla vykrystalizovati v příhodných živných podmínkách ze základů, jež připouštěly ztvárnění několikerá. Odtud rovněž vycházejí její paralely, při čemž zásady, na nichž tkví, mají široký podklad, takřka všelidský. Přímé působení do určité míry nastává rovněž, ale to ztvárňuje pouze detailní formy, navazuje na podobné předpoklady. Podstatným vlivem působí geografické prostředí, uzavřenost či otevřenost proudům, nesoucím formální, odtud rovněž obsahové varianty, zejména pak klima, přinutí způsobující formy svým potřebám, dále stav kulturní vyspělosti, názorů náboženských a možnost osobitého pojetí.

Podstata je založena na dvou základních principech:

1/ odstranit to, co splnilo funkci, zničit co škodí, způsobem dramatickým, názorně,
2/ přivolat názorně to, co znamená prospěch.

V praksi nastává vzájemné spojování, detailně přechází k vyznačení přechodu /změny/ období. Prostředky, jimiž se má dosíliti žádaného výsledku, vycházejí z magie. Zde se uplatňuje především magie imitativní.

Ve výrazu jsou středem projevu pomocné předměty, nesoucí

v sobě hlavní určení obsahové náplně. Jejich pomocí, na základě jejich vnitřního významu akt tvoří přímo výsledek. Všeobecně se ztvárňuje určitá představa jednak v loutce, projevu zeleni /haluzi, stromu/, eventuelně ptáku /zvířeti/ konečně i osobě, jež případně sama svým jednáním aktivně napomáhá splnění aktu.

Akt sám mívá charakter dvojí, odpovídající v celku oběma základním principům - vyprovázení, ničení, kde se uplatňuje především loutka, zřídka osoba nebo strom, pak vodění, obcházení, především se zelení, /jak ku příkladu u našeho obyčeje/, osobou, ptákem, /zvířetem/.

Použití loutky ve výrazu aktu má rozšíření dalekosáhlé, jak všeobecně v evropském zvykosloví v době mladší i starší, tak i v mimoevropském.
Kromě naší literatury ku př. Deutsche Volkskunde I. /Mackensen/, 149, Buchtold - St.: Handwörterbuch, 395, VII, Sartori, Sitte u. Br. III., 125, Aničkov, V. O. P. I., 285, 288 a n., Jiráni, Listy filolog., Obět Argeů 1906, 412-420, Preusker, Blicke .. 152, 1841, Mannhardt WPk II., 265 a n. a jinde /Amer. Indiáni/, Rai Bahadur, B. A. Gupte: Hindu Holidays and Ceremonials, with Dissertations on origin, folklore and symbols. Calcutta and Simla 1919 - /Ganeš, Gauri/.

Loutka vyjadřuje ponejvíce pojem abstraktní /období - zimu, smrt, vesnu, rok: Silvestr, březen, půst, slavnosti: masopust, posvícení,/ jejž člověk naplňuje svou představou a podle toho jej i označuje. Je formou již tradičního vyjádření. Odpovídá snaze po konkretním výrazu, hmotném. Proto se abstraktní pojem vtěluje přímo, personifikuje. V našem případě rovněž na základě imitativní magie smrt - ať pojímaná samotná neb nějak projev zimy se napodobí, přímo ztvární, loutkou, jež nejen její znaky dle lidových představ i její jméno. Ničením těchto loutky se působí na odchod smrti skutečné, všeho zla, jež je v ní obsaženo. Zničení loutky, obrazu smrti, má za následek zničení smrti. Tento akt je přímou realisací přání, zbavit se zlého, co škodí, i co splnilo svou funkci v pojetí období; víra v příznivý výsledek je hlavním momentem celého aktu.

Zeleň ratolesti, stromu, vystupuje pak v obyčejích jako přímý, konkretní znak vegetace. Spočívá opět na zásadě imitativní magie, znakem zeleně působí se na vzrůst vegetace samotné, vyvolává se prospěch. Vychází ze zásad všeobecných, jak indoevropských, tak všesvětových, magické působení zeleně v obyčejích se objevuje všude tam, kde klimatické podmínky jej vyžadují.

O všesvětovém původu tohoto zjevu viz Stránská, Vlastivěda 236, podobně i o úloze stromku ve zvykosloví D. Volkskunde I., 162/3 /L. Mackensen/, jenž vyzdvihuje jeho úlohu pro plodnost a poukazuje na rozšíření v Evropě i jednotlivé příležitosti uplatnění. Jinak Rein. Dür. Festl. J. 98, 127 a d., Mannhardt WFK I., 160 a d., Aničkov, V. O. p. I., 210, atd.

Uplatňuje se především ve významu jarního zvykosloví, kde má působit na vzrůst vegetace, na začátku období i jeho vyvrcholení; jako stromek, ratolest, představitel budoucího léta pak přímo v našem obyčeji, kde vyjadřuje jeho hlavní znak. Odezva je ve vztyčování májí v době plného léta - jejich první zprávy poukazují na západ, do Francie třináctého století /Mannhardt, viz výše/, i ve stromech, jež se nosí o letnicích do domu ve Velké Rusi /Máchal, Nákres 199/, do antiky zavádí použití stromu při jarní slavnosti "arbor intrat" /Hanuš, Báj. kal. 1860, 102/. Použití stromku, ratolestí, kvítí při jarních a májových slavnostech je pak rozšířeno všeobecně v Evropě, kde má i městský ráz /ku příkladu Anglie, Rein.-Dür. F.J. 98/. Všude základní úděl je týž. Paralelní význam mají smrky vánoční, upevňované v domě. Rovněž halouzky, zvané "šťastí", jež se přichávají na nový rok v domě /Č. l. IX., 405, J. Vyhlíd. Slezsko/. Celevný motiv jejich je zdůrazněn pak i při jiných příležitostech výročních - nošen při obchůzce vlastních králevniček, používán o posvícení, významu plodnosti a radosti dává mu Mackensen při svatebních zvycích. /Bartoš, L. c. n. 149, Mackensen, výše/.

Dochází rovněž ojediněle k personifikaci stromu jak projevu vegetace /vodění kustu - keře, topolu, dívky, kvítím zdobené na Malé Rusi; Máchal, Nákres 197, 1891/.

Proti přímé personifikaci pojmu v loutce, vystupuje zde, v zeleni, znak jeho. Jako znak, projev především období, se stejným účelem vystupuje pták /jeřáb, čáp - o středopostí v Polsku/.

Vykoukal, Zl. Praha 1889, 207, Zbiór II., 3, 16; podobně v Čechu obchůzka s dřevěnou vlaštovkou, /tamtéž/. Rovněž Ukrajina, Pokiewia 224, Preusker, 1841, 150, Bircht. Handwörterbuch 1727, V.

Obojí poukazuje na dvojí výraz formy, jak byl patrný i u vyznačení období postu - na Slovensku jeho znakem - postní polévkou, kyselem, na jihu - Chorvatsko - postem personifikovaným.

Osoba zdobená zelení, vodění při obchůzkách především jarních či letních, má přivolat opět názorně prospěch. Pouhou svou účastí, ozdobena, nebo přímo aktivně působí; rozdává vánoce, chléb, máslo. Jeví se zde opět magické působení zeleně a přivolání úrody magickými prostředky. Rozšíření ukazuje na západ Evropy - Německo, Holandsko, Skandinavie a Anglie, buď na formu jednodušší, nebo složité ztvárnění působením několikerých činitelů, zejména ku př. měst /Lady of May, Maigraf, Maigreve/. U nás poněkud působí v obchůzkách královských, především však je obecná tato obchůzka u Slovanů jižních a zvláště východních, kde působívá přímo aktivně rozdáváním úrody.

Vykoukal, Zl. Praha 1889, 234, Hanuš, Báj. kal. 1860, 161, Mannhardt WFK 328-30, Sobotka, Rostlinstvo 55, Michal, Makres 195, Aniškov V. O. p. II. 207, Rein. Dür., P. J. 140, atd.

Užití těchto všech prostředků spočívajících na základech principů - zničení zlého, odstranění nepotřebného, zvláště pak v přivolání úspěchu, se silně uplatňuje během kalendářního roku a zejména ve zvykosloví, jež pracuje prostředky pro získání nového hmotného užitku, úrody, jarního zejména a letního.

Jarní doba především si vynucuje tyto úkony jako časové rozmezí dvou základních částí roku, zimy a léta. Proto též hojné rozšíření těchto prostředků, jež odpovídají životním zájmů

ním. Od forem neznačených v obchůzkách, vyhánění, až k přímému přivolávání jara pomocí ptáků pečených, vyhazovaných do výše, vítání jara samotného s pokrmy, jež se proň nechávají, písněmi, jež akt zdůrazňují, jeví se týž účel, dosahovaný magickými prostředky.

Jmenované formy v Rusku; Vykoukal, Zlatá Praha 1889, 207, s Afanasjeva, Zelenin, Rus. Volkel. 363, Aničkov I. 120.

Významným činitelem, vytvářejícím formy těchto obyčejů, je prostředí geografické, klima, jež zároveň s kulturním prostředím tvoří i osobité pojetí. Určuje dobu úkonu, potřebu, podle toho i splývání několikerých prvků. Vyznačení přechodu období, jak je na jihu prováděno zejména v březnu, vyhánění Marmuria oblečeného v kožišiny /Sartori, S. u. B. 130, II., 17, Aničkov 259, I./ ve střední Evropě lokalisováno ve středopostí, vyznačení přechodu března a dubna tamtéž, posunuje se na severu a východě značně časově. Na severu v Anglii, ve Skandinavii, severním Německu proto jarní slavnosti se konají především v květnu, kdy znaky nového období jsou pokročilejší. Jak jsem výše naznačila, zde mají charakter zejména městský, podle zpráv /Preusker/ zúčastňovala se na nich i šlechta, rovněž gildy, obchodní spolky. Označení vystupující osoby, kvítím ozdobené, zejména Maigraf, Blumengraf, Maigreve atd. Určitá forma jejich vytvořena vlivem německého sporu zimy s létem, o němž dále pojednám. Maigraf v pojetí rovněž splývá s pojmem léta, jak svědčí ku příkladu název slavnosti v Dánsku /Somer in das Land reitet - Reinsb. Dür. F. J. 140/ i označení "comes aestivus" podle představy lidu vésti léto do města dle něm. kroniky ze šestnáctého století,

Sächsische Volksk. 1903, 309, Preusker, Blicke .. 150, Vykoukal, Zlatá Praha 1889, 234, Reinsb.-Dür. Festkal. 139.

V Chorvatsku se forma obchůzky především s osobou, ověnčenou připíná k svátku sv. Jiří, jak významnému jarnímu termínu. Zosobněný sv. Jiří, zvaný rovněž "zeleni Juri", i "vesnik" představí - rovněž podle svého označení obchůzkou na příchod nového období.

Máchal, Nákres 195, 1881, Aničkov I. 207, Sobotka Rostl. 55.
Vliv jiné formy - štyrského souboje zimy s létem se přelévá i do obyčeje štyrských Slovinců, zápasu zeleného Jurisa Rabolja.

Tento termín se užívá rovněž v některých krajinách ruských, především na Ukrajině pro obchůzku s Jarilem, dívkou, hochem, jenž snad značí právě souvislost označení svátku s označením a náplní jara, jinak u Bělorusů koncem dubna, v čas jarního setí. Jeho určení při obchůzce - vyvolání jara, plodnosti úrody se jeví jak v písni - kam stoupne, bosýma nohama, vyroste žito, kam pohlédne, klas, nebo v trojím magickém kruhu v obcházení osetého pole s Jarilem, majícím koláč na hlavě s kvítím, uprostřed něhož u hranice se dělí účastníci o Jarilův koláč - opětné působení imitativní magie. /Máchal, Nákres 208, Sobotka, Rostlinstvo, 55, čerpá z Afanasjeva, Vozrenie Slovian na prirodu I. 706/.

Jinak u východních Slovanů působením především klimatických podmínek se paralelní úkony provádějí až takřka na začátku léta, v církevní opět termíny, zejména na sv. Jana /Ivan Kupalnyj/, sv. Trojici a o letnicích. V předvečer Jana Křtitele, při té příležitosti účel zapuzování zimy se jeví v písni kupalské, kde smrt a mráz se vyhání /Halič - Máchal, Nákres, 202, 1891/, zároveň snad vliv geografický představy smrti a zimy ze západu Polska. Forma se zde vytváří značně variabilní, i pojetí; k výrazu se užívá loutky, osoby i stromu. Položení do doby, blížící se létu, rozkvětu, rovněž svátků, rusalií, vytváří zde zvláštní osobité projevy. /Obchůzka s rusalkou, osobou, koněm, loutkou, vyhánění její, topení na konci svátků, - skončení funkce; Zelenin jim přikládá očistný charakter, a vliv kultu rusalek.

Vrcholící léto vytváří odezvu na západní pojetí vyhánění období /zimy/ zcela jinou - v "provodech vesny" - vyprovázení, zapuzování jarního období, jehož platnost skončila, podobně v pálení atd. "Jurika". Přinášení zeleně, přímo do domu -

břízy jako hosta o letních svátcích, jež po skončení určité doby, kdy působí její vliv konkretně v domě pro jeho zdar, odstraňuje, topí, neboť splnila svůj čas.

Rusalky, Ruso - Máchal, 197, 1891; Zelenin, Rus. Volksl. 375, Aničkov, V. G. P. I., 280, převody vesny - Máchal, Nákres, 1891, 195, 204 /z Afanasjeva Sobotka, Rostlinstvo, 157 - strom/ Mannhardt, WFK 415, I.

V tomto ruském pojetí působí ovšem značně odlišnost geografická, osobité pojetí, disposice v názorech. Zásady však jsou, z nichž forma i pojetí vychází, opět tytéž. Forma zas dvojí - vyprovázení, ničení, vodění, obcházení.

Označení, odpovídající Mařeně, Moreně, na východě spíše našich zemí nalézá ozvu, v pojetí Morena, jež se ničí, loutky i stromu /Mariny/ jak projevu zeleně.

Snegirev, Ruskije prostonarodinje prazdniki I., 170, 47, 11, Máchal, Nákres 201, 1891.

Vlna působí rovněž na vytváření zcela nové funkce tam, kde toho nutnost vyžaduje. Jeho vliv se ukazuje zejména při obchůzkách, při nichž se působí opět imitativně na přivolání deště; v polévání osoby, vedené v průvodu, ověnčené listím. Objevuje se na jihu - Rumunsku, Bulharsku, Dalmácii, Srbsku, Řecku; zvána je Papaluga, Peperuga, Prberuše, Potebnja a Afanasjev spojují tato označení s ruským priskat, českým prčeti.

Obou výchozí principy obyčejů se uplatňují ve zvykosloví kalendářního roku pro pojetí období; druhý zejména, přivolávající prospěch především pro období jarní, letní, získání úrody. Snaha odstranit co pozbylo platnosti, zničení škodlivého má uplatnění širší; nejen v jarním zvykosloví, ale příležitostně během celého roku - ve vynášení masopustu, loutky, osoby, předmětů, jež s ním souvisí, vyhánění starého roku /Silvestra/; zabíhá rovněž do užití v době nové. Ku příkladu v pochovávání "světla" lucerny ve sklářských hutích, jako označení, že již se nemusí pracovat při umělém světle,
Aničkov, 288, I., č. l. 30, str. 126. /otisk ze sklářských rozhledů/.

Významné v motivu odstranění období je odstranění postu, pojetí jižního zejména, jež si nalezlo cestu i k nám na Slovensko. Nalézá se v personifikaci loutky - Koriesmy v Chorvatsku; Michal, Mákres, 196, 1891. /z ital. quaresime, lat. quadragesima/, souvislost zdá se být i s italským segar či brusar la vecchia - babu řezat, slavnosti /městské/ na konci postu, při níž se pálí loutka.

Poznačila jsem již výše, že půst, především středopostí, totiž znamenající jistá uvolnění kázně, mohlo mít značný vliv na uložení obou našich obyčejů především v tuto dobu. Toto uvolnění postu i jinde, na západě ku příkladu zejména je zřetelně vyznačeno - v nadělování /Madame/ Mi-Carème, /ve Francii na více místech/ la Tradition, VI. 133, 196, 226, 1892 v Belgii, kdy v neděli středopostní lidtare ve městech se slaví vzkříšení karnevalu, zatímco ve Vlámských slaven příchod "zeleného či středopostního" hraběte /Sinte Greef/, jenž opět nadělinje. Rein. Dir. F. J. 84, 1863 /ve jménu působení severského pojetí/. Uvedené příklady pocházejí až z XIX. století a nadto jsou prováděny v městech, je však možné, že kořeny sahají hluboko do středověku, do času zmírnění postu. V tomto směru, v oné snaze o uvolnění by mohla být brána souvislost s našimi obyčeji. Uvádím pouze jak jeden z podnětů, jež mohly na obyčeje zapůsobit.

V otázce forem obyčejů bylo často uvažováno o úloze jihu, stejného říma. Nesmíme však zapomenout, že obyčeje, jež známe odtud a připomínající v určitých prvcích naše oba obyčeje, mají formu značně rozvinutou, počet takořka státní, ráz částečně náboženský. Aktivní účast kněžstva, vestálek, forma městská slavnosti, ukazuje na vliv těchto činitelů na utváření, obohacení jádra /ku příkladu slavnost topení Argeů a jejich původ, "Arbor intret" atd. Jiráni, Listy filologické, 1906, 412-420. Hanuš, Něj. kal. 1860, 102./ Jejich forma pro svou rozvinutost, časovou odlehlost rovněž nemůže být s úspěchem srovnávána s formou obyčejů pozdějších, jak to činil ku příkladu Mannhardt /Jarilo, letniční králi, VPK I. 265 a d./.

Jen určité prvky, ničení loutek, zeleň stromu, jeho význam v jarní době by poukazovaly na principielní shodu. V tomto smyslu by se mohlo uvažovati o jejich šíření.

Též forma obou obyčejů, vynášení smrti a přinášení léta je rozložena v Německu, Lužici, Polsku, Maďarsku a Švýcarsku. Ač naše území je takřka ve středu tohoto výskytu, těžko lze z toho vyvozovat původ právě slovanský, aby se právě odsud obyčeje paprskovitě šířily. Tendence, takto místně vysvětlující vznik obyčejů, se objevují především v minulém století jako důsledek romantických ideí u zastánců zejména školy bájeslovné. Naproti tomu odpovídajícím způsobem tytéž tendence v Německu chtějí poukazovati na původ ryze pragermánský, opět beze všech důkazů a jen z vlastenecké horlivosti. Rovněž ovšem i ve starších výkladech původu, navazujících na náboženský výklad Dlugoszův a polský původ, se snaha, přisoudit vznik vlastnímu národu, velmi ráda projevuje. U nás Damascen, Trojí chléb, 381/2 ukazuje na památku křtu Ludmily a Bořivoje, a stejně v Německu, kde se r. 1773 neznámý autor odvolává na starý rukopis, dle něhož původ je německý, od doby křtu císaře Oty I. /Zíbrt, Č. l. II., 355/. Později i z řad německých autorů se naproti tomu v otázce původu poukazuje na rozšíření této formy především v oblastech, osídlených dříve Slovany. Tato narážka kupodivu objevuje se i u Spamera, v době již upevňování nacismu /1936/. Schneeweiss usuzuje o původu z jižního Německa, Brückner houževnatě, ač bez důkazů hájí rovněž příchod z Německa.

Fejfalík, Lumír 640, II. d., Hanuš, Nástin .. 22, Cluth, Panorama 276/7, Schneeweiss, Feste d. Laus. Wenden, 1930, Haaf, Mittheil., 1887, Brückner, Mithol. polska 129, Spamer, D. Volksk. I. 106.

Není možno zde dáti definitivní rozhodnutí pro nedostatek pramenů. Účast měst však, kleru, případně prvenství německé zprávy /Eisenach/, poukázané na vzrůst obyčeje vynášení smrti, ukazovalo by spíše na pronikání ze západu z Německa. Ač zde v našich zemích přirozeně muselo dosednouti na živnou a chti-

vou půdu, předpoklady v názorech. Proniknutí mohlo nastati jak vlivem kleru, tak nového obyvatelstva, s jeho zvyky, mravy, názory.

Způsob proniknutí a utvoření je v Německu opět neurčitý; ovšem Německo, zejména jižní, bylo opět blíže tradicím a přežitkům antických slavností, jež si prorážely cestu již ozvukem Kalend, Saturnalií atd. I v tomto případě nastávalo pravděpodobně, samozřejmě anonymní velké míšení, střetávání různých prvků, jejichž princip byl však stále týž, vycházející z těchž lidských zásad a projevů vůle. Ovlivnit odchod nežádoucího, přivolat to, co člověku prospěje. Podklad všude týž, forma se vytvořila působením geografických podmínek, klimatu, rovněž snad i určitými náhodnými zásahy. Je možno, že některé základní prvky formy tkvěly již v široké vrstvě lidové, aby byly vyzdviženy, přizpůsobeny a zpracovány.

Identický cíl jak "vynášení smrti", odlišnou však formu má obyčej nejpříbuznější - "hádka", - či "souboj zimy s létem". Vystupuje v podstatě v týž čas /laetare/ jak vynášení smrti, v určitých oblastech Německa, nebo oblastech s obyvatelstvem německým. Zejména se táhne pruhem jižním - /Lucembursko, Švýcarsko, Bavory, Korutany, Štýrsko/ středem spíše vynášení smrti /Franky, Durinsko, Sasko/. Ve Skandinavii je určitá obdoba souboje zimy s létem. /Reinsb.-Dür. F. K. 139/. U našich Němců, jak jsem již poukázala, vyskytuje se forma obojí.

Aničkov, V. O. P. I., 292, ukazuje na zcela literární původ tohoto obyčeje, totiž na latinskou eklogu z Franků, pocházející již z IX. století a přisuzovanou, dle rukopisů z IX. století Alkuinovi. Je to v základě rozhovor, spor zimy a léta, v němž se prou o své přednosti, až léto /slovně/ zvítězí. Tyté obraty, doslovně téměř, se vyskytují i v lidové paměti z r. 1580, rovněž ve veršovaných sporech, jak je předváděl lid i v době takřka současné, zároveň s příslušným dramatickým výrazem. /Dvojice lidí, převlečena, předvádějící zápas/ i v pohraničí Čech.

Latinská ekloga, z níž se vyvinul obyčej, po celé tisíciletí vlastně přetrvavší, není sice prvé důkazem, jaké lidové písně se zpívaly již v IX. století, jak soudí Aničkov, ale ukazuje na názory, všeobecně vžité a živé zajisté tehdy jak u širšího plena lidu, tak i ve vyšších vrstvách, kde se zrodila báseň. Týž podnět má i vynášení smrti, živý, dramatický akt. V jakém vzájemném poměru jsou v této staré době oba obyčeje /eventuelně v otázce zrodu/ nelze stanoviti. Očividný je týž podnět, vedoucí ku dvojímu výrazu. Šíření v obou případech ukazuje rovněž spíše na prostředkování vrstev výše společensky stojících. Asi podobným způsobem, jak k nám, pronikl obyčej vynášení smrti a rovněž asi přinášení léta k dalším Slovanům západním, Lužickým Srbům a Polákům, kde i, v opak proti nám, určitou odezvu nalezl i souboj zimy s létem. /Aničkov, V. O. p. l., 394, Krakovsko, vlivem německým/. Slované východní pak a jižní, vzhledem ku geografickým podmínkám, klimatickému charakteru zemí /Rusové, Bulhaři/ i osobitým disposicím, rovněž sousedství /jih, pojetí postu jak v Italii/ vytvářejí formy více méně odlišné, základní princip však je stále týž.

Otázka místa, původu, odkud vyšel vzor a podnět není však tak důležitá. Daleko významnější je okolnost, jakým způsobem dosedne nový proud na domácí podklad, kterak se s ním vyrovnává a dále žije, jak se stává součástí lidové kultury určitého ethnického celku, jakou roli v ní má.

Naše oba obyčeje, vynášení smrti a přinášení léta se jeví jak jedny z tvarů, jež v podstatě spočívají na podkladech charakteru přirozeně lidského, principech, jež vyjadřují přirozenou reakci člověka na dění, zasahující bezprostředně do jeho životních zájmů.

O významu obou obyčejů, především vynášení smrti bylo uváženo již v době dávné, takřka od objevení se prvních zpráv, jak jsem ukázala v historickém přehledu; obyčej byl uváděn v souvislost se křtem Máška, památkou na zapuzení model.

reakce na tyto názory nastoupila Grimmem, školou mythologickou a jeho následovníky, hojnými i v Čechách. V základě Grimm se vyjadřuje tak, že Morana v těchto slavnostech je bohyní, která umírá, aby mohla po ní nastoupit mladá, zrodivší se bohyně Vesna. /Grimm, Deutsche Mythologie, str. 767, 773/. Podobnost zimy a smrti nepopírá. Grimmovy názory přejímá Krolmus, jenž nejistým, neprokazatelným způsobem je opět dále rozvádí. /Krolmus, Stč. pov. III., 1847, 12/. Podle dobového pojetí stejně uvažuje Jungmann, Slovník, 393, II., Kollár, Zpiewanky, 1834, 3, 4, jenž se dovolává rovněž Dobrovského /str. 396/ a j. Tyto názory podpořil rovněž podvržený Rukopis Královédvorský a falešná glossa v Na ter Verborum, jichž se ku příkladu Kollár tamtéž dovolává. Zachází se dále, až k určení loutky, dědka, jako boha, atd. Opět dále ještě zabíhá Hanuš, jenž uvažuje o bohyni Babě zimní - Moraně, letní - Vesně, stromek pak se stává podle přizpůsobení mythům symbolem Kore, kterou nalézá Demeter, atd. /Hanuš, Hostin Báby a Leda, 1864/. Používá rovněž písní, slovních obratů k symbolisujícím výkladům. Celkem zachází až do básnivosti. Ještě dále pak popouští fantasii Brandl /Čas. mat. mor. 1876, 50, 64 - 76/ s podobnými methodickými prostředky a názory, odvozuje opět z písní dalekosáhlé, nesmyslné, fantastické závěry, jakoby se v písních, frásích, zachovaly stopy po ctění božstev. I zde napáchal zlo Rukopis Královédvorský. Jiřího ztotožňuje Brandl s pohanským Jarovitem - bohem slunce; zde se projevuje i působení solární theorie. Rovněž Reinsberg-Düringsfeld uvažuje pod tlakem školy mythologické, odvolávaje se na germánské bohy /F. Jahr, 1 a d./. Za dožkovnou slavnost božstvu považuje obyčeje i Preusker, zdůrazňuje však vliv přírody na člověka. /Hlicke, 1841, 146/7/. Báječeslovný výklad má pak i Kulda, Světozor, 1868, 45, rovněž Mat. Václavek /Mor. Valašsko 79, 1894/; projevuje se i v časopisech nové doby /Podivínou IX., 1933/34/. Neoprávněnost těchto všech výkladů spočívá již v základním methodickém postupu odvozování závěrů z mythů, lpění na neověřených důkazech bez snahy ověřiti, smíšování různorodých elementů bez zřetele na čas, vývoj,

ethnické disposice. Dochází k romantickému pojímání a přetvá-
ření faktů, chybí zcela konkretní uvažování.

Mannhardt, vycházeje původně z této školy mythologické rovněž,
výklad obyčejů napojuje zcela na svou theorii vegetačního demo-
na, ducha rostlin, který v prvním aktu, ničení smrti odumírá,
jako zimní vegetační síla, aby se v druhém aktu znovuzrodil.
Ze stop víry v bohy přechází k pojetí démonů, starších prý
podstatou. Na základě velkého materiálu vše přizpůsobuje své
theorii, zcela nekriticky, sofismatickými výklady. Demon ve-
getace je tu brán jako fakt, konstatovaná skutečnost, základ;
povětší i zvykoslovný materiál se připíná k němu, obsahuje
jej, výklad se dokáže přizpůsobit tak, aby vždy nějakým způ-
sobem zdál se odpovídati. Tak ku příkladu u loutky pohřbíva-
né na laetare, nazývané smrt, dlouhou, takřka sofismatickou
úvahou dochází k tomu, že v ní je pohřbíván vegetační demon.
/Je pohřbena smrt, pod jménem smrti zima - neboť se zpět nosí
stromek jakožto léto - tato zima není pohřbívána jako období
roční, ale jak vegetační život, síla; není to síla zlá, zabí-
jející, ale umírající - vplývá mu tedy vegetační demon. /417
-419, I./. I v pohřbívání loutky na pokraji léta /Jarila/ vi-
dí pohřbení vegetační síly, jež už není potřebná, když obilí
dozrálo/. O jeho theorii viz ku příkladu Strnadě, Hospodář-
ské obyčeje, str. 158/. Upozorňuje na methodické chyby, přede-
vším na směšování mythů s kulty a obyčeji, památky klasických
národů se současnými. /Mannhardt MFK I., II./.

K Mannhardtovi se přiklání u nás Sobotka, částečně jeví vli-
vy bájeslovné školy. /Sobotka, Rostlinstvo/. V Rusku bájes-
lovné výklady z Afanasjeva, Sumcova, Kostomarova, atd. /Mi-
chal, Nákres .. 104, 1891/.

Kallaš v topení Morany spatřuje přežitek ubíjení starců, ne-
schopných práce, na jejichž místo později nastoupily symboly
z hadrů a slámy. /Obozr. 1889, II., 160-163, Michal, Nákres
194/. Položení v tuto dobu odůvodňuje dobou největšího hladu
na začátku jara. Je těžko dokázat tuto domněnku, odvolávající

se prý/vě jen na časovou shodu; u jiných obyčejů, kde nadto nevystupuje ještě přímý protějšek přinášení léta, kde však rovněž loutka se ničí, by pak musel být hledán snad účel v jádru podobný. Proti Kallašovi obrací se přímo Aničkov, jenž mu vytýká opominutí očistného významu, jenž u Aničkova dominuje. /V. O. p. I., 283/284/, viz dále. Na Kallaše se odvolává schlasně rovněž Bednárik, usuzuje tak z figury dědy, jenž se pálí na Slovensku při této příležitosti. /Slov. Vlast. 88/89/. "Dedo" však není zde ničím jiným než mužským protějškem Morény, loutky, /někde ji nazývají rovněž babou/, jak jinde Smrťák.

Původní význam oběti v ničení Mařeny spatřuje Niederle, /Život St. Sl. II. sv. 1/. Původně byla oběti živou jarní vodě, uvolněné od mrazu pro novou úrodu, později zastoupena loutkou. Odvolává se na Oběť Argeů, Jirásni L. fil. 1906, Ž. St. Sl. I., 222. Cílem jejím je odvrácení zimy a smrti po celý rok. Tento způsob ničení loutky, topení, je však pouze jedním z mnohých, jež mají všechny za účel zbavit se loutky důkladně, jak výše jsem naznačila na str. 89 a d. Přímo u předmětu je vložena představa nepříjemná, jež se musí zničit, jež vzbuzuje odpor; oběť znamená dar, poctu; význam by se musil převrátit. Zásada imitativní magie více vysvětluje. Význam a dosah hospodářský je však zřejmý. Názor Niederlův sdílí Sochůň, /Slovák 1927/, jinak i Bednárik /Sl. Vlast. 88/89/. Zíbrt se nevyjadřuje k významu obou obyčejů, považuje je za přežitek slovanský na oslavu odchodu zimy a návratu jara. /Obyčeje, 62/. O významu rovněž neurčitě Bystroň, 178, Piešň. Brückner J. Archiv 174-178 vyznačuje smysl obyčejů v označení konce období.

Aničkov přikládá obyčejům těmto původní význam očistný, zlo se zničí, neboť nová doba má být začata nově. /V. O. p. 291, I., Strážnská, Vlastiv. 285, Národopis/ spatřuje v obou obyčejích rovněž očistný charakter, jako vůbec ve zvykoslovných projevech této jarní doby, zřejmých zejména o velikonočních

svátcích. Znakem je buzení přírody a životních sil.

Soudím, že očistný význam obyčejů je nutno připustit; svým charakterem, dobovým určením, vlastně jsou přípravou, upravením podmínek pro další zdárný vývoj v přírodě. Zničení loutky, zimy a v ní smrti zahajuje cyklus jarních obyčejů, odbývá první jejich hlavní úkol. Vycházející z imitativní magie, spočívající na principech nutnosti zničení přežilého a zlého, i přivolání prospěchu, mají podklad hospodářský ve smyslu zajištění nejpřirozenější lidské potřeby, zajištění výživy, života.

- ooo -

Literatura.

Adámek, Karel: Lid na Hlinecku. Soupis lidových památek v království Českém I. V Praze 1900.

Alter, Fr. K.: Beitrag zur praktischen Diplomatik für Slawen, vorzüglich für Böhmen. Wien 1801.

Aničkov, E. V.: Věsenjaje obrjadovoje pesnja na Zapad i u Slavjan. Sbornik rus. jazyka i slovesnosti imp. akad. nauk. T. LXXIV. No 2, LXXVIII. Sanktpeterburg 1903, 1905.

Anonym: Skizzen böhmischer Kulturbilder. Leipzig 1844.

Bächtold - Stäubli: Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Berlin u. Leipzig 1927-1938. Band I.-VIII.

Balbín: Epitome historica rerum bohemicarum. Pragae, 1677.

Bartoš, František: Lid a národ. Sebrané rozpravy národopisné a literární. Velké Meziříčí. I. - II. 1883, 1885.

Bartoš, František: Moravský lid. Sebrané rozpravy z oboru moravské lidovědy. V Telči 1892.

Bartoš, František: Naše děti. Brno 1888.

Bednárik, R.: Duchovná kultúra slovenského l'udu. /níže Slov.V

Bednárik, R.: Jarné zvyky podtemstýnského l'udu. Č. 1. XXXII. 136.

Bednárik, R.: Slovenská vlastiveda II. /viz výše/ Bratislava 1943.

Bednárik, R.: Zvykoslovné pramene výtvarného prejavu slovenského. Turč. sv. Martin 1942.

Beitl, R.: Wörterbuch der deutschen Volkskunde. 1936.

Bena: Ze slezských dědin a měst. Vlast. XXXII. 1915.

Blahověst, 1878. /J. B. Podstránský: Jména neděl postních/.

Bodnár, Julius: Myjava. Na Myjave 1911.

Bolelucký: Rosa bohemica. 1668.

Brandl, V.: Příspěvek k mythologii české. I. Morena. II. Vynášení Morany a uvítání Vesny. Časopis Matice Moravské 1876.

Brückner, Alexander: Mitologja Polska. Warszawa 1924.

Brückner, Alexander: Mitologja słowiańska. W Krakowie 1918.

Brückner, Alexander: Mythologische Studien. III Archiv für slawische Philologie XIV. 1892 S. [161] - 191.

Bystroň, Jan St.: Polska pieśń ludowa. Kraków 1947.

Cluth: Die Mařena der mährischen Walachen. Panorama des Universums, Prag 1837, IV.

Csaplovics, Joh.: Gemälde von Ungarn. Pest 1829.

Časopis Mačicy serbskeje: Budyšín, XXXV, 1882, /seš. I. Muka: Frenciliana/.

Časopis muzeálnej slovenskej spoločnosti. Turč. sv. Martin. /II. 1899-1900, - A. Klimo: Ľudové zvyky a obyčaje. Marmuriens - Dedko. XIII. 1911-12 - Bohuslav: Marmuriens a kráľovna v Dovalove/.

Čečetka, F. J.: Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska. Praha 1906.

Československá Vlastivěda, Řada II. Národopis, Praha 1936.

Čermák, M.: Pověry národní v Čechách. Květy, 1846, 184.

Č. l. - Český lid, Sborník, věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku. Red. L. Niederle a Č. Zíbrt. Praha, Roč. I. 1891/92 - roč. XXXI, 1931/32. Zvláště roč. II., V., IX., X., XIII., XIV., XVIII., XIX., XX., XXI., XXIV., XXVI., XXX., XXXI.

Časopis vlastenského spolku musejního v Olomouci: I. 1884 a n. XI. - Náš lid, jak se jeví ve svých zvycích, obyčejích, písních atd. z kraje litovelského a severní Moravy. /roč. XLI a XLII, Fr. Krestýn, Zvyky a obyčeje na hanácké dědině/.

Damascen: Trojí chléb. 1727.

Die Deutsche Volkskunde, herausgegeb. von Adolf Spamer, Leipzig, I. Band, 1934./Lutz Mackensen: Sitte und Brauch./ 2. Band, Leipzig 1935. /Ad. Spamer: Brauchtum des Jahres/.

Dlugosz: Historia Polonica. Vyd. 1711. II.

Dobšinský, Pavol: Prostonárodnie obyčaje, povery a hry slovenské. Turč. sv. Martin 1880.

Erben, K. J. Prostonárodní české písně a říkadla, Praha 1861. /2. vyd. 1937/.

Friedrich, Gustav: Nukověť křesťanské chronologie. V Praze 1934.

Pryšová, Emilie: Jihočeská Blata. V Praze 1913.

Pryšová, Emilie: Obyčeje blatské. Musejní sborník Soběslavska, III. 2. odd.

Pejfalík, Jul.: Smrtná neděle na Moravě. Lumír 1858.

Gallaš, H.: Muza moravská. 1813.

Gennep von, Arnold: Le Folklore. Paris 1924.

Haaf: Mittheilungen für die Geschichte der Deutschen in Böhmen. Prag 1887.

Hájek: Kronika česká. 1542.

Hanuš: Bájeslovný kalendář slovanský. V Praze 1860.

Hanuš: Nástin báječných bytostí Báby a Děda. Praha 1864.

Haupt, Karl: Sagenbuch der Lausitz. Leipzig, I. Teil 1862, II. Teil 1863.

Herben, J.: Slovácké děti. Praha 1892.

Höffler, C.: "Concia Pragensia" statuta synodalia, 1862.

Holuby, J. L.: Ze zvyků a obyčejů na Uherském Slovensku. /Slovensko 1901/.

Holuby, J. L.: Zvyky a zábavy lidu slovenského r. 1822. /Z evang. predunajského šematismu z r. 1822, Č. 1. XXII./

Hořká, Lud.: Národopisné paběrky z Hlučínska. Opava 1948.

Hradecký kraj. /I. roč. Archiv/. Ilustrovaný měsíčník, věnovaný kulturně historickému životu. V Černilově, I. 1909 - VIII. 1914. /I. A. Jirásek, Život lidu na Náchodsku, tamtéž Ponec, S. V. Život, zvyky a obyčeje lidové na Král. hradecku/.

Hruška, J. Fr.: Teplý Fr., Baar Fr.: Chodská čítanka. Vyškov, 1927.

Hrubý, Hynek: České postily. Praha 1900.

Husitská postila českolatinská, Rukopis knih. Nár. mus., sign. /P 14.

Charvát, V. J.: Z českého jihu. Praha 1898 /Matice lidu roč. XXIII., čís. 3/.

Chotek Karel: Rodinné zvyky. Čsl. Vlastivěda, S. II. Národopis, Praha 1936.

Chotek Karel: Zvyky a obyčeje. Moravské Slovensko II. 1922.

Jiráni, O.: Obět Argeů. Listy filologické. 1906.

John, Al.: Sitte, Brauch und Volksglaube im deutschen Westböhmen. Prag 1905. /VI. B. Beiträge zur deutsch-böhm. Volkskunde/.

Jungmann, Jos.: Slovník česko-německý I. - V. Pomocí Českého museum. Praha 1835 - 1839.

Kollár: Národnie zpievanky. Budín 1834.

Koštál: Dětský věk. Praha 1891.

Kovář, B.: Svatba o obyčeje výroční. Národopisná výstava československá. Praha 1895.

Krajem Pernštýnův. Vlastivědný sborník okresu pardubického. V Pardubicích I. 1920/21, X. 1929/30. /roč. IV. Hanuš, J.: O zedění "smrtelné" i "květné" a velikonocích/.

Kubín, J. Št.: České Kladsko, nástin lidopisný. Národopis lidu československého II. V Praze 1926.

Kulda, B. M.: Církevní rok. 1880.

Kulda, B. M.: Moravské národní pohádky, pověsti, obyčeje a pověry. Světozor 1858.

Láček, Lad.: Zvykosloví Plzeňska a přilehlých oblastí. Plzeň 1930.

Lexikon für Theologie und Kirche. Herausgegeben von Dr Michael Buchgeber. I. - X., 1930 - 1938, Freiburg im Breisgau.

Máchal, H.: Nákres slovanského bájesloví. Praha 1891.

Mannhardt, Wilhelm: Wald- und Feldkulte, WFK; I. Der Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarstämme. Berlin 1875. II. Antike Wald- und Feldkulte aus Nordeuropäischer Ueberlieferung erläutet. Berlin 1877.

Medlín: Postilla 1796, I.

Medvecký, Karol: Detva. Ružomberok 1905.

Menel, Jar.: Rok pořekadel, pověr, pranostyk a zvyků na Mnichovohradišťsku. Od Ještědu k Troskám. roč. IV., V. 1925-1927.

Město Frenštát pod Radhoštěm. Obraz kulturně historický. /Jiří Felix/. Ve Frenštátě pod Radhoštěm 1904.

Miretický, Jan: Obyčeje, práva, řády aneb zvyklosti všech národův. V Olomouci 1576. /Český překlad latinského 3. díl. spisu Aubana Bohemia, Omnium gentium mores, 1538/.

Moravské Slovensko. Národopis lidu československého I. Red. L. Niederle, sv. I., II. Praha 1918-1922.

Museum, 1893, 126, Brno. /Jan Staněk: Národopisné pobérky/.

Národopisný sborník, red. Dr R. Bednárik a dr J. Mjartan. Vydala Matica Slovenská. Turč. sv. Martin, 1939 a n. /J. Ješko: Národopisný náčrt Vereščváru n/V, sv. 3, 1942/.

Naše Polabí. Vlastivědný sborník okresu Brandýského. V Brandýse n/Labem I. 1923/24, - XII. 1933, 34. /J. Laufman: Velikonoční zvyky a obyčeje ze Šestajovic/.

Němcová, B.: Studie národopisné. Praha 1929.

Niederle, Lubor: Život starých Slovanů. Praha. I. 1911, III. 1925. /II sv. L. Kulty a slavnosti výroční, 242/.

Nilsson, M. P.: Griechische Feste von religiöser Bedeutung. Leipzig 1906.

Novotný: Kronika Mladé Boleslavská. 1822.

Od Ještědu k Troskám. Vlastivědný sborník českého severu. Turnov. I. 1922/23 - VIII, 1938, znovu od r. 1947 s podtitulem Vlast. sborník čes. ráje. /Menel Jar. Rok pověkadel, pranostyk, pověr a zvyků na Mnichovohradištsku. IV., V., 1925-27/.

Od kladského pomezí. Vlastivědný sborník pro polit. okres broumovský, náchodský, novoměstský a trutnovský. Nové Město n. M. I. 1923/24 s n./roč. III, 94, Kolisková M.: Smrtelná neděle v Jakubovicích. Roč. V. Beran J. Neděle smrtná. Od kladského pomezí - roč. K. Popelka Ad Koleda v kraji pod Vrchmezím. - Okolí N. Hrádku/.

Od Tratenické stezky. Vlastivědný sborník okresu litomyšlského, poličského a vysokomýtského. V Litomyšli I. 1921/22 - XXII. 1942/43. /roč. V. Smrtelná neděle v Sedlci/.

Partlicius, M. Sim.: Kalendář každodenní hospodářský. 1617.

Pernica: Rok na Moravském Horácku. Zvykoslovná poesie pořadem církevního roku. Brno 1938.

Peuckert, W. E.: Schlesische Volkskunde. Leipzig 1928.

Pilk, G.: Mitteilungen des Nordböhmischen Excursions - Clubs, Leipa, 1892. I. str. 74-75.

Pittnerová, V.: Črty ze Žďárských hor. /Rokem a životem/. Praha 1895.

z Pokiewie, Ludwik: Litwa pod względem starożytnych zabytków. Wilno 1846.

Prasek: Vlastivěda Slezská. Opava 1888.

Preusker: Blicke in die vaterländische Vorzeit. 1841. I. 142 s n.

Procházka, K.: Lid český s hlediska prostonárodně náboženského. Praha 1910.

v. Reinsberg-Düringsfeld, O.: Festkalender aus Böhmen. Wien u. Prag 1861.

v. Reinsberg-Düringsfeld, O.: Das festliche Jahr in Sitten, Gebräuchen und Festen der germanischen Völker. Leipzig 1863.

Rosarius, Adam: Oratio panegyrica de Boemiae revivis-centia, Pragae 1615, str. 53. /Otiskuje Truhlář, č. l. V. 584/.

Rychnovsko a Kostelecko. Vlastivědný sborník z prací učitelstva obou okresů. Sestavil Ant. Svoboda, Kostelec n/Orl.

Sartori, Paul: Sitte u. Brauch. /Handbücher zur Volkskunde Band V. - VIII/. Leipsig I. 1910, II. 1911, III. 1914.

Sborník slovenských národních písní, pověstí, přísloví, porekadiel, hádek, hier, obyčajov a povier. /Dobšinský/. Vydává Matica Slovenská. Ve Wildni, I. II. 1870, 1874.

Seelisko: Vejkladové. 1774. /192-3/.

Schneeweiss, Edm.: Feste und Volksbräuche der Lausitzer Wenden. 1931.

Skopalík: Památky obce Záhlinic. Brno 1885.

Slovensko. Sborník statí, věnovaných kraji a lidu slovenskému. Red. L. Niederle, Fr. Pastrnek, J. Vlček; Praha 1901.

Slovenská vlastiveda. Bratislava 1943. /R. Bednárik. Duchovní kultura slovenského l udu.

Slovák, 3, 5, 7, 8, 9, IV. 1927; 10, 12, IV. 1927. /Sochán: Význam Smrtnej nedele na Slovensku. I. Vynášanie Morany. Týž: Význam Smrtnej nedele na Slovensku II. Privádzanie leta.

Slovenský Denník, 6, 8, IV.1924, 15.IV.1924. Sochán: Smrtná nedel´a na Slovensku I. Vynášanie Morany. Týž: Význam kvetnej nedele.

Slovenské Pohl´ady. Časopis pre literatúru, vedu, umenie a politiku.
Turč. sv. Martin, I. 1881 a n.

Smoler, Jan: Pěsničky hornych a dolnych Lužiskich Serbow.
Grimma 1841, I., 1843, II.

Sobotka: Rostlinstvo a jeho význam v národních písních, pověstech, bájích, obřadech a pověrách slovanských.
Česká Matice, Praha 1879.

Soukup, Jan: Staročeské výroční obyčeje, slavnosti, pověry, dary a zábavy prostonárodní ve spisech Tomáše ze Štítného.
Plzeň 1902.

Strínská, D.: Lidové obyčeje hospodářské. Zvyky při setí. Příspěvky k srovnávacímu rozboru.
Praha 1931.

Strínská, D.: Výroční obyčeje. Hospodářské obyčeje. Zvyky jiných příležitostí. Československá vlastivěda, Sv. II. Národopis, Praha 1936.

Středovský: Sacra Moraviae historia. 1710.

Sumlork, W. S. /Krolmus/: Staročeské pověsti, zpěvy, hry, obyčeje, slavnosti a nápěvy.
V Praze 1845-1847.

Sušil: Moravské národní písně. 1860.

Světozor roč. 1858, Kulda, Moravské národní pohádky. Roč. 1875, Švero, Některé obyčeje a pověry v severovýchodních Čechách, zvláště v okolí Vysokého.

Tobestová Augusta: Lidské dokumenty a jiné národopisné poznámky.
V Olomouci 1900.

Teblic, Bohuslav: Poezye.
Vácov 1906.

Tenner: Život a sláva sv. Václava, čes. překlad od Felixe Hadlinského r. 1702, 122.

Ullman: Alt-Mähren. 1762.

Václavek, Matouš: Moravské Valašsko. Lidopisné obrazy příspěvkem ke kulturním dějinám českým. Na Vsetíně 1894.

Václavík A.: Luhačovské Zálesí. Příspěvek k národopisné hranici Valašska, Slovenska a Haná.
V Luhačovicích 1930.

Václavík A.: Podunajská dědina.
Bratislava 1925.

Veit, Ludw. A.: Volksfromme Brauchtum und Kirche im deutschen Mittelalter.
Freiburg im Breisgau. 1936.

Veleslavín: Kalendář historický.
1590.

Vigy, Károly: Volksbrauch der Ungarn.
Budapest 1932.

Vlastenecký sborník školního okresu slánského. Sborník okresu slánského o novostrašeckého. Ve Slaném I. 1923–24 a d. /roč. K. Beneš Třebízský, V.: Na neděli smrtelnou/.

Vlastivěda moravská. II. místopis. Okres novojičínský.
Napsal Dr Václav Severa.
V Brně 1933.

Vlastivědný sborník střední a severní Moravy. /Vlastivědný sborník pro mládež Hupy olomoucké/.
I. 1923 – XVI. 1938. Olomouc.

Vyhlídal, J.: Církevní rok a děti slezské. Č. 1. IX.

Vyhlídal, J.: Čechové v Pruském Slezsku.
V Kroměříži 1900.

Vyhlídal, J.: Naše Slezsko.
V Praze 1903.

Vyhlídal, J.: Pod peruttmi Pruského orla. Obrázky ze života českého lidu v Prusku. Knihovna Matice Opavské II. Opava 1910.

Vyhlídal, J.: Rok na Hané. Vlast XXI, XXII.

Vyhlídal, J.: Vymírající Moravci na Hlubčicku. Č. l. XIV.

Vykoukal, P. V.: Vítání jara a neděle smrtná. Zlatá Praha 1889.

Vysokomýtsko 1931. /Skorpil, Rok zvyků a obyčejů na Vysokomýtsku/.

Wuttke: Sächsische Volkskunde. Leipzig 1903. E. Pentsch, Volkssitte, Brauch u. Aberglaube bei den Wenden. 360. III. T.

Zálesí, Vlastivědný sborník okresu humpoleckého. V Humpolci I. 1919/20, a n.

Zámrský, Mart. Phil.: Postila, 1590.

Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. Im Auftrage des Vereins herausgeg. von Karl Weinhold. Berlin. III. 1893, IV. 1894.

Zeitschrift für deutsche Mythologie. II. 1854. /Issleib Ludw. Der Sommergewinn in Eisenach/. III. 1855 /S. Witschel, Ueber den Sommergewinn in Eisenach, 1852, referát/.

Zelenin, D. K.: Russische /ostslawische/ Volkskunde. Grundriss der slawischen Philologie und Kulturgeschichte. Berlin u. Leipzig 1927.

Zingarelli, N.: Vocabolario della lingua italiana. 7. vyd. Bologna 1942.

Záhorská kronika. /Vlastivědný sborník Záhoří s Pobečví, I. 1891 v Sobšicích, - XII. 1929, 30 a d. v Dolním Újezdě u Lipníka n/B. roč. VIII. 1925/6, Seve Otto - Vynášení smrtky; roč. X. 1927/28, Fr. Přikryl, Zvyky a obyčeje na Záhoří/.

Zíbrt, Č.: Jos. Dobrovský o vynášení smrti. Č. l. XXIV.

Zíbrt, Č.: V. Krolmuss slovník obyčejů, pověstí, pověr, zábav a slavností lidu českého. Č. l. XIII. 407.

Zíbrt, Č.: O velikonocích za starých časů. Národní listy 1908, č. 106.

Zíbrt, Č.: Pověsti o původu slavnosti Pidlovačky a zpráva Jana Jeníka z Bratřic. /nar. r. 1756/. Národní listy 1895, 14.VI.

Zíbrt, Č.: Smrt nesem ze vsi .... Pomlázka se čepejří .... Veselé chvíle v životě lidu českého. sv. III. 1910.

Zíbrt, Č.: Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní, pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk. V Praze 1899.

Zíbrt, Č.: Vynášení "smrti" a jeho výklady starší i novější. Č. l. II.

Zlatá stezka. Vlastivědný sborník kraje Husova s Chelčického. Vodňany I. 1927/28 a n. /I. Pokorná - Výroční zvyky a obyčeje/.

Zmigrodski, M.: Le folklore polonais. La tradition. 1892, IX., X.